Acad.
901

MŰRÉGÉSZETI KALAUZ

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

MAGYARORSZÁGRA.

KIADTA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

I.
ŐSKORI MŰRÉGÉSZET.
154 fametszettel.

II.
KÖZÉPKORI ÉPITÉSZET.
250 fametszettel.

GR. ANDRÁSSY MANÓ., GR. SÁNDOR MÓRICZ, B. WENCKHEIM BÉLA, B. ORCZY BÉLA
ÉS B. PODMANICZKY FRIGYES URAK KÖLTSÉGÉN.

PEST,
NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV MAGY. AKAD. NYOMDÁSZNÁL.
1866.

KÖNYV-
TÁRA

RÉGÉSZETI KALAUZ

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

MAGYARORSZÁGRA.

KIADTA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

II. RÉSZ.

KÖZÉPKORI ÉPITÉSZET.

ÍRTA

Dr. HENSZLMANN IMRE,

M. AKAD. LT.

(250 fametszettel.)

GR. ANDRÁSSY MANÓ, GR. SÁNDOR MÓRICZ, B. WENCKHEIM BÉLA, B. ORCZY BÉLA

ÉS B. PODMANICZKY FRÍGYES URAK KÖLTSÉGÉN.

PEST,

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV MAGY. AKAD. NYOMDÁSZNÁL.

1866.

ARANYMÚZEUM
KÖNYV-
TÁRA

R
1965

BEVEZETÉS.

A középkornak négyféle építészetét ismerjük : az ó-keresztyént, a byzantit, a románt és a csúcsívest. E négy építészet használatba volt, részint egymás mellett, részint egymás után, nagy Constantin császár óta egész a reformatióig. Az ó-keresztyén építészet a régi római basilikának módositásából és az új czélokra alkalmazásából fejlődött; ugyanezt, de már csekélyebb mérvben, mondhatni a byzantiról is, melynek csiráját leginkább a római fürdőtermekben, thermae, kell keresnünk; mig a román építészet inkább s inkább önállólag fejlődik az ó-keresztyén és a byzantiból, és ezen fejlődésével megint átmenetet képez a tökéletesen sajátságos és egészen új alapelvből és alapidomból fejlődött csúcsives stylhez.

E négy építészetnek legnevezetesebb nyilatkozványa és példánya a templom-épület, melyen az egész fejlődést, első kezdetétől teljes elkorcsosodásáig vagy átmenetéig a következő építészetbe, legjobban, legtanulmányosabban, követhetjük; azért is a következőkben csak is a templomokat fogom tárgyalni nagyjában és egészben.

A középkori építészet mindnyája a keresztyén vallás jelviességéből, symbolismus, indulván ki a templom alap- és fő idomát is a keresztből, mint a megváltás legkitünőbb jeléből fejleszté, s e tekintetben főképen a kereszt három idomára kell forditani figyelmünket, mely által a négy építészet temploma első pillanatra különbözik egymástól igy :

az ó-keresztyén építészet templomának keresztidoma a legrégibb, a görög τau, vagy latin T betünek keresztidoma;

a byzanti építészet templomának keresztidoma az úgynevezett görög kereszt, melynek négy ága egyenlő hosszal bir;

végre a román és a csúcsíves építészet templomának keresztidoma, az úgynevezett latin kereszt, melynek függőleges, vagyis a templomban keletről nyugatra terjedő ága hosszabb a fekirányosnál, vagyis az északról délre terjedőnél.

A templom épület hossziránya tehát a kelet-nyugati, ezen iránynak meghatározását pedig keletelésnek, Orientation, nevezzük, mely szerint a templom fő része, a szentély, keletre; s ezzel szemközt nyugatfelé fekszik a bejárás. A keresz-

tyénség első idejében, sőt még valamivel később is a keletelés elvét szigoruan nem követték; mert vannak nevezetes nagyságu szentélyek, melyek nyugat vagy észak felé feküsznek; de utóbb ezen irányt szigoruan megtartották, úgy, hogy e szabálynak csak kevés kivételével találkozunk a közép-korban.

Az ó-keresztyén T idomu keresztet feloszthatni négy négyegre, melynek ketteje képezi a keresztfa fekirányos ágát, más ketteje megfelel a keresztfa alsó ágának, a felső ág pedig egészen hibázik: helyébe beáll a félkörü apsis. Az alsó keresztágat, mint a templomnak főhajóját, körülveszi a két mellékhajó északi és déli oldalán, nyugati oldalon pedig mind a három hajó elébe van téve az előcsarnok vagy narthex. Ha az ó-keresztyén templomnak emelkedését tekintjük, látni fogjuk, miként a négy négyeg által képezett fő- és kereszthajó túlemelkedik az apsis, a két mellékhajó és az előcsarnoknak magasságán, és hogy épen ezen nagyobb emelkedésében kapja a tau betü vagy a legrégibb kereszt idomát.

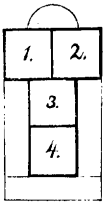

1

A byzanti épitészet fejlődésének első korszakában a, négy ágának egyenlő hosszával biró, görög keresztet látunk alkalmazva, úgy, hogy elvileg, egy középponti kúp körül a négy keresztág, a fő kúpot támasztó, négy félkúp alakjában mutatkozik. Ha a négy félkúp mindegyikét a középkúp négyegéhez hasonló négyegbe foglalva képzeljük, e kereszt öt egyenlő négyegből leszen szerkeszthető. Egyébaránt a görög keresztnek nyugati ága csak igen ritkán végződik félkúppal, részint mert a félkúp alatti szükséges görbe vonalu falba nem igen illett az egyenes vonalu kapuzat, részint, és még inkább, mert a szertartás értelmében a templomkereszt elébe előcsarnokot kellett tenni, és ennek alakja az, a régi keresztyén épitészetből átvett, parallelogramm volt.

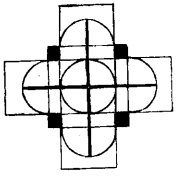
2

A byzanti épitészet fejlődésének második korszakában, a négy oldal fél kúpja helyett, egész kúpot használnak, és annak süvegét, calotte, ablakos dob-hengeren emelik, az egészet pedig nagyobb négyegbe zárják, melyből keletfelé az apsis szökik ki, és melynek nyugati oldalához az előcsarnok csatlakozik. A négy oldalkúp vagy úgy van elhelyezve mint a 2 sz. négy félkúpja, és ekkor mind az öt kúpnak hasonló nagyságú átmérője vagyon; vagy pedig az oldalkúp X betü alakban, azaz Andrásféle keresztként veszi körül a fő kúpot, és ekkor a négy keresztág kúpja sokkal kisebb a középpontinál, mint ezt 3 sz. ábránk mutatja.

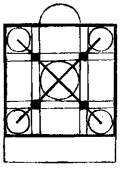
3

A román és a csúcsíves épitészet keresztje elvileg a köbnek hat négyegéből van szerkesztve (4 sz.), e négyegek egyike, a keleti, alkotja a hossz-szentélyt, Langchor, hárma, északról délre terjedvén, képezi a kereszthajót, úgy, hogy az északi a kereszthajónak északi, a déli a kereszthajónak déli ágát vagy karát teszi, a középső pedig a hossszentélyt összeköti a középső hajónak két nyugati négyegével; e középső négyeget a franczia croisée-nek a német

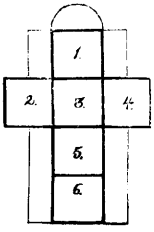

4

Vierung-nak hívja, mi négyzetnek fogjuk nevezni. Valamint az ó-keresztyén templomban a τau alak felülemelkedik a mellékhajókon, úgy itt a latin keresztalak is magasabb ezen oldalhajóknál. A két kereszt közüli különbség főképen abban áll, hogy a latin keresztnél az apsis a hajóktól a hosszszentély által van elválasztva, és hogy a kereszthajónak két ága kiszökik észak- és délfelé a hosszhajókon.

A román és csúcsíves építészet legdúsabb példányaiban gyakran a latin kereszt meg van kettőztetve, úgy, hogy azoknak két apsisa és két hosszszentélye vagyon, kelet- és nyugatfelé, és szintén két kereszthajója, keleten és nyugaton.

Átalán az ó-keresztyén és byzant; és a román s csúcsíves templom-arány közti különbség ez: a két előbbinél nagyobb a szélességi, a két utóbbinál nagyobb a hosszasági kiterjedés; a hosszbani kiterjedéssel pedig ismét a csúcsíves styl nevezetesen felülmúlja a román építészetet.

Hazánkban az ó-keresztyén építészetnek, melyet basilikai és latinnak is nevezik, csak egyetlen egy példája ismeretes, s ez is csak legalsóbb alapzatában t. i. sz. István székesfehérvári basilikája; sőt a byzanti építészet is csak is Magyarország kapcsolt részeiben fordul elő kevés és késő példányokban: kalauzunkban csak a román és csúcsíves építészetről legyen szó; azonban, midőn a román templom egészbeni elrendezése a basilikaén alapúl, szükséges mégis annak átalános alakzását röviden előadni.

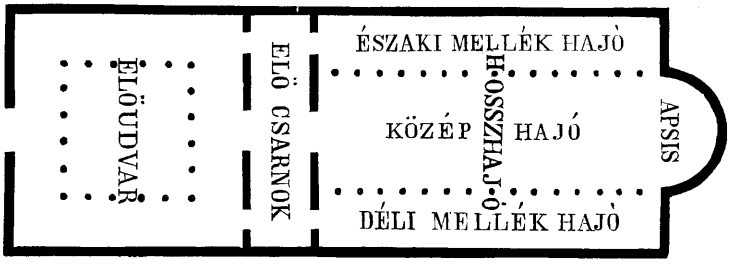

5

A basilika áll két főrészből a külső és a beltemplomból.

A kültemplomot képezi az előudvar és az előcsarnok.

A beltemplom closzlik a világi és a papi községnek szolgáló részre.

Mindkettejének építészeti főrészei a félkörű apsis, abside, apside, solea, tribunal, lucida, concha, bema, a közép- és a két mellékhajó, mely három hajó együtt véve hosszhajónak, Langhaus, nef, nave, nave di chiesa neveztetik; a középsőt főhajónak, Hauptschiff, nef principale, az oldalhajót mellékhajónak, Seiten-Nebenschiff, bas-côté, aisle, collaterale, aisle, aile, ala, híják.

Az épülettel szervesen összekapcsolt torony ezen templomnál alig fordul elő.

Kisebb basilikában a papság helye a félkörű apsis, melynek kezdetén, alapvonala közepén, áll az oltár; hosszhajójában a közönség foglal helyet.

Nagyobb basilikákban az elrendezés a következő volt:

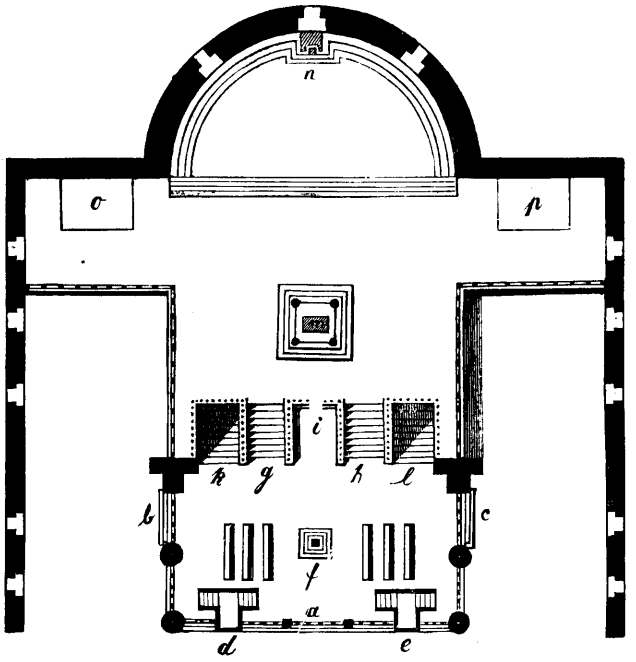

6

Itt a papok temploma messzire bele nyúl a közép hajóba, melynek nyugati részét, egész ajtajáig, leginkább a szerzetesek foglalták el, úgy, hogy a világi községnek csak a két mellékhajó, még pedig a nőnemnek az északi, a férfi nemnek a déli maradt meg. A rácsozattal bekeritett tér a papság temploma, melynek megint két része vagyon: az alsó szentély, ez terjedt a *d*) *e*) rácsozattól a *k*) *g*) *h*) *l*) lépcsőzetig, magába foglalván még az *i*) tért is; és a felső szentély, melyben az *m*) *n*) *o*) *p*) tárgyak láthatók, és mely, ábránkon, kilencz lépcsővel emelkedik az alsó szentély fölött, valamint ez utóbbi három lépcsővel magasabban fekszik mint a hosszhajó.

Az alsó szentélybe három ajtó vezet: *a*) a dísz- a királyi ajtó, *b*) *c*) oldalajtó, *d*) és *e*) emelkedett állvány, vagy szónoki szék, az ugynevezett ambo, *d*)-ről az evangeliumot, *e*)-ről az epistolát olvasták. A püspök vagy más előljáró az *a*) melletti ajtónál megállván, szónokolt a községnek; *f*) a főénekesnek állomása, az úgynevezett pulpitum, jobbról-balról az énekesek padjai, formula-psallentium; *g*) és *h*) a felső szentélybe felvezető kettős lépcső; e között *i*)-ben ablak, melyen át az altemplomba lehetett látni, a két lépcső közti tért aditus ad confessionemnek nevezték; *k*) és *l*) két az altemplomba levezető lépcső; *m*) az oltár-asztal négy oszlop közt, mely az ugynevezett tabernaculum-ot, ciboriumot, baldachint hordja. *o*) és *p*) a sekresztyénket pótló, a szertartáshoz szükséges eszközöket, u. m.

ruhát, könyvet stb. őrző két szekrény. A félkörü apsis ismét néhány lépcsővel emelkedik, a felső szentély fölött; félkörben ült kőpadon az előkelő papság, a félkör közepén pedig *n)*-ben diszesebb és magasabb széken, c a t h e d r a, a püspök.

Ha a templomot a rácsozat legnyugatibb része előtt keresztül szelve gondoljuk,

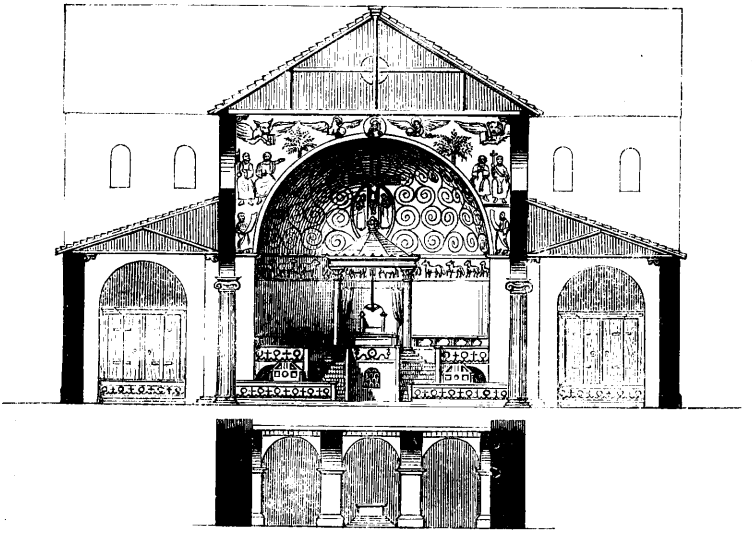

7. 8.

látni fogjuk mindenek előtt a közép hajó két oszlopsora közt az alacsony rácsozatot, királyi ajtaja nyitva, és a főénekes pulpituma el van véve; azért látszik az altemplomba nyiló ablak, a fölött az oszlopon nyugvó ciborium, melyről lefügg az osztyát magába foglaló galamb, (ez kisebb ciboriumnak neveztetik), alatta van az oltár-asztal, és mindketteje közt a távolban megjelennek a püspök cathedrája, és jobbján s balján a papságnak, félkörbe elterjedő, kőpadai; fölöttük kanyarodik az apsisnak félkúpja, diszítve mosaik képpel, a félkúp alatti hengeren a tizenkét apostol bárány alakban van ábrázolva. A félkúp támaszkodik nagy ívhez, mely az alapterven, a görög τau betühez hasonló, erős pilléren emelkedik. Ezen ív az ugynevezett diadalív, a r c u s t r i u m p h a l i s, szintén mosaik képpel van elkészitve, angyal, propheta és pálma alakkal. Térjünk vissza a középső rácsozathoz, jobbján és balján, a távolban, látjuk a felső szentélyhez vezető két lépcsőt, közelebb hozzánk áll a királyi ajtó két oldalán az ambo, mely mögött észrevehetni a két, az altemplomba vezető nyilás félkörü felső zárásának részét. A hosszhajó északi oszlopcsarnokának oldalán van az északi mellékhajónak félkörü íve, alatta feltünik egy faszekrény, melyhez hasonlót láttunk a déli mellékhajó keleti végén is. Itt a rajz hibás; mert a két szekrénynek a főoltárral

ugyanazon magasságon kellene állania. A két mellékhajó fölött, csak körvonalban adva, megjelenik a kereszthajó két szárnya, mely a középhajóval ugyanazon magasságra emelkedvén, képezi a *tau* betű két fekirányos ágát, mig a középhajó a függőlegesnek felel meg. A templom bensejében fel lehet látni, a nagy gerendák közt, egész a tetőnek alsó felületéig. A középhajó alatt van az altemplom; mindhárom hajója megfelel szélességével a felső templom középhajója szélességének. A hajót egymástól elválasztó két pillér-sor, az altemplomban, igen erős; mert boltozatot kell hordania, és e fölött, a középhajót és annak látogatói súlyát. Az altemplom középhajó keleti végén kisebb oltár áll, melybe rendesen le volt téve a templom főszentjének teste; ezen oltársírt láthatták tartalmával azon ablakon (az alapterven *i*) betü mellett) keresztül, mely a felső templomból az alsóra nyilt.

Ezen átalános elrendezésből eredt a román templom elrendezése is, csak hogy lemondtak az előudvarról, és későbben az előcsarnokról is, és hogy átengedték a közönségnek a középhajót is; de megmaradt a közép- és kereszthajónak túlemelkedése a mellékesen, és hozzá járult a hosszszentélynek beillesztése (mint negyedik keresztág) az egészbe, miből következett, hogy a szentélynek többé nem kellett oly messze belenyulnia a hosszhajóba, mint a basilikában, mi most már csak ott történt, hol a papság száma kivételesen nagy volt; megmaradt továbbá az altemplom, a ciborium, az énekesek elosztása, sőt meglehetős sokáig az ambo használata is. A faszekrényt azonban, a templom hosszszentélyéhez épitett külön sekresztyével, vagy a mellékhajók kis apsisaival, absidiole, elég korán kezdték pótolni. De tekintsük közelebbről a román épitészetet.

A román épitészet.

A román épitészet templomának alapidoma azon latin kereszt, melyet e munka 3-ik ábrájával fejtegettem. Ezen kereszt alak fejlődött az ó-keresztyén *tau* idomu keresztből az által, hogy az apsis és a négyzet, Vierung, croisée, közzé a hosszszentélyt, Langchor helyezték, és a kereszthajót mindinkább kiszöktették a hossz hajó északi és déli falán. Mint új épitészeti rész a kereszthez járult a torony, mely vagy a nyugati homlokzat, vagy a kereszthajó karjai, és az apsis tövéhez tétetvén, majd egyes, majd többes számmal jelenik meg.

Más részt a byzanti épitészet is hozzá járul a románnak fejlesztéséhez, több esetben mintául szolgálván az egyenlő keresztágu román templomoknak, és rendesen átszármaztatván az utóbbinak kúpjaira és pilléreire azon szerkezeti tapasztalást, melyet saját kúpjainak es pilléreinek emeltetésében alkalma volt nyernie.

Ezeken kivül valamint az ó-keresztyén, úgy a byzanti épitészet is hatott a románra még tagozásával is annyira, hogy alig találhatunk római alakot, mely vagy egészben, vagy legalább elvben nem lett volna előrekészitve, kivált a byzanti épitészetben. Innen van, hogy a középkori archaeologia még mai nap sincsen egészen tisztában az iránt, mióta kelessék kelteni a román izlésnek kezdetét; vannak

tehát kik azt a X-ik század vége körül helyezik, mig mások első 'élete nyilatkozatát, felső Olaszországnak némely, már a VIII-ik században épitett templomaiban látják,

Az átmenet itt oly fokonkénti, a ragaszkodás a régibb két építészethez eleinte oly hü, hogy alig sikerülend valaha biztos határvonalat huzni. Egyébiránt Europa északi és nyugati tartományaiban a román izlés csak is a X ik század vége körül fejlődhetett azért; mert itt az emlékszerü épités megjelenését ezen tartományok társadalmi állapota alig engedte elébb. A legrégibb, és mint olyan meglehetősen tökéletes fenmaradt román templom a gernrodi, a Harz hegység tövén, Németországban, ez 960 körül épült föl.

Hazánkban a román izlés a XII-dik század vége felé lép föl, a fehérvári basilikának III-ik Béla által történt tökéletes újra épitésében, és az azzal egykoru pécsi székes-egyháznak emeltetésében, és e késő korban is elődeink inkább az ó-román épitészetet kapták fel, melynek helyébe akkor Franczia országban nem csak az új román, hanem már a csúcsíves styl is lépett volt. Tartott pedig a román épitészetnek kora nálunk, átalánosan a tatárjárásig, sőt egyes esetben még az azt követő néhány évtizeden át is.

Az ó-román templom.

Az ó-román épitészetnek egyetlen egy ránk maradt nagyobbszerü példányával birunk a pécsi székesegyházban; ámbár itt is a következő kor sokat javitgatott és újra épitett. Mi e templom eredeti részét illeti, ez a basilikák módjára hosszúkás, bárom hajós, négyszögöt képez, minden hajóját félkörü apsissal végezvén, itt nincsen nyoma a négyzetnek vagy keresztbajónak, miért is itt még a rau kereszt alakját sem látjuk; de e hiányt az egyház pótolja négy toronynyal, mely négyszögének sarkához van mellékelve, sz. István basilikája négy sarktornyának utánzásával; de ez utóbbiban a torony a négyszögbe legalább bele volt foglalva, mig Pécsett a torony nincsen semmi szervi összeköttetésben a templom testével; és ez oly hiba, minőt másutt e fejlődött korban már nem követtek el. Az egyház keleti része alatt nagy kiterjedésü altemplom vagy krypta, Unterkirche, crypte, vonul el, melyet négy oszlopsora öt hajóra oszt, e kryptába jelenleg, a középhajó kellő közepére helyezett lépcső vezet, de eredetileg az altemplom lépcsője kettős volt, egy-egy minden mellékhajóban. A felső templomnak testét hat pillérpár választja el három hajóra.

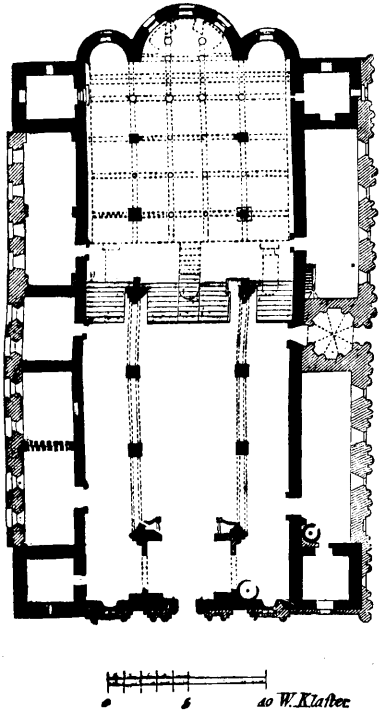

9

A pillérek többsége a legegyszerübb alaptervvel, a négyeggel, bir; e pillér sem elosztásával sem idomával semmikép nem készíti elő a boltozatnak, sem felosztását, sem süvegeinek alakját; és másrészt is valamint átalán, úgy főkép keletkezési idejére nézve, sem levén erős: biztosan mondhatjuk, hogy eredetileg az egyház boltozásra nem volt szánva. Ugyan ily négyszögű pillér állott III-ik Béla fehérvári templomában is, mely szintén nem birt boltozattal. De ha a felső templom nélkülözhette is a boltozatot, ez elkerülhetlen volt az altemplomban, melynek fölébe a szentélynek padozatát kellett rakni, pedig oly erőset, hogy az kitarthatta, ha emberekkel megtelt, azoknak nem csekély súlyát. Magyarországnak legrégibb ránk maradt altemploma a tihanyi, négyszög terét három oszlop- vagyis inkább kő henger-párja három hajóra osztja, az utóbbinak mindegyikétől két hevederív a kerítő falhoz, két más a szomszéd oszlophoz áthidal, és az így eredt heveder közt 12 dongabolt terül el. A kőhenger (11.sz.) primitiv voltában nem bir sem lábbal sem kapitellel, melynek helyén csak egyszerü vállkő tábla, abacus, áll. A tihanyi altemplom tehát az ó-román altemplomok legegyszerübb példánya. Sokkal dúsabb ennél már a pécsi altemplom, hol valóságos oszloppal és az azok fölötti keresztboltozat süvegeivel találkozunk; azonban a boltsüvegen még itt sincs gerincz, hanem azon helyen, hol a keresztboltot, kölcsönös átmetszésével képező két dongabolt találkozik, ott egyszerün az ezen átmetszést mutató orom, Grat, arête, a süvegen végig vonul, és azt keresztezi.

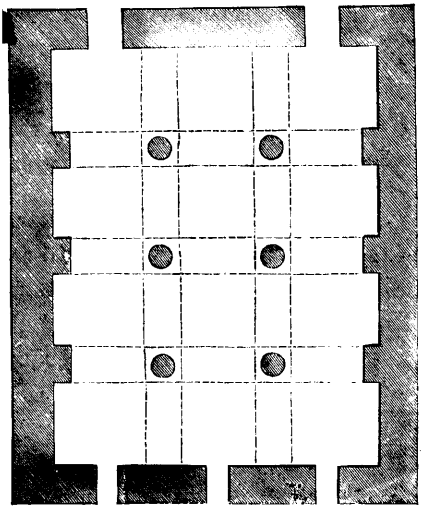

10

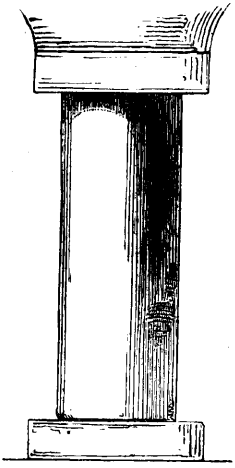

11

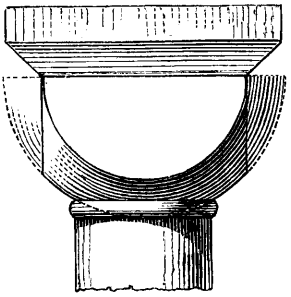

12

Oszlopfeje (12. sz.) a gömbszelvényes, mely akkor keletkezik, ha egy félgömb idomu kapitelnek domborodását négyfelül egyaránt levágjuk függőleges irányban, a német ily alaku kapitelt, mintha ez a köbből eredne, hamisan Würfel kapitael, a franczia szint oly hamisan chapiteau cubique-nek nevez.

Külföldi példánya az ó-román izlésnek a Salzburgban, a XI-dik század második tizedében, épitett női kolostorának fenmaradt kereszt-folyósója. Itt is mind a négy oszlopnak kapitelje a gömbszelvényes, de az oszlopláb még sokkal durvább a

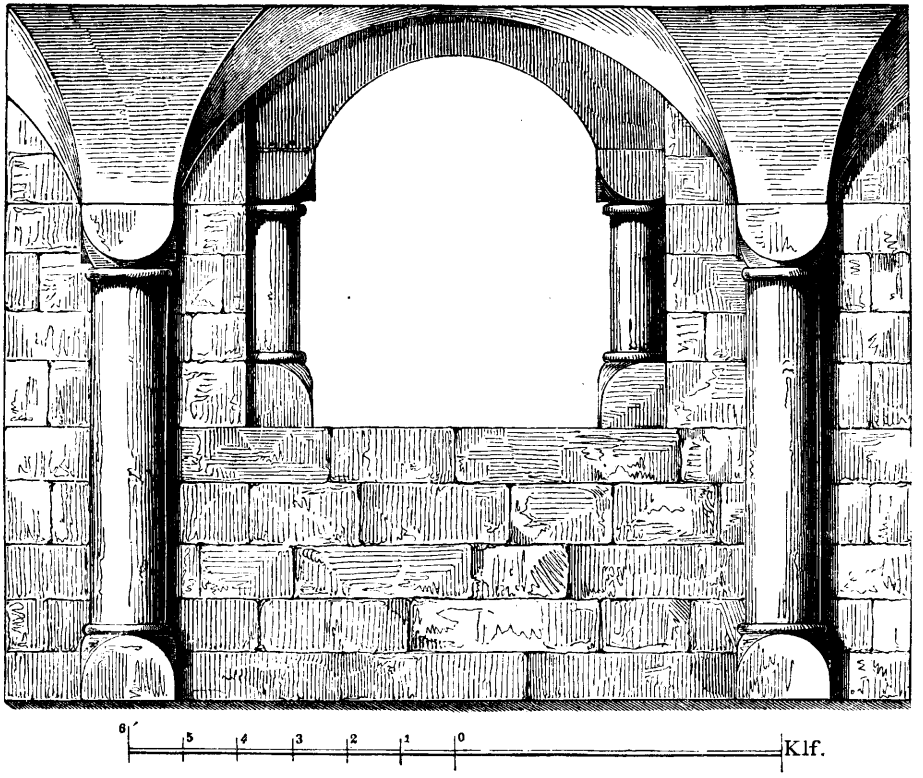

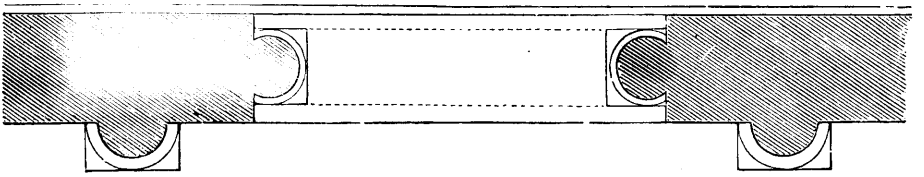

13

pécsinél, t. i. a kapitelnek egyszerü ismétlése megforditott állásban, a faloszlop kapiteljei fölött emelkedik a keresztbolt, melynek ormai szétterjeszkedve, minden bolt osztály süvegét keresztbe metszik.

Belső elrendezés.

A papság most nem csak az apsisban, mint a keresztyén basilikában, hanem a nyugatfelé terjedő hosszszentélyben is foglalt helyet; a pécsi sz. egyházban ezen hosszszentély nemcsak a középhajót, hanem a két mellékhajót is vesszi igénybe és az altemplommal együtt, az egész templom $^3/_4$ terét lepi el. A hosszszentély és a község közti határhoz közel állott az oltár, tehát már közelebb a községhez, mint a basilikában. A hosszhajót a hivek, a régi rend szigorának mindinkábbi csökkenésével, fog-

lalták el, és szintúgy az egyházi fegyelem napról napra csökkenvén, a narthex is eltünt a román épitészetben, és helyébe állt a két tornyos templomban, a két torony és a közte nyiló k ö z é p c s a r n o k, Z w i s c h e n h a l l e, vagy az egy tornyos templomban a csak a középhajónak megfelelő t o r o n y c s a r n o k, T h u r m h a l l e.

Technikai szerkezet.

Az ó-román épitészet korában a régi római technikának traditiója mindinkább elhalaványult: a tégla, vakolat, czement, betonnak készitése napról-napra csökken. Lassanként elhagyák a régi római tégla épitést, és t ö r ö t t-k ő, B r u c h s t e i n, alkalmazásához fognak. Az első törekvés, melyet itt a falak némi diszesitése után látunk a kődarabok bizonyos alakokat képező összerakásában vehető észre, például az ugynevezett h a l g e r i n c z e t b e n, F i s c h g r a e t e n w e r k, melyben egy, diagonal vonalban rakott kősorra, hasonló, hanem ellenkező irányban rakott kősor következik. A fal kövei nem levén faragva, aránylag igen sok vakolatot kellett alkalmazni, és mivel e vakolat rosszúl volt készitve és igen sok vizet tartalmazott, természetes, hogy a fal sokáig nem tarthatott, s azért idő folytával jobb technika és új izlés kapván lábra, az ó-román épitményeket, igen kevés kivétellel, újra épitették a következő századokban, és e két okból az ó-román idom igen kevés számmal jutott ránk, kivéve hazánkat, hol azt, átalános nagyobb hátramaradásunk miatt, még akkor is megtartották, mikor a szerkezeti technika már nagyon haladott előre. Az ó-román templomok rendesen csak famennyezettel birtak, és ha volt még, a félkörü apsisnak félkúpján kivül, azokban boltozat, ez inkább a keskenyebb mellékhajót fedte donga vagy gerincz nélküli keresztbolt alakjában. Nevezetes még az is, hogy a kő anyag kimélése és annak jobb összetartása végett az ó-román korban többször f a i l l e s z t é s s e l is éltek, mit a franczia c h a i n a g e-nak, H o z k e t t u n g, nevez.

Arányok.

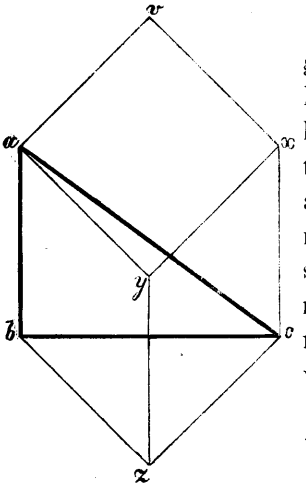

14

Az ó-román épületek szélességi, hosszassági és magassági kiterjedése átalán igen csekély, csekélyebb a csökkenő erő és eszközhez képest, a régi keresztyéninél is, nálunk, az előadott okok miatt, a XII-ik század vége felé épitett székes egyházak kivételesek. Azon mód, mely szerint az ó-keresztyén és byzanti épitészetben, vagy a hosszhajónak egész, vagy, ha több hajós volt, főhajójának szélességét határozták és ebből fejlesztették a különféle arányokat, átszármazott az ó-román korra, sőt innen az újromán és a csúcsíves stylre is. E mód nagyjában a következő:

Legyen *v, a, b, z, c, x, y, a,* egy szögletéről tekintett köb; ha ezen köbnek *a, b, c,* pontjait egyenes vonalukkal kötjük össze, lesz *a, b, c*-ben oly háromszögünk, mely-

nek *ab* kis oldala a köb oldala, *bc* nagy oldala a köb négyszögének diagonálja, és *ca* hypothenusája a köbnek diagonálja. Ha az *ab* oldalat egységnek, vagyis egésznek vesszük, leend *bc*-nek értéke 1 és $\frac{414..}{100000}$ vagyis 1,414 . . és *ca*-nak értéke 1,732 . .

Ha már most a régi román templom közép hajójának szélességét, egyik pillérsora középpontjától a szemközti pillérsor középpontjáig, egységnek vesszük, nem ritkán fogjuk találni, hogy középhajójának magassága megfelelend az ezen egységből, a fentebbi módon nyert, köb négyszöge diagonáljának, melyet számítás által is tudhatjuk meg, ha a szélességi mértéket 1,414 . . el sokszorozzuk.

Alább látni fogjuk, hogy a régiek a fentebbi nagy háromszögből, ahoz hasonló, kisebb háromszögöket képeztek, melyek oldalai mérveivel határozták a kisebb építészeti tagok mérveit.

Az átalános szabály alól ki van véve a templom egész hosszának meghatározása; mely mindig az egységnek egyszerü sokszorozásából eredt.

Részletek.

A részletek közt első helyen áll a pillér, Pfeiler, pilier, pillar; ez lép a basilika oszlopának helyébe, főképen azért, mert a sülyedező technika eleinte a könyebb készitésü tagot választá. A hosszhajót két vagy három hajóra osztó egyes vagy kettős pillérsor most kezd először holdosztályokat, Joche, Arcadenjoche, travée, képezni; mert a basilikában az oszlop osztály közti összekötés folytonos és szakadatlan volt, mig a pillér alkalmat szolgáltat tengelyét felfelé is hosszabitni, s igy az egyik pillér tengelyétől a másik tengelyeig kiterjesztett elkülönitett osztályokat alkotni. Az elválasztó támasztó tagok sorát nem mindig csak pillér képezi, hanem néha a pillért egy, sőt két oszlop is váltja fel a sorban; valamint tehát a basilikának hajója oszloprendszeres volt, úgy a román templomnak hajója vagy egyedül pillér-, vagy vegyes rendszerü. Az ó-román építészet pillérét négyeg vagy négyszög alakra idomítja; a négyeg vagy négyszög nem erős, mert eleinte a középhajót még nem boltozzák, sőt rendesen még a mellékhajó is csak famennyezettel bír, vagy épen mennyezet nélküli volt, látható tetőállománynyal, mint a basilikáé. A négyeg vagy négyszög alakját, e korban, még ritkán módositották, legfelebb ha szögleteit kissé leszelték, vagy épszögbe kivágták, a leszelést nevezik Abfasung, chamfrain, encornure, chamfer, smusso-nak. Alól a pillérnek, emlékeztetve a basilika oszlopéra, attikai lába volt, mely két hengeridomu tag közti horonyból áll, fenn igen egyszerü vállkő, Kaempfer, imposte, impost, imposta, elválasztotta a pillér testet a felette emelkedő félkörtől. E vállkő többnyire csak lemezből vagy táblából és az alatt kajácsból, Schraege, Schmiege állott.

A ritkábban, mint a basilikában, alkalmazott ó-román oszlop legjellemzőbb tagját, kapiteljét, inkább a byzanti sem mint az ó-keresztyén építészetből kell származtatnunk. Ugyanis hármának előmintáját a byzanti építészetben leljük meg

t. i. a domboru kehely, a levágott gula

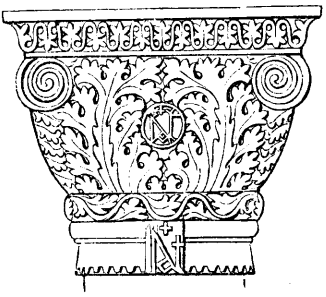

15

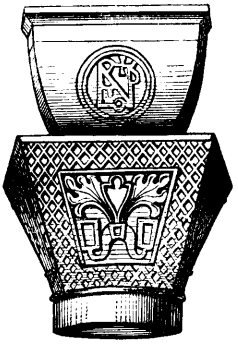

16

idomut és a fentebb idézett fél gömbszelvényest, mig csak az egyetlen elkorcsosodott korinthiait inkább a hasonló ó-keresztyéni utánzásának tulajdonithatjuk. Ez utóbbinál jelemzet s, hogy a korinthiai akanthus levélnek finom kivágását nem birták utánozni, s ezért annak csak sor-elrendezését adták nagyjában, úgy, hogy az ilyféle oszlopfő vázlatosnak, be nem végzettnek tünik fel. Ha a kapitel fölötti tagozást gazdagabbá, vagy diszesebbé akarták tenni, az attikai oszloplábat alkalmazták megforditott állásban vállkőnek; különben beérték, mint a pillérnél, két taggal, t. i. a táblával és alatta a kajácscsal. Az attikai oszlopláb, melyet az ó-román épitészet alkalmazott, feltünőleg meredek, kevéssé kiszökő, mint ezt a fehérvári államtemplomnak ide mellékelt pillér lába mutatja: bal oldalon látjuk III-dik Béla szent István basilikájának legrégibb padlatáig leszálló talapját. Felső részét elfoglalja az attikai láb, kezdődik kis lemezzel, Platte, Plaettchen, filet, fillet, listello, erre következik a felső fél henger- vagy pálcza-alaku tag, az úgynevezett torus, Pfühl, tore, toro, bastone, ezt ismét kis lemez váltja fel, melyre a horony, Kehle, scotie, scotia következik, ezt ismét kis lemez, végre alól az alsó nagyobb pálcza tag vagy torus követi. Rajzunk középső, magasabb padozaton álló talapja Robert Károly pilléréhez tartozik, a jobb felül levő árnyazott talap pedig Mátyás király pillérének talapja. A román oszloplábnak sajátságos része, mely a byzanti épitészetben nem fordul elő, azon kiszökése, mely, ha az oszlopláb táblán áll, az alsó hengertag és a tábla négyszöge közt táma-

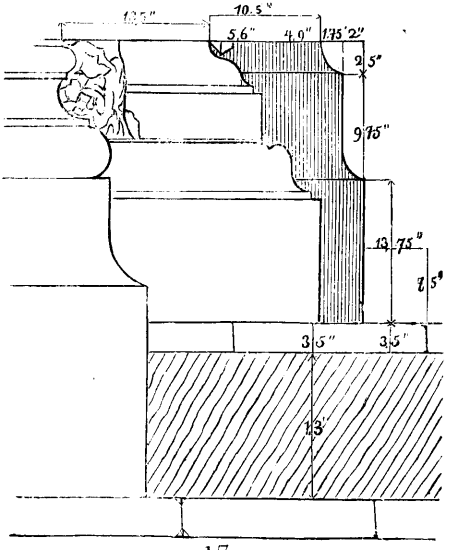

17

dó üres helyet kitölti; e tagot szöglet lapnak nevezhetnők, mint a német Eckstück, Eckblatt, Eckwarze-nek mondja, a franczia patte, vagy griffenek. A legrégibb alaku szöglet-lapok közzé tartozik a következő, mely Salzburgban áthető (18 ábra). Az ahhoz tartozó kapitel idoma a 19 ábra. A kapitel és láb közt

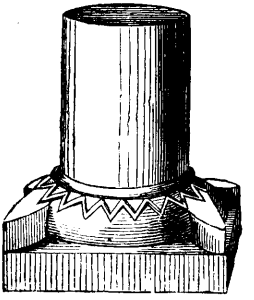

18

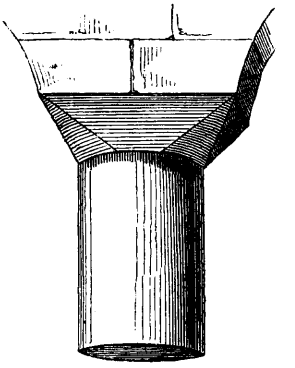

19

szökik fel az oszlopnak mindinkább keskenyedő töve, Schaft, fût, shaft, fusto, ezt az ó-román épitészet nem vájta ki, nem canelirozta; rendesen felső átmérője annyira kisebbedik, az alsóhoz képest, hogy a tőnek alakja inkább a csürök- sem mint a hengeréhez hasonlít.

A fentebb adott (13 ábra) salzburgi épület részén látjuk, hogy az ó-román korban az ablakot épszög vonallal törték a falba, legfelebb a nyílás közepére nehézkés féloszlopot helyezvén. Ily ablak átalán csekély nyilásu volt, és fenn, rendesen, félkör-ívvel végződött. A kicsiny nyilást nem zárták, mint a byzantiak, más áttörött vékony kőtáblával, hanem egészen szabadon hagyták. Igen régi alaku a neuburgi várnak itt adott ablaka; (l. 20 ábra) itt igen sok részlet egyenesen az antik épitészetnek utánzására emlékeztet, nevezetesen a canelirozott oszlop és az akanthusféle levélsor, egyébiránt az ablak nyilása hasonlíthatlanúl nagyobb, mint az egykoru templom ablakáé. Az ablak előfordul a déli mellékhajónak, vagy, ha a templom egyhajós, hosszhajójának déli zárfalában, az éjszaki fal, innen jövő hidegebb és erősebb szelek miatt, tömör maradott; ha a középhajó túlemelkedik a mellékesen, az előbbi falának magasabb részén szinte van ablak a főhajó közvetlen világitására, s itt is, mint a mellékhajóban az ablak elosztása megfelel a templom pillérholdainak, de már itt, mivel az ablak magas helyezése a szélnek és esőnek kevésbbé megengedi, hogy a híveknek alkalmatlankodjanak, az ablak az északi falba is van törve. A félkörü fő apsisban, vonatkozólag a sz. háromságra, három ablak nyílik, mig a mellékhajónak, megfelelő kisebb apsisokban csak kivételesen jelenik meg egy-egy ablak.

Az ajtó vagy kapu kitörése szintoly egyszerű mint az ablaké, azonban a főkaput mégis inkább törekedték diszíteni vagy a kapubélletet, Gewaen-

de, jambage, pied-droit, jamb épszögü fokozatokkal keskenyedvén befelé, vagy a béllet oldalaira féloszlopot helyezvén, melyre zárásúl aztán fent félkör ívet tettek fel.

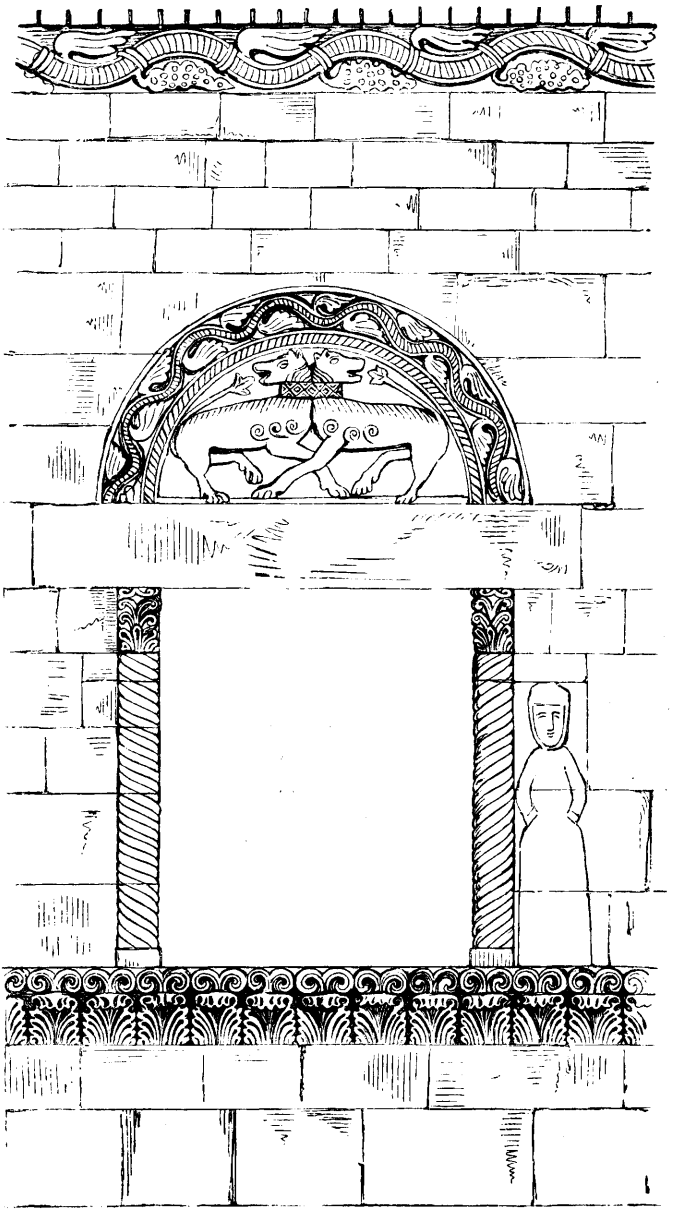

20

Párkányzattal, Gesimse, corniche még ritkán éltek az óromán korban; épületei többnyire nélkülözik a külön talapot, Sockel, socle, zocle, és párkányzatát, nélkülözik a tető alatt a fő párkányzatot, Hauptgesimse, Kranzgesimse, corniche, cornish, cornice is; hol azonban párkányzat előfordul, ott alant egyszerü kajács alakjában jelenik meg, fent pedig henger-tagból, vagy lemezből és horonyból áll.

Az egész fal rendesen sima, disztelen szokott lenni, kivételképen csekély emelkedésü falszallag, Lisene, fut fel azon, és ilyenkor két-két falszallag közt, kivált a diszesebben tartott apsis külsején, félkör-fries, Bogenfries, nyúl el a tető alatt; példányát alább fogjuk látni.

Az újabb román és az átmenet koru templom.

Az újabb román koru templomban az épen érintett jellemző részletek tovább vannak fejlesztve müvészetileg, mint ezt az átalános haladás kivánja; az átmenet korának templomában pedig oly fő és részlet alak is jelenik meg, mely már inkább a csúcsíves épitészet körébe tartozik, azt készíti elő, sőt annak sajátos szerkezeti elvét, úgyszólván, megszülemli. E két korszakot azért foglalhatjuk egybe; mert midőn hazánkban az emlékszerü épitészet pályáját megkezdte, a XII-ik század vége felé, akkor Franeziaországban már a csúcsíves styl uralkodott, s igy részletes alakzásai, sőt elvei is hatást gyakoroltak fenmaradt román emlékeink csaknem mindnyájára.

Az újabb román koru templom minta-példányának tekinthetjük az 1207 körül megkezdett l é b e n y i templomot. E templom három hajójának megfelel keleten három félkörü apsis, nyugat részén ikertornya közt áll a középcsarnok, melyen keresztül díszes kapu vezet a fő hajóba; ez négy pillérpár által van elválasztva a két mellékhajótól, valamint a főhajó úgy a mellékhajónak boltozata is újabb koru, de hogy a boltozást már eredetileg is vették czélba, bizonyítja a pillér, mely úgy van elosztva és alkotva, hogy azt már valóságos t ő n e k, S c h a f t, nevezhetjük. Minden osztálynak vagy holdnak egy-egy keresztbolt felel meg. A déli torony alatti csarnok szintoly széles mint a déli mellékhajó, mi igen jellemző a magyarországi templomokban, melyekben a torony alatti két csarnok, nagy nyilása miatt, a mellékhajóhoz számítható, valamint a közép csarnok a főhajóhoz, úgy, hogy itt semmi tér nincsen elvesztve, és hogy a templom hossza egész nyugati zárfaláig terjedt el; és ez volt hajdan az eset a lébenyi templom

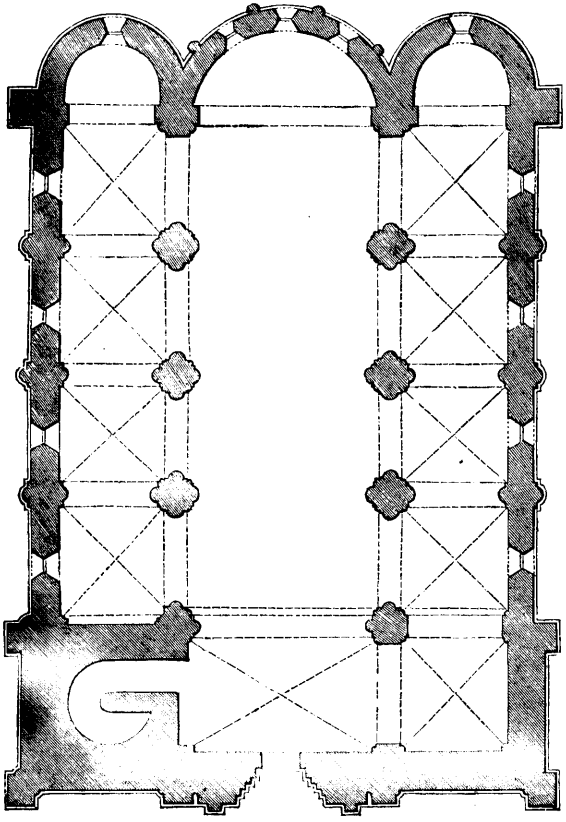

21

északi torony csarnokánál is, mert mostani belső falai későbbi eredetüek. A templomnak nincs sem kereszthajója, sem hosszszentélye e két rész jelenléte sokkal ritkább

a román egyházaknál Magyarországon, mint másutt. Templomunk alaptervén a ké szélső apsis kikezdése mellett és a két torony szabad sarkán álló tám, Strebemár az átmeneti korba tartozik, kiszökése még nem elegendő ugyan, de mégis sokkal nagyobb, minthogy azt falszalagnak, Lisene, nevezhetnők. Az átmeneti korba tartozik a négy pillérpár alakja is; a többi elosztás és alakzás újabb román koru.

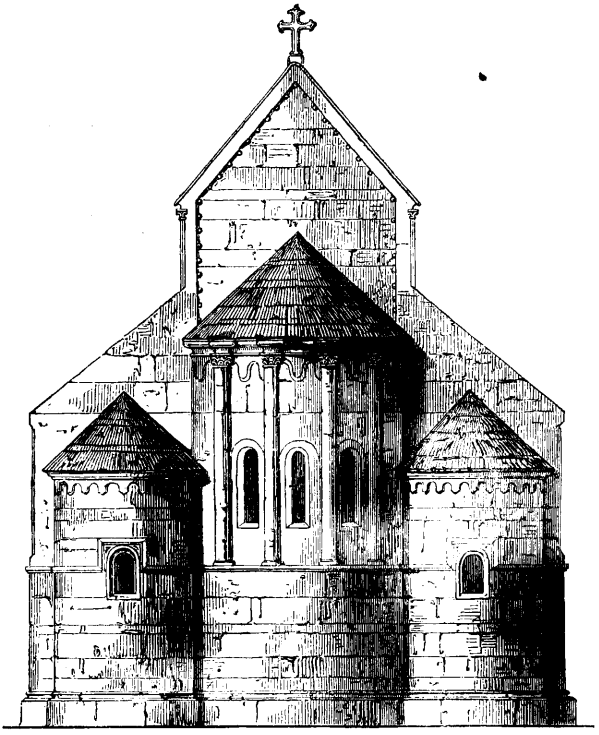

22

A fő apsisban látjuk a három jelvényes ablakot, a mellékapsisokban csak egyet, egy-egy ablak felel meg a hosszhajó minden holdjának is; sőt az ablak itt a mellékhajó északi falát is töri át.

A templom keleti csúcsos zárfalába van törve a három apsis, melynek középseje magasabbra emelkedik, a két mellékesnél. A három apsis alatt a templom talapzata van folytatva, mely attikai oszlopláb alaku párkányzattal végződik, hasonló idomu a tető alatti fő párkányzat is, mely alatt a félkör-íves fries látszik, gazdagabb alakban a fő apsison, egyszerübben a mellékesen. Az ablak kitörése az újabb román jellemmel bir, legkeskenyebb levén közepén, és kajsza vonalban tágulván valamint ki- úgy befelé is. Az ablak-bélletnek ezen alkotása a lehető legczélszerübb, mert midőn kétszeres tágulásában lehetőleg nagy tért enged a nap sugarai behatolásának, másrészt keskeny középső nyilással lehető csekély oda ütődési tért helyez a szél és csőcsapás elébe. A mellékapsis ablakának köríve körül van véve középső párkányzattal, mely félbeszakasztva az ablaknyílás által, felső részét épszög alatt körülfogja, s ez már késő román jelleg. A mellékapsison nincsen falszalag, de van a fő apsison falszalag helyett négy faloszlop.

A templom nyugati homlokzata áll az ikertoronyból és a középső részből; az utóbbiban három lépcső vezet a kapuzathoz, melynek béllete, Gewaende, három épszögü fokozaton át keskenyül az ajtónyilás felé, minden fokozatnak egy-egy oszlop felel meg, a hetedik és nyolczadik nem henger, hanem nyolczszög idomu oszlop áll a kapubéllet két oldalán. Kivülről befelé kisebbedő félkör ívek vonulnak az egyik oldal oszlopától a másik oldaléihoz. A kapuzat közepén fekirányos fejü ajtónyilás

töri keresztül a fő homlokzat falát, s e nyilás fölött domborű díszíté egykor a félkörű mező t, tympanum, Bogenfeld, tympan. E kapuzat a román

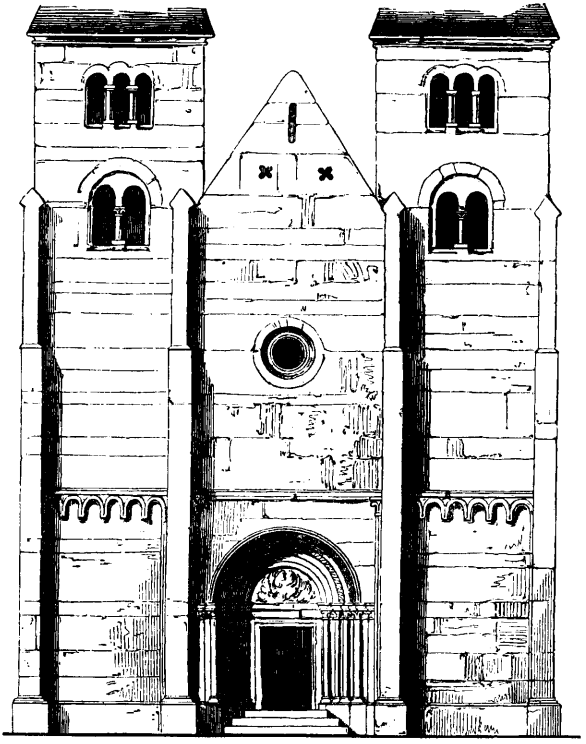

23

építészet legdiszesebbjei sorába tartozik. A valamivel kiszökő kapuzat felett fekirányos párkányzatot, Brustgesimse, cordon, látunk, mely egész, a kissé visszavonuló, főfalig elterjedt; e falba, magasabban, kerek alaku ablak, az úgynevezett rózsa, Rose, Radfenster, rosace, rose window, van törve; ez itt egyszerű kajácsos nyilásból áll, de másutt küllő, Speiche, is fordul elő, hat, nyolcz, sőt tizenkettő számmal. A kerek ablak felett, a csúcsban, két négylevelü rózsa nyilást látunk, Vierpass, s e felett a csúcs tetejében megint új hosszu nyilást, mindhárma a padlás világitására szolgál. A két torony és a középtest négy tám közt van foglalva, mely két osztályból áll, az alsó valamivel szélesebb a felsőnél és inkább szökik ki, az átmenetet, három oldalon, egyszerü kajács, Schraege, képezi. A torony félkör ívű friessel bir; magasabban kettős, és e fölött hármas ablakot látunk, mindkettejének osztályozása kis oszlop által eszközöltetik. Eddig a torony még az eredeti, teteje újabb, de mivel a torony fala nem igen vastag, fel kell tennünk, hogy a tornyot még magasabbra vinni eredetileg sem szándékozták.

A templom bensejében a középhajó nevezetesen túlemelkedik a két mellékhajón, úgy, hogy ezen magassági arányát tekintve, a templom nemcsak az átmeneti, hanem épen a kifejlett csúcsíves styl jellegét viseli magán (l. 24 ábra), s e nagy magasság még inkább feltünő, ha az épület csekély hosszát tekintjük. Valamennyi ablaktörés szintén igen magasra van emelve, és annak magassági szelvényében is mutatkozik, hogy ez közepén legalacsonyabb, és ki- és befelé kajács vonalban emelkedik, a napsugár könnyebb és bővebb bebocsáthatása végett. A mellékhajó benső osztályai kivülről is, megfelelőleg vannak jelölve, vagy elkülönítve egymástól fél oszlop által (l. 25 ábra), mely, azonban, fenn, nem kapitaellel, hanem csürökkel végződik. A féloszlop, sarkain kivágott, falszalagból szökik ki. A magasabb közép-

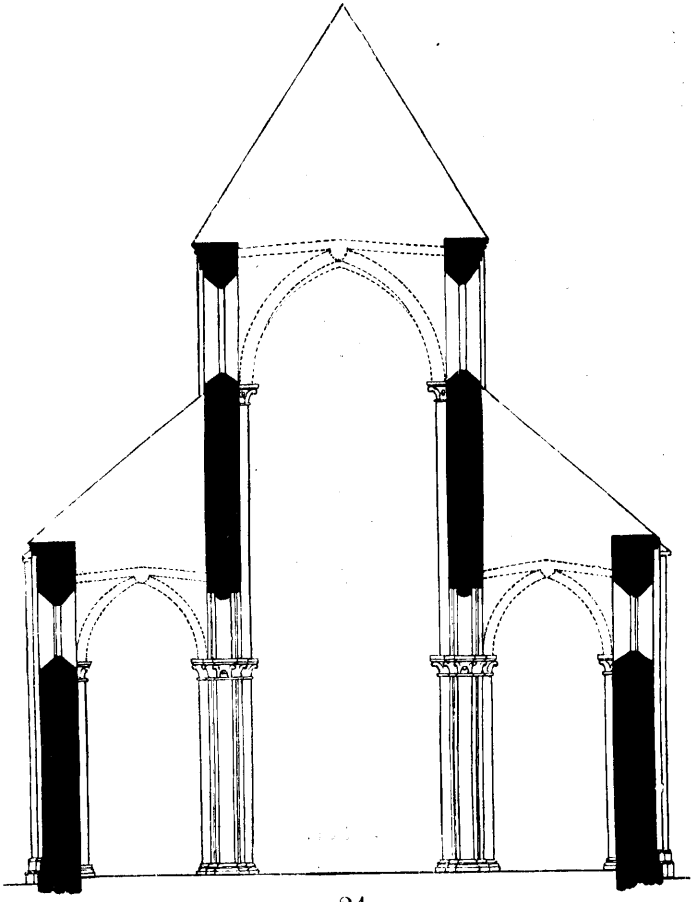

24

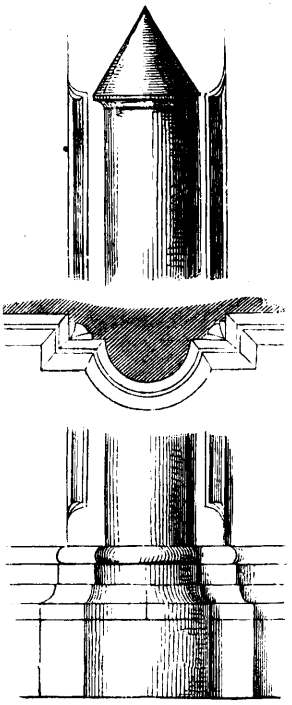

25

hajó osztályozása kivülről csak falszalaggal történik. A talap párkánya, nyilván az attikai oszloplábból eredt, elhagyva az apróbb, közbülső lemezeket, meg van tartva annak felső pálczatagja, mig horonya táblára, és alsó tórusa kajácsra van átváltoztatva.

Hosszszelvényünken látható a boltozatok elrendezése. Az apsist félkörü félkúp födi, mely nyugatfelé hosszabbítva dongaboltba megyen át, az utóbbi erős hevederivhez támaszkodik. Alól a hosszhajó nyolcz féloszloppal ellátott pilléreinek két erősebbje fölött emelkedik két-két, keletre és nyugatra terjeszkedő, vállív, Scheidebogen, archivolte, s mind ezen részlet, az átmeneti korszak szellemében van tagozva, s csak az ív félkör idoma emlékeztet még a román építészetre. Az erős, a templom tengelyét tekintő, féloszlop és két gyöngébb oszlopka túl emelkedik a többin, kapitaelje fölött felveszi a magas boltozat osztályának keresztheveder ét, és minden oldalán egy-egy diagonal irányu gerinczet, mely a pillérpárjától, és két szomszéd pilléreitől jövő

három hasonnevü gerínczével a templom tengelyén találkozván, az egyes osztályok keresztboltozatát képezi. A pillér negyedik erősebb féloszlopa (hasonl. a keresztszelvényt 24 sz.), egyetemben a mellékhajó zárfalából kiszökő féloszloppal, viszi a mellékhajó keresztboltjának három-három gerinczét: t. i. az erősebb, északról délre terjedő hevedert, és két-két diagonal gerinczet. Templomunk nem bir altemplommal, miért is a három apsis csak egyetlen lépcsővel emelkedik a hosszhajó fölébe.

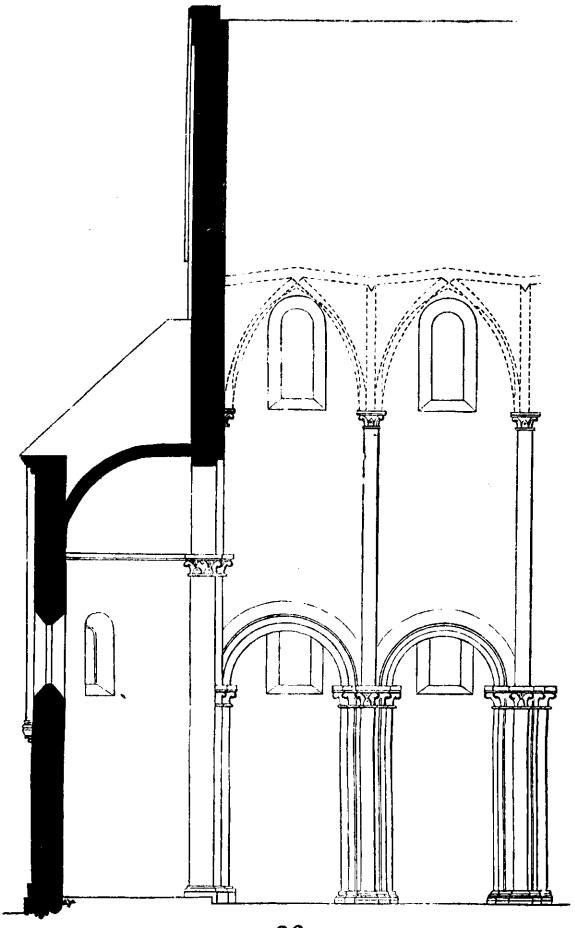

26

A lébenyi templom igen sok magyar román templomnak előpéldányaként tekinthető, s azért is tárgyaltam ezt valamivel tüzetesebben. A lébenyi templomban a másutt divó román templomok oly módositását látjuk, hogy azt ha csak nem külön magyar iskolát, legalább magyar provincialismust képezőnek tekinthetjük, megjegyezvén egy uttal, hogy az eltérés a külföld szokásos elrendezésétől, melyet a kereszthajó és hosszszentélynek tökéletes elhagyásában látunk, épen nem mondható haladásnak vagy érdemnek, mig más részt érdemnek róhatni fel a magyar provincialismusnak, hogy toronycsarnokainak beleolvasztásával a hosszhajóba az utóbbit tetemesen bővíti.

A lébenyi templom mintájára készitett egyházaknak bő során kivül, van Magyarországnak, hanem sokkal kevesebb számu oly temploma is, melyben a külföld példája lett követve, s itt a fenmaradtak közt, elrendezésére nézve első helyen áll az ócsai, mely részben a román, részben az átmeneti korszakba tartozván, alig épült fel elébb, mint a XIII-ik század közepe körül. A templom háromhajós, a három hajóra kereszthajó következik, mely a középhajó szélességének megfelelő négyzetből, Vierung, croisée, transept, és a két mellékhajón tetemesen kiszökő keresztágból vagy karból, Querschiffarm, croisillon áll. E három osztályból nyílik három szentély, sanctuarium, choeur, sanctuaire

choire; s mindhárma hosszszentélyből, Langchor és annak zárásából van szerkesztve, az utóbbi részt többé apsisnak nem hiják, hanem szentély zárásnak, Chorschluss, clôture du choeur; alakja nem a félkör többé, hanem a nyolczszögnek kisebb-nagyobb része; igy a fő sanctuarium zárása a nyolczszög öt oldalából áll, a mellék szentélyeknek zárása pedig a nyolczszög csak három oldalával él, mert negyedik és ötödik, keletről nyugatra terjedő, oldala hosszabb a bezáró oldalaknál. Ezen polygon zárás már is tökéletesen csúcsíves elrendezés. A keresztházonak két ága annyira szökik ki a hosszhajó mellékosztályán, hogy a két mellékapsis tengelye nem felel meg többé ezen osztály tengelyének; ez ugyan még nem volna nagy hiba az elrendezésben, hanem nagy hiba az, hogy a két mellék-hosszszentély nagyon esvén oldalra, külön-külön benső zárfalat kellett adni a két mellék-hosszszentélynek, és eszerint mire sem

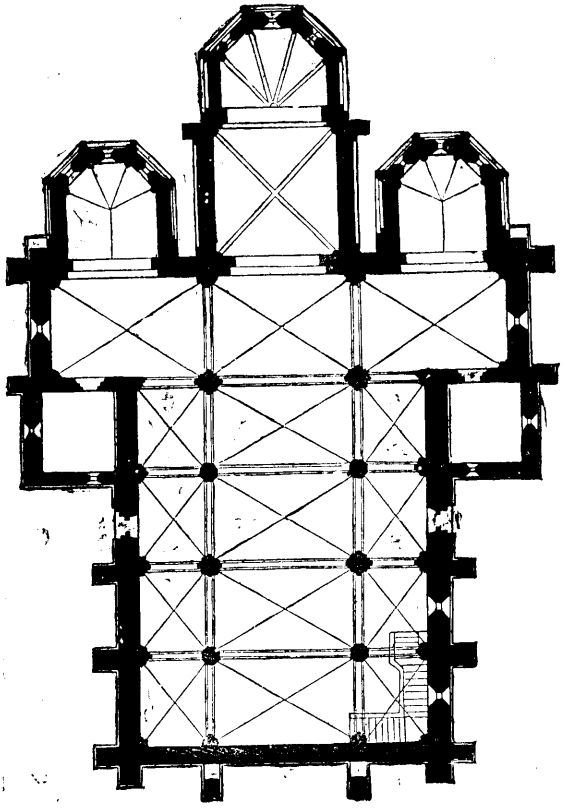

27

használható keskeny, hosszu és férhetlen tér támadt kivülről a középső és a két mellék sanctuarium közt. Külföldön, midőn annyira, mint itt, szöktették ki a keresztházot, két mellék sanctuarium helyett négyet rendeztek el, melynek két benseje a fő szentélylyel közös benső zárfallal birt. A hajók elosztására négy pillérpár van alkalmazva, melynek ketteje valóságos kifejlett tőt, Schaft mutat, ketteje pedig csak is egyszerü nyolczszög. E tő fölött, mert ez arra nem elég erős, soha boltozat nem emelkedett, és ábránk csak elvileg mutatja a boltozatnak rendszeres elosztását. Az ikertorony belső töve a gyöngébb nyolczszögüekhez tartozván, elég biztossággal mondhatjuk, hogy a tornyot magasabbra emelni, mint jelenleg nyúl, az épitész szándéka nem lehetett. Másrészt azért helyezte épen ezen gyöngébb tövet a torony benső sarka alá, hogy megtarthassa azon magyar szokást, mely szerint a két toronycsarnok fel lett használva a hosszhajó nagyobbitására.

Külsején az ócsai templom különös vegyületét mutatja az új román épité-

szetnek az átmenetivel. Keleten a három szentély polygon zárásának sarkain, a későbbi tám helyett, mindenütt még faloszlop van alkalmazva, mely fölött a fő szenté-

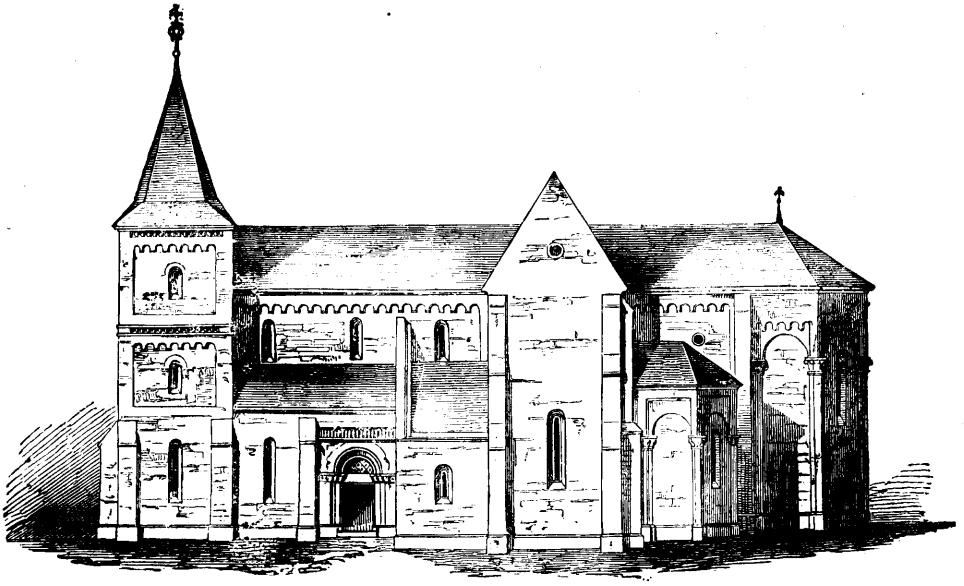

28

lyen román félkör fries jelenik meg, tám csak is a fő sanctuarium és öt oldalu záratása közt van alkalmazva, ott, hol e két rész határos egymással. A kereszthajó túl emelkedvén a két mellékesnél, egész a középhajó magasságáig, amannak két ága emennek ágával a latin keresztnek alsó részét képezi, melyhez, mint felső rész hozzá járul az egész sanctuariumnak ugyan akkora magassága, s igy a latin kereszt, mind négy ágával túl emelkedvén az alacsonyabb mellékhajón, látható a templom nem csak alaptervén, hanem még inkább emelkedésén. A hosszhajó külsején rendes, a benső pilléreknek megfelelő, tám mutatkozik; még pedig a német iskola támja; mert a franczia iskola szellemében e támtól, túl a mellékhajó magasságán, felfutó ívet kellett vala vinni egész a középhajó tetejéig, hol ezen ív felfogta és ellensúlyozta volna a fő hajó magas boltozatának oldalnyomását; mivel pedig ez nem történt, világos ebből is, hogy az épitész a főhajót nem akarta beboltozni. Minden torony rendes négy támmal bir, e tám tovább szökik ki a lébenyi toronytámnál, e tekintetben tehát inkább fejlődött, de másrészt nem fut fel oly magasra, mint a lébenyi, és e tekintetben megint hátra áll az utóbbinak. Az ócsai főhomlokzat kapuzattal nem bir, s igy főkapuzatot az oldal zárfalban kellett nyitni; ez elég diszesen történt a kapubéllet oszlopai által, csak hogy ezen oszlop csekélyebb számmal van alkalmazva, mint Lébenyben. Egyébaránt az ócsai templom itt is eltér a külföld szokásos elrendezésétől, mely, hasonló körülmény közt, a kaput nem a mellékhajóba, hanem a kereszt-

hajó kiszökő két ágába nyitotta. Ha e szokást itt is követik, elkerülik a kereszthajó zárfalának untató kopaszságát.

A kisebb falusi román templomot következő (29 sz.) ábránk mutatja egyszerüsítve. Mintánk a simai templom, nem messze a Szamos partjától, Szathmár megyében. Itt osztatlan hosszhajót látunk a hívek számára, főhomlokzat falát keresztül töri az oszlopnélküli egyetlen kapu, északi falában, ép úgy mint Ocsán, nincsen ablak. A hosszhajó nélkülözi a tornyot, keleti végét a diadalív képezi, ez választja el a hosszhajónál keskenyebb, és igen rövid hosszszentélytől, mely utóbbi két ablakos félkörü apsissal van zárva. Az eddig tárgyalt elrendezés tisztán román: de a hosszhajón előforduló négy tám, kiváltja két diagonal vonalban helyezett, az épületet már is az átmeneti korszakba teszi.

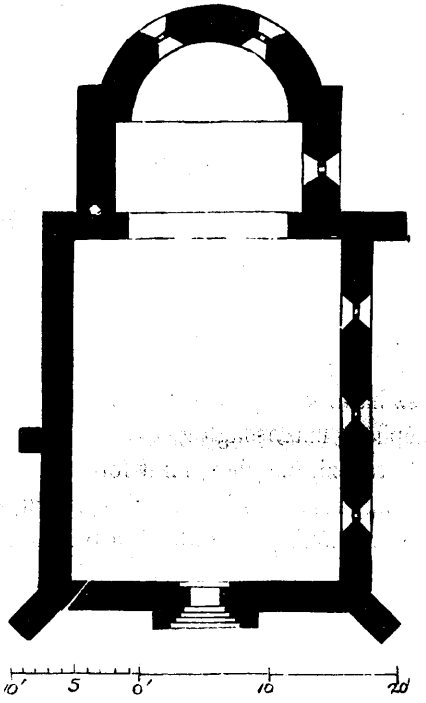

29

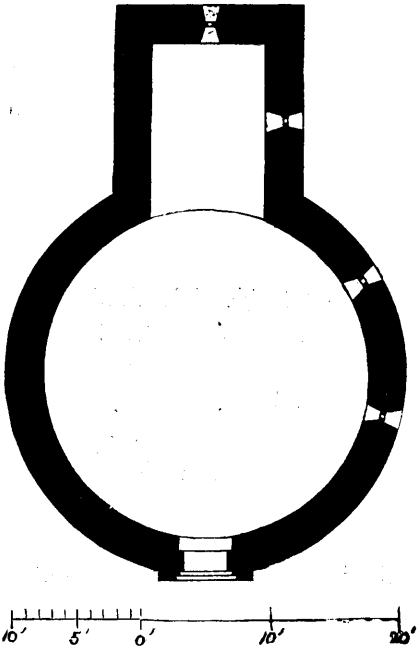

30

A fentebbi három alakzás a basilikának befolyását árulja el. Másrészt birunk Magyarországon oly román templomokkal is, melyben a byzanti alakzásnak befolyása látható: ilyen a kis-peleskei falusi templom, Szathmár megyében (l. 30. ábra); itt a hivek hajója szinte osztatlan, de nem négyszögü, hanem köridomu, északi félkör falában itt sincs ablak, egyetlen kapuja nyugatfelé nyílik; a kerekhajó kúppal van födve, melynek, mivel hengeren emelkedik, szögeiben pálhára, Zwickel, pendentif, pendentive, pendenza, nincsen szüksége; nyugatfelé a kör-

hez négyszögü szentély csatlakozik, melynek északi fala az ablakot nélkülözi. Még nagyobb mérvben, mint a kis-peleskei templom mutatja a byzanti befolyást a szentmáriai, Eger mellett. Ez az Athos hegyen levő sz. Dimitri templomához (l. 31 ábr.) hasonlit. Ugyanis keleti részén, négyzet fölött, valóságos pálhás kúp emelkedik; sőt, midőn e kúp nincsen hengerdobra feltéve, a három fél kúp, mely azt környezi, szerkezetileg, igen hasznos támasztására. Azonban a sz. mariai templomka a dimitriénak egyszerüsitése, és annyiban módositása, hogy a görög kereszt fekirányos két ága két félkúpjával nem mutatkozik külsőleg, hanem bele van foglalva a hosszhajó hosszabitott oldalfalába úgy, hogy kivülről a sz. mariai templomka a simaihoz hasonlit inkább. Az előbbinek egész kúpos része több lábbal fel van emelve a hívek hajója felett; mert alatta kis altemplomka létezik, melybe a hosszhajó déli falamellett lefutó lépcső vezet; ezen kis altemplomkában csak a keleti félkúp van ismételve, a két keresztben vonuló félkúp és a középponti négyzet alatt pedig egyszerü, északról délre terjedő, dongabolt vonul el a szinte egyszerüen négyszögü tér felett. A keleti apsisban három ablakot látunk, az északinak épen nincsen, a délinek csak egy ablakja vagyon. Az egész keleti résznek szélességét foglalja el a négyeges hosszhajó, ellátva három oldalán két-két fél- és két-két negyedoszloppal. Az egyetlen ajtó későbbi korból származik. A keleti rész, szerkezeti tekintetben, tagadhatlanul jeles, azonban hibája mégis az, hogy a hosszhajó nem minden pontjáról lehetett az oltárra látni, habár ez, ellenkezőleg mostani elhelyezésével a középső apsisban, hajdan a négyzet kellő közép pontján állott is. A templomka jelenleg, csak famennyezettel bir; de tömör erős fala és faloszlopai annak régenten beboltozott voltát sejtetik velünk, és úgy tetszik, mintha a faloszlopok nem egyenmértékü állása miatt, itt keresztbolt nem lett volna alkalmazva, hanem a kúpos keleti boltozás, és az altemplomka dongaboltja szellemében, ugyanis dongabolt, mely a faloszlopok feletti heveder ívek által hármas különböző szélességü osztályra volt osztva.

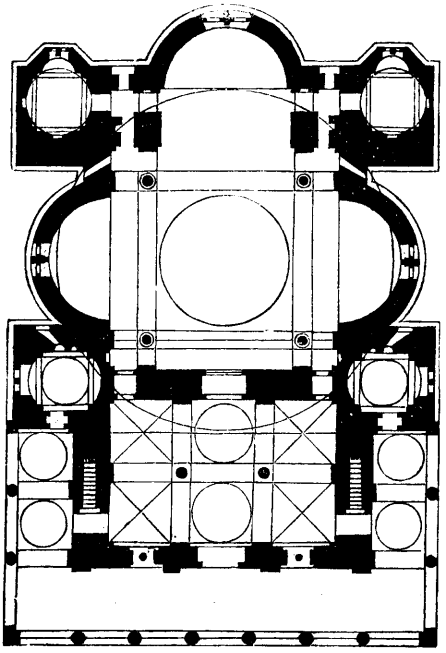

31.

Kisebb egyházi épületeknél a görög kereszt alakját legvégsőbb következetességében látjuk alkalmazva, úgy, hogy az egész öt levelü rózsát képez, melyben a középső kör alaku levélhez oldalvást nagyobb mint félköres négy levél csatlakozik; ezen elv szerint szerkesztették a jáki templom mellett álló kis keresztelő kápolnát.

Torony, kápolna, sekrestye, oltár, szónok-szék.

A torony, mely a román épitészetet megelőző korban csak kivételképen fordul elő, s ekkor sem olvadt szervileg össze a templommal, a késő román épitészetben tökéletesen beleolvadt a templom épületébe és azzal szervi egészet képez. Előfordul, mint volt régebben az úgynevezett monasterium, ugyan még most is, sőt még későbben is, az egyedül és szabadon álló torony, kivált Franczia országban, az úgynevezett beffroi, a község birtokában levő harangtorony; azonban, a fejlődött román épitészetben a torony, rendesen, a templomnak részét tevén, annak meghatározott helyén áll és abba, mintegy beleolvad. A késő román épitészet kedveli a tornyok nagy számát, és e tekintetben túl tesz még a csúcsíves styl gazdagságán is. Számos tornyairól kivált a franczia romanismus jellemzetes, és itt megint sz. Benignenek temploma, Dijonban, és az apátsági egyház, Clunyban, első helyen állottak. Ikertorony foglalhatja el az apsis tövének két oldalát, ezt aztán tornyos szentélynek hívják, Thurmchor, példányait a Raina-vidéken, kivált Kölnben és e város szomszédságában láthatni, a kereszthajóban öt torony találhat helyet, ha a kereszthajó háromhajós: t. i. egy középső torony, Zentralthurm, a négyzet fölött, és egy-egy a kereszthajó mellék osztályának minden sarkán, kettő észak, kettő délfelé; ikertorony állhat a mellékhajó nyugati végén, és ez a székes és apáti egyháznál a legszokásosabb, végre előfordulhat, tizedik helyen, a nyugati ikertorony közt egy nagyobb, magasabb, a középhajónak megfelelő torony is. Kisebb templomoknál rendesen csak egy torony a főhajó nyugati végén fordul elő, ritkább esetben ily egyetlen torony a templom hosszoldalán áll. Érintettem sz. István basilikájának négy sarktornyát, melyet, utánozván a nagyobb magyar templom, négy tornyos lett; de ezen elrendezés nem ment át a késő román épitészetbe, ebben hazánkban csak a nyugati egyes vagy ikertorony ismeretes, vagy, ritka esetben, a templom hosszoldalán álló egyes torony. Átalán a magyar román épitészet nem alkalmaz többet két toronynál, de ekkor e tornyot oly szervileg köti össze a templommal, hogy ezzel egybeforrván rendesen meghosszabbitásához járul, mi aztán elég sajátságos érdeme hazánk román épitészetének. A romanismus első korszakában, sőt néha későbben is, a torony henger alaku volt, kivált a szentély oldalán álló ikertorony, de idő folytával rendesen a négyszög alakot alkalmazták, úgy, hogy a négyszög is mindinkább közelitette meg a négyegnek, legbiztosabban és legkönnyebben bóltozható, idomát. A torony négyegét két, három és több osztályra, emeletre, osztották, két alsó osztálya felelt meg többnyire a középhajó magasságának, a felsőbb osztály rendesen alacsonyabb volt az alsónál, mi ellenkezésben ama távlati törvénynyel történt, mely szerint a szemtől távozó testek, minél messzibbre távoznak, annál kisebbeknek tünnek fel; ezért tehát kellett volna, mint ez a csúcsíves tornyokon történt, a felsőbb osztályoknak, emeleteknek, a román tornyoknál is annál magasabbaknak lennie, minél magasabb helyen állottak. Az emeletek többnyire félkör- vagy fűrész-friessel és egyszerü pár-

kányzattal, cordon, Brustgesimse, egymástól vannak elválasztva; mindegyikében egyes, kettős, vagy hármas ablak nyílik, az egyes ablak néha kerék alakban szokott megjelenni az alsó emeleteken, a kettős- és hármasnak osztályai oszlopkákkal vannak elválasztva, és az ablak osztályai annál szaporábbak, minél magasabb emeletet törik át, ez utóbbi súlyának kisebbitése végett; ezen okból a legfensőbb emelet többnyire oszlopcsarnokos karzattal, Arkadengallerie, végződik, a külföldön; mert nálunk, valamint itt nem fordul elő ily karzat, a templom még más részén sem látunk karzatot, melyen a külföld azt alkalmazni kedvelt: p. o. a főapsis és a magas kereszt csúcsai alatt, az utóbbi esetben a csúcs vonalát követőleg lépcsőnkénti fokozatos emelkedéssel. A román épitészet az erősebb tornyok alsó négyegét, emelkedésökben is, szokta megtartani, ellenben gyöngébb tornyai, p. o. a szentély tornyainak alsó négyegére gyakran nyolczszögü emeleteket tettek fel. A négyzet fölött, a byzanti főkúp helyén álló, igen széles, hanem rendesen alacsony torony, csaknem mindig nyolczszögü. Négyzet fölötti, vagy középtorony, emlékeinkben nem fordul elő, mint nem fordul elő sem szentély-ikertorony, sem négyes torony a kereszthajó mellékhajói végén. A tornyokat gula alaku tetővel végzik, mely majd alacsonyabb, majd magasabb, ennek neve Helm, Riese, Nadel, flechè, epier, aiguille, spire, guglia. Ezen toronysisaknak alakja csaknem mindig a nyolczszögü gula, melynek tövén, négy vagy nyolcz csúcs elfödi az átmenetet, mi kivált ott szükséges, hol a nyolczszög négyegre tétetik fel. Nálunk ezen közvetitő átmenet gyakran hibázik, s azért toronysisakjainknak átalán nehézkes tekintete vagyon, sőt ez még inkább növekedik az által, hogy toronysisakjaink sokkal alacsonyabbak a külföldéinél. Egészben mondható, hogy a román torony sokkal kevésbbé fejlődött ki Magyarországon mint másutt, és ezt kiterjeszthetjük sisakjának technikai szerkezetére is; mert, mig

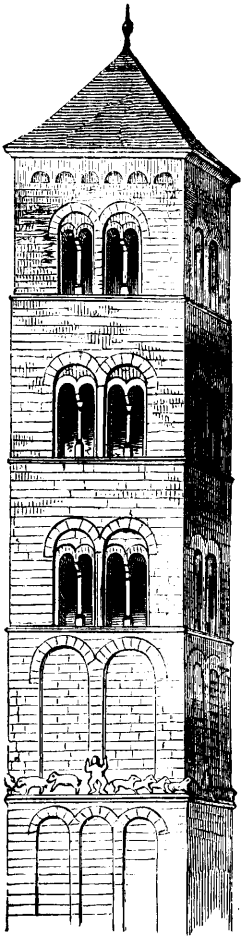

32

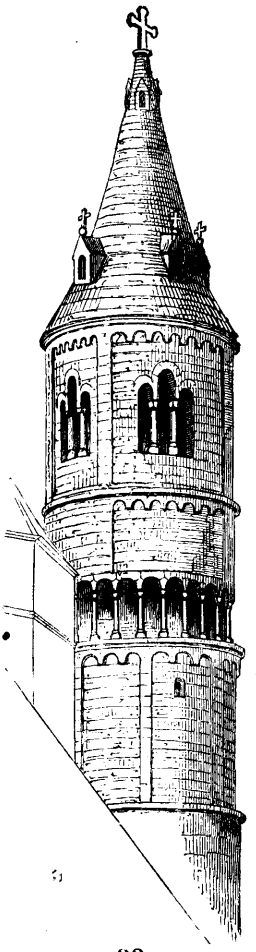

33

másutt ezen rész többnyire jól faragott és összeillesztett kőből áll, nálunk ide, többnyire, csak téglát alkalmaztak.

A négyszögű és kerék román toronynak mintájául tekinthetni az itt másolt két tornyot (32. és 33. sz.), melyen világosan látszik, valamint az alacsony emeletek elrendezése, úgy azoknak keskeny, kettős vagy hármas ablakkali kivilágítása. A kerék tornyon látunk oszlopos arkádokat is, melyek, azonban itt nem a legfelsőbb emeleten, hanem alább vannak alkalmazva. Mindkét toronynak diszesítésében főszerepet játszik a félkör íves fries.

A kápolnának több nemét ismeri a román építészet: van ugyan keresztelési, temetési, és kisebb községben templomként használt kápolnája. A keresztelési és temetési kapolnát, melynek mindketteje nagyobb templom mellett szokott állni, néha nehéz egymástól megkülönböztetni; így példáúl nem tudjuk biztosan vajjon a jáki, kis-bényi és más egyház melletti kápolnának az előbbi vagy az utóbbi rendelkezése volt. A kétségnek oka az, hogy a romanismus korában a keresztelkedés csak ritkán és kivételesen az egész testnek viz alá buktatásával, per immersionem, hanem már is csak viz locsoltatás által, per aspersionem, történt, és hogy így a keresztelési kápolnákban sem alkalmaztak többé a nagy fürdőféle medenczét, hanem beérték itt is kisebb medenczével, mínek következtében ily imolákban ezen régibb jellemző osztály hiányzik. Másrészt az alakzás mindkét kápolna nemnek közös szokott lenni, t. i. vagy a henger vagy az öt rózsa- levélféle, melynek mindketteje a byzanti építészetből lett átvéve. Az utóbbi középkúpból áll, s ezt köröskörül négy félkúp támasztja. Ilyen a jáki kápolna. Kisebb román keresztelési medenczével vagy kúttal még birnak néhány templomaink, melyek közt a legrégibb idomu a bábaszéki, Zólyom megyében; ez kád alaku, de külsején domborműben felső részét hordozó emberi alak is látszik, emlékeztetve az antik építészet kariatid-jaira. Román keresztelési kutak meglehetős számmal maradtak reánk. Lényeges azokban a középső nagy csészealaku kád, ezt kis oszlopkák támasztják vagy négy-, vagy hat-, vagy nyolczszögben. Néha ezen oszlopkák a jelvényes állaton, az oroszlányon, emelkednek. Az egész többnyire lépcsős alapzaton áll. A keresztelő kúttal rokon azon edény, melyben a szentelt vizet tartják a község használatára, Weihbrunnen. Ilyen is maradt fel hazánkban a román korból. Végre mindkettejéhez rokon az úgynevezett piscina vagy viztartó edény, melyben a szertartásra szükséges viz volt, leginkább a szentélybe mélyedt falfülkében.

A román korban kezdtek külön sekrestyét építeni, nem érték be többé e czélra, mint az ó-keresztyének, a mellékhajó apsisával, melyeket lassan-lassan mellékoltár foglalt el. A sekrestye legközönségesebb helye most a hosszszentély északi oldalán van, hol az áttörött ajtón át legkényelmesebb a közlekedés a szentélylyel és a főoltárral; néha, mint a jáki templomban sekrestye helynek a hosszszentély déli oldalát választották. A román korban, kivált nálunk, a sekrestye igen egyszerü és csakis szükségleti épület, mely egyetlen ajtóval, és többnyire egyetlen ablakkal bir.

Az oltárok legnevezetesebbjét főoltárnak nevezzük, Haupt-, Hoch-Altar, maitre autel, high altar. Ezen oltár a román korszakban eredeti helyéről mindinkább keletfelé mozdittatott Németországban, Angliában és nálunk, úgy hogy végre igen csekély hely maradt közte és az apsis görbülése közt: ellenben Olasz- és Franczia ország ban a főoltár régi helyét megtartotta, sőt van nem kevés templomban, kevésbbé jelentékeny oltár, mely keletfelé a főoltártól áll. A főoltáron kivül már elég korán fordulnak elő mellékoltárok, kivált a két mellékapsisban, a kereszthajó keleti fala mellett, sőt a hosszhajó pillérei vagy oszlopai előtt is. E helyeken oltár van elhelyezve már a sz. gáli tervezetben, mely a kilenczedik század elején készült. Az oltárt külön kőalapra helyezték, kivált a főoltárt, mely alá néha az épület sarkköve van letéve. Az oltár jelenti amaz asztalt, min üdvözitőnk saját testét áldozta fel. Ezt így fogta fel mindig a symbolismus és ezen áldozat a vértelen, das unblutige Opfer, másrészt a véres áldozat, a martyr-tanuság van jelképezve azon martyr vagy szent ereklyében vagy testében, mely az oltárba van zárva; s ezért ereklye nélkül, legyen ez bármily kicsiny is, tökéletesen felszerelt oltár nincsen. E nézet meghatározta az oltár lényeges alakját, mint olyan kőasztal, kőköb vagy kőtábláét, melyben üresség van az ereklye felvételére; és rendesen az oltár azon szentnek viseli nevét, melynek ereklyéje abba van zárva. A román oltárt alig ismerjük még fenálló példánya után, nálunk román oltár nem létezik, és még Németországban is csak egyetlen egy ismeretes, a wechselburgi, a szász királyságban; de ismerjük a román oltárt némikép régi rajzok után, melyekből mint lényeges függönyökkel minden oldalán eltakarható, elrejthető kő asztal tünik föl, ezen asztalon állnak gyertyatartók, kehely és más a szent miséhez tartozó szerek, és fölötte függ lánczon, még mint az ó-keresztyén basilikában, az ostyatartó. A wechselburgi oltár domborművekkel van ékesitve, és táblája fölött épszög alatt azon fal is emelkedik már, melyet az olasz predella nak, a franczia és angol retable-nek nevez. A régi, négy oszlopu építkezés, a ciborium vagy baldachin ritkábban fordul elő az északi tartományokban, gyakrabban Olaszországban, hol a basilika hagyományai tovább éltek. A mellékoltárok többnyire csak egyszerü kőtáblák. Hol a zárfalhoz támaszkodnak rendesen ablak nyilik fölöttök.

A román szónoki szék, Kanzel, Predigerstuhl, pulpitum, pulpit, chaire, pulpito, pergamo, talán még ritkább a román oltárnál. Ezt megismerendők, szinte Olaszországhoz kell fordulnunk, hol ezen épitmény rendesen közép oszlopon álló és gyöngébb négy oszloptól körülvett, vagy üres henger, vagy rózsa levél, vagy hat- vagy nyolczszögszék alakban jelenik meg. E szék többnyire a templom egyik pilléréhez van támasztva, és ahoz több lépcsőn megy fel a szónok; a gyöngébb oszlop rendesen az őrködő és a hatalmat is jelképező oroszlány hátán emelkedik; és a szék oldalai dombor művekkel vannak diszitve. A mai nap szokásos föddél, mely a hangot visszaveri, Schalldeckel, abat-sons, némelykor az oltár fölötti ciboriumhoz hasonló, midőn t. i. magából a szónoki székből felnyuló oszlop fölötti kúpból áll. Németországban, jeles dombormüvei után, hlres a wechselburgi szó-

noki szék, mely a XII-ik század elején épült. Magyarországon román szónoki szék eddig még nem lett ismeretes. Külön szónoki szék már a sz. gáli tervezeten fordúl elő.

Végre a templom mozdulatlan butorzatához tartozik még a papiszék is, Stuhl, Chorstuhl, stalle, stall, formula, stallo. A papiszék a román templomban, sőt későbben a csúcsívesben is, gyakran nem egyébb a szentély falába kimélyedt fülkénél, melybe egy vagy több ember leülhet. Későbben a stallum fából készült és a hosszszentély oldalfala mellett állittatott fel folytonos és összefüggő sorazatban, de mégis úgy, hogy az egyes szék el volt választva egymástól. E széksornak magas háta volt, mely idővel mindinkább emelkedett. Nálunk ily fapapiszék nem maradt fel a román korból.

Technikai szerkezet.

É korszakban a technikai szerkezet mindinkább javul, a kő a falak felületén, rendesen nem alkalmaztatik többé törött, hanem faragott állapotában, az előbbi csak szegényebb községekben történik. A követ nem nagy, hanem kisebb táblákra, köbökre, vagy parallelepipedumokra faragják, s ezeket fekirányos sorokban rakják el, úgy, hogy a darabok választékai nem egymás fölött, hanem mindig kőtömegen állanak. Mivel a kődarabok kisebbek, nem vonulhatnak a fal egész vastagságán keresztül, hanem a fal belső és külső kősorai közt kőtöltelék van alkalmazva, de ez is oly formán, hogy a faragott kőnek minden másodika tovább belenyúl szomszédjánál a törött kő tömegébe: a mélyebbre nyuló követ kötőnek, Binder, a hosszban kiterjedőt hosszsorúnak, Laufer, nevezik. A kőtöredéket összekötő ragaszték vagy vakolat is sokkal jobban készülvén, mint az előbbi korszakban, a falak most már tartósabbakká is lesznek. Kivülről a fal kövei és választékai láthatók, mert a vakolattali kisimítgatást csak későbben alkalmazták; a nyilvános szerkezetet termés-kő-épitkezésnek, Stein-Rohbau, nevezik. A középkoriak a vakolatot csak az épület bensejében alkalmazták; mert itt a simítás szükséges volt, hogy arra falfestményeket lehessen rakni. Ha valamely vidék szükölködik kőben, a falakat, igen jól égetett téglákból rakják, de ezeket is mutatják az épületen, nem pedig bevonják vakolattal, mint mi teszszük; ezen épitkezést aztán termés-tégla-épitkezésnek, Ziegelrohbau, nevezik. Az átmeneti korban, hol támat alkalmaznak, annak a fallal határos köveit erősen kötik a falba, úgy, hogy már ezáltal is ráismerhetni, vajjon a tám a fallal együtt építtetett-e, vagy csak

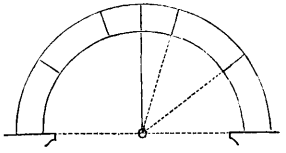

35

később ragasztatott-e ahoz? Az íveket, főkép a főbbeket, arhivolte, csaknem mindig, igen rendszeresen szerkeztik oly ívdarabokból vagy elemekből, clavaux, Keilsteine, melyek külső felületén, extrados, az itt nagyobb concentricus kör peripheriája miatt nagyobbak mint belső felületén, intrados, és melyek választékainak mindnyája a közös középpont felé tart; igy minden kő, de kivált a

középső a mesterkő vagy zárkő, Schlussstein, cléf, key-stone, seraglio, meg van óva a kisikamlástól. Ezen rendszert a román kor átvette a byzánti és ó-keresztyén építészettől, mely ebbeli ismeretével megint a régi római és etrusk építészetnek tartozik. A román boltozat fejlődését következőleg magyarázhatni:

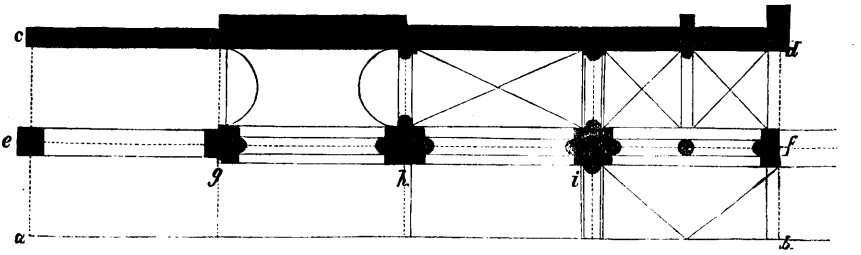

35

Legyen *a*) *b*) a középhajónak tengelye, *a*) *e*) meg *b*) *f*) fél szélessége, *e*) *c*) meg *f*) *d*) a déli mellékhajónak szélessége és *c*) *d*) annak zárfala. A mellékhajó szélességét a főhajó szélességének felére vevén, a pillérek tengelye *e*) *f*) vonalra fog jutni, és leend három pillér holdunk, *e*)*g*), *g*)*h*) és *h*)*i*): az első *e*)*g*) előadja az ó-román kor egyszerü szerkezetét, melyben sem a közép, sem a mellékhajú nincsen boltozva, itt elegendő az *e*) egész és *g*) fél pillérnek egyszerü négyeg alakja; mert csak egyszerü félkörü vállív, Scheidebogen, archivolte, nyúl el a két *e*) és *g*) pillér közt, melyen a főhajónak, ablakkal áttörött, magas fala áll. E pillérnek nem kell sokkal erősebbnek lenni, mint a zárfalnak, mert boltozatot nem hord. Későbbi fejlődésében a román építészet, még ekkor sem boltozván középhajóját, a mellékhajó fedezésére dongaboltot alkalmaz, s most már az erősebb alkotásu négyeges pillér keleti és nyugati oldalához féloszlopot kezd csatolni, melyet a széles és lapos hevederív közepére tett és az alsó féloszlopnak megfelelő pálcza- vagy hengertaggal elevenít, ez az eset a *g*) és *h*) félpilléren; midőn itt a mellékhajó dongaboltja nagy oldalnyomást gyakorol, zárfalát is vastagabbá és tömörebbé kellett tenni: a pillérek fölötti magasabb középhajó falának mint nehezék ezen oldalnyomást másrészről tökéletesen egyensúlyozza ugyan, de erről csak későbben győződvén meg tapasztalásuk által az építészek pilléreiket eleinte túlerőseknek képezték. Későbben a négyeges pillér mellékhajó oldalaihoz is féloszlopot kezdtek csatolni, s annak megfelelőleg mást szöktetni ki a zárfal belső felületéből, és a két féloszlop közt hevederívet vonni, mely a hosszú dongaboltot osztályokra szakítja, egyúttal a zárfal külső felületén is a megfelelő pontokon falszalagot, Lisene, vagy féloszlopot a fal diszéül alkalmaztak. Az átmeneti korban a mellékhajó nehézkés és igen nagy oldalnyomást gyakorló dongaboltját a sokkal kevésbbé oldalfelé nyomó keresztbolttal cserélték fel, mely két egymást keresztül metsző dongaboltból eredt, s ekkor a főhajót is kezdvén boltozni; a két váll-ív és a két keresztívnek, Quer-Transversal-Bogen, hordozója

már most négy féloszlopot követel, egyet-egyet a négyeges pillér minden oldalán. Tudjuk, hogy a keresztbolt alapjának legjobb alakja a négyeg : ezen utóbbi boltozásnál tehát a középhajó keresztboltja négyeges alakkal bir, de a mellékhajónak szélessége csak a középhajóénak felére terjedvén, a keresztbolt itt hosszúkás négyszögöt föd, s igy két egyenlő dongabolt kölcsönös átmetszéséből nem készülhet; hogy tehát itt is a négyeges alakot elérhessék a középhajó minden pillérholdját a mellékhajó két holdjára osztották, és két pillérköz közepére oszlopot vagy gyengébb pillért helyeztek, mely csak a mellékhajó két keresztboltjának hordozására szolgált; igy a két mellékhajó keresztboltjának csak egy nagyobb középhajói keresztbolt felelt meg, és mindegyiknek alapja négyeg alaku volt. A keresztboltnak ekkor, rendesen, csak metsző orma, Grat, arête, groin, volt, s a gerincz csak későbben alkalmaztatott ide. A zárfal gyöngébb lehetett és volt, mint a hol dongaboltot alkalmaztak, először : mert a keresztboltnak oldalnyomása csekélyebb a dongabolténál, másodszor: mert a hevederek oldalnyomását, a most keletkező, támmal fogták fel. E támak majd erősebbek, majd gyöngébbek, a mint vagy az oszlopoknak és kisebb pilléreknek, vagy a nagyobb pilléreknek felelnek meg. A legrégibb tám a falszalag. hoz, Lisene, hasonlít, midőn még csak kevés kiszökéssel és nagyobb szélességgel bir; későbben tapasztalván, hogy az oldalnyomás egyenesen kifelé tart, a támat mindinkább meghosszabbíták és régibb szélességét is mindinkább keskenyiték.

A kereszthajó négyzete fölött emelt kúpnak szerkezete, hol ilyen a román épitészetben előfordul, nem a byzanti, hanem új és sajátságos; mert itt nem alkalmaztak többé pálhát, Zwickel, pendentif, hanem nagy köveket szöktettek ki egymás fölött addig, mig a legfelsőbb elérte a, vagy kerék, vagy közönségesebben, nyolczszög kúp alapját; tehát a byzanti rendszert pálhás-, a románt gyámkő-rendszernek mondhatjuk. Ellenben az apsis félkúpjának szerkezeténél megtartották az ó-keresztyén és byzanti kő- vagy téglasoros rakást, sőt ugyanezt alkalmazták a keresztboltok süvege, Kappe, szerkezeténél is.

A lébenyi templomban a mellékhajók holdosztályai négyegesek (l. 21. ábr.); három heveder és a zárfal közt terjedt el egy-egy keresztbolt, melynek metsző orma, Grat, nem bir még gerinczczel, a zárfal külfelületén még nincsen alkalmazva tám, helyét csak a falszalagból kiszökő oszlop pótolja, azért is egyfelül a zárfal, másfelül a pillér igen erős. A pillér már is az átmeneti korba tartozik; mert nemcsak minden oldalán bir erősebb féloszloppal, hanem kisebb féloszlopot látunk négyege minden sarkán is. A templom külsején (l. 22 és 23 sz.) látjuk alkalmazva a terméskő rendszert, bár e tekintetben rajzunkat elég pontosnak nem mondhatni, igy p. o. itt nincsen jelentve sem, hogy az északi toronynak felső része nem kőből, hanem téglából van szerkesztve, mi alkalmasint valamivel későbben történt, midőn a költség már elfogyott.

Arányok.

Fentebb (10 l.) említve volt, hogy a középkor templomai főhajójának szélességét, az egyik oldal pillére tengelyétől a más oldal pillére tengelyéig, használta

oly alapnagyságnak, melyből az épület tagjainak külömböző nagyságát fejleszté. E fejlesztés történt midőn a templom szélességét egységnek, Einheit, unité, unitas, vevén, ebből rendszeres köböt szerkezett, melynek oldalhossza amaz egységnek megfelelt. E szerint három fő mértéket nyert: ezen egységet, a köb egy-egy négyegének diagonálját, és az egész köbnek diagonálját. A három érintett mérték úgy állott egymáshoz mint 1,000 az 1,414 és 1,722-hez. Jelen ábránkban az *a*)*b*) vonal az egység vonala és egyszersmind a köb oldala levén, ha ezen egységből az *a*) *b*) ℜ') *v*) betüs négyeget szerkesztjük, ez leend egyike a köb hat négyegének, ha ezen négyszögnek *b*) *v*) diagonálját átvisszük a hosszabított alsó vonalra *b*) ℜ') irányban, e diagonálnak hossza leend *b*) *c*), és ha a *c*) pontot összekötjük az *a*) ponttal, a nyert vonal nem egyéb a köb diagonáljánál. Ezek következtében leend két háromszögünk, nagyobb *a*) *b*), *c*) és kisebb, mely egészen a négyegen kivül fekszik. A kisebb háromszög oldalának aránya a következő: kis oldalának 0,292, nagyobb oldalának 0,414, és hypothenusájának 0,507. A nagyobb háromszög három oldala szolgál a templomok nagyobb, a kisebb háromszögnek oldala a templomok kisebb mérveinek meghatározására.

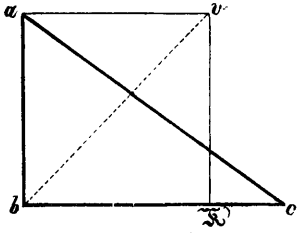

36

Vegyük például a lébenyi templomot: először is alaptervét (21 ábra). Egységének vagy szélességének fele hétszer foglaltatik oly vonalban, mely a főapsis falának külső tetőpontján kezdődik, és a nyugati zárfalának belső felületén végződik; mondhatjuk tehát, hogy a lébenyi templomnak hossza három és fél egységnyi. A mellékhajó szélessége kezdvén a hosszzárfal belső felületén és végezvén a maga oldala pillértengelyén egyenlő a kisebb háromszög hypothenusa hosszával; tehát ezen hypothenusa határozta a mellékhajó szélességét, és, mivel négy osztályholdja négyeges, a pillérek távolsága egymástól is e hypothenusa értelmében van határozva; végre a torony négyegének egy-egy oldala a nagyobb háromszög nagy oldalának felére, tehát a négyeg diagonáljának felére, van véve. Tekintsük most a templom keleti emelkedését (22 ábra): itt a fő apsisnak egész magassága, a földtől egészen csürök tetejéig egyenlő a nagyobb háromszögnek hypothenusájával, tehát oly köbnek diagonáljával, mely a templomnak egységéből, vagyis a középhajó szélességéből készült. Az oldalhajók magassága a földtől a félfödél, Pultdach, kezdetéig egyenlő a nagyobb háromszög nagy oldalával, tehát oly négyegnek diagonáljával, mely a templom egységéből készült, végre a főhajó egész egységgel emelkedik a mellékhajók magasságán túl nyereg födele (Satteldach) kezdetéig. Ezen a köb négyegének diagonáljából, és az egységből összetett nagy magasság román templomra nézve kivételesnek és tetemesnek mondható; mert rendesen, valamint az ó-keresztyén templomok egész magassága alig terjedt túl az egységen, a román templomoknak magassága rendesen a köb négyeg diagonáljának nagysága volt, mig a legalacsonyabb csúcsíves templomok magassága a köb diagonáljának nagyságával kezdődik. Később aztán mind magasabbra emelkedtek a templo-

mok, és már akkor a magasságot két nagyobb vonalból kellett összetenni : ily összetételt látunk, igen kivételesen, és mintegy megelőzőleg, alkalmazva a román korban lébenyi templomunknál is.

Ha legnevezetesebb négy román templomainknak egész magasságát tekintjük a kisbényiben azt a köb négyegének diagonáljára véve látandjuk, Apátfalván a köbdiagonáljára, Jákon két egységre, Lébenyben négyeg diagonálra és egységre összevéve : azaz

	felépült,	magassági aránya,		számban.
Kis-Bény	1215 körül	a négyeg diagonálja	=	1,414
Apátfalva	1235 „	a köb diagonálja	=	1,732
Ják	1256 „	két egység	=	2,000
Lébeny	1206 „	a négyeg diag. + egys.	=	2,414.

Látván igy, hogy legrégibb templomunk a legmagasabb, itt nem tapasztalunk fokonkénti fejlődést az emelkedési arányokban, s ez igen természetes; mert nálunk átalán építkezési fejlődés nem volt, hanem külföldről átvevén architecturánkat, könnyen megtörténhetett, a mi megtörtént, hogy apáink előhaladt fejledésü épületet előbb, s későbben megint kevésbbé fejledtet emeltek ; innen van, hogy midőn a külföldön a román épületek magassága rendesen a köb négyegének diagonálja = 1,414 által van határozva, nálunk e magasságon gyakran túl mentek ; onnan van végre, hogy midőn a külföldön többnyire a mellékhajó szélességét fél egységre vették, nagyobb román templomainkban túl mentek e mértéken és a mellékhajót szélesebbre tették e nagyságnál.

Részletek.

A technikai szerkezet tárgyalásánál láttuk, mint lett a pillér, fokozatos haladásában tövé : t. i. midőn a négyeg alaku pillérhez egymás után két, három, végre pedig négy fél oszlopot csatoltak. Más esetben a pillér sarkának lemetszésével, Abfasung, a négyeg vagy rendes nyolczszöggé lett, vagy pedig csak olyanná, melynek ferde oldalai kisebbek valának az egyeneseknél; a sarkakra lassan féloszlopot alkalmaztak, s ezek rendesen kapitellel és lábbal birtak, kivételesen pedig csak pálcza- vagy hengertagként jelentek meg. Az első rendü pillér sokkal nevezetesebb előttünk a másodrendünél, mert hazánkban az előbbi van alkalmazva leginkább, aztán azért is, mert csak is az fejlődött tövé, midőn t. i. valóságos féloszlopai a boltozatnak vagy egyes gerinczét vagy gerincz-csoportját hordják fejeik fölött. Az átmeneti korszak pillérének, vagyis jobban, már tövének, legfejlettebb példányát látjuk az ide rajzolt sz. mártoni templomban, melyhez csaknem tökéletesen hasonlít a lébenyi és a jáki pillér is, mindhármát a nagyobb, a négyeges pillér oldalá-

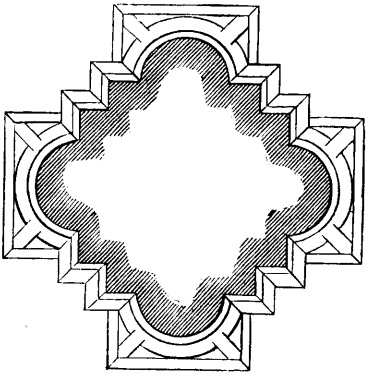

37

hoz csatolt, féloszlopon kivül, még minden sarkán is egy-egy oszlopka többel mint felével jelenik meg oly kiszelésben, melyet itt épszög alatt a pillérnek négyege tapasztalt. A román épitészetben eleinte a pillér azért tartotta meg egyszerübb alakját; mert a hajókat csak idő folytával kezdték beboltozni, elébb a mellék, utóbb a főhajót; és midőn ennek folytán a pillér megváltoztatta eredeti egyszerü alakját, hogy igy képes legyen rendszeres tagozásával maga felett fogadni a különböző erővel és vastagsággal biró különböző gerinczek csoportozatát, a pillérnek neve is megváltozott, s ekkor tőnek nevezték, az angol és a német shaft és Schaftnak; a franczia megtartotta a pillér nevét, és ezt alárendelte az átalánosan hordozó tagot jelentő „la pile“ nevének. A német és a franczia továbbá saját szóval nevezte a pillérnek különböző tagjait is: a középső négyeg az egésznek magva, Kern, noyeau, a nagyobb féloszlopok, nagy gerinczhordók, alte Dienste, demi-colonnes, a kisebb oszlopok pedig junge Dienste, colonette, kisebb gerinczhordók névvel neveztetnek. Miként válnak el egymástól az emelkedésen a különböző gerinczhordók, míként emelkednek a magas főhajóéi a többiek fölébe, ezt 24 és 26 sz. ábránk mutatja. A pillér vagy tő, szintúgy mint az oszlop három részre van osztva, vállkövére, tulajdonképi tövére és lábára. Az első és az utolsó rendesen még mindig az attikai lábat utánozza; lent egyenes, fönt megfordított állásban. De ezen idom már most nevezetesen külömbözik a hasonnemü ó-romántól. Ime összehasonlításul a 17 ábrának, III. Béla korabeli, attikai lábával egy későbbi, mely szinte a fehérvári templom számára, de már is Róbert Károly alatt készült. A régibb sokkal meredekebb az újabbnál, az utóbbinak tagozata jelentékenyebb és jellemzetesebb vonalban nyilvánúl. Egyéberánt az attikai láb tagozatától eltérő vállkő és talappárkányzat is fordul elő a későbbi román épitészetben, mely sokféleképen egymást felváltó részekből áll: u. m. lemez, pálczatag, horony és kajácsból. Néha ezen tagok igen nagy számmal vannak alkalmazva, kivált alól, néha csak kettőre szorítkoznak, kivált a vállkő alakzásában. Mivel a tőnek magva, vagy négyege csónkítlanul tartja meg erejét egész emelkedésében, az ahoz csatlakozó féloszlop vagy gerinczhordó tövei sem gyengülnek emelkedésökben, mi által lényegesen külömböznek az antik oszlop-tőtől. A pillérnek vagy tőnek kettős rendeltetése van: hordja a famennyezetet vagy kőboltozatot, és elválasztja egymástól a hajókat; e tekintetben csaknem kizárólag a hajók közt fordul elő, sőt ide tartozik a torony benső sarkának pillére is, mert ez is, kivált nálunk, a hajók közti pillérek folytatott tengelyén áll. Ha a pillér nem szabad minden oldalán, hanem reszével falfolytatást képez, vagyis abból, rendesen épszög alatt, szökik ki, akkor nem hiják többé pillérnek, hanem pilasternek, pilier engagé, pilastre vagy faltőnek, Wandschaft.

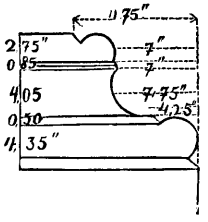

38

Az oszlop a román épitészetben mindinkább elveszti azon jelentékenységet, melylyel az antik vagy az ó-keresztyén, sőt a byzanti épitészetben is birt. Az oszlop most már kevésbbé önálló tagnak tekintetik; mivel rendesen, még pedig legnevezetesebb szerkezeti minőségében, féloszlopként, összeforr a pillérrel tővé: ugyanez történik az oszloppal ott is, hol a kapu- és ablakbélletnek alkotását segíti, mert itt is többnyire csak féloszlopként van alkalmazva, és habár némely esetben egészen kikerekítik is, úgy is csak gerinczet hord, nem falat vagy egész hevedert, melyet csekély átmérője miatt nem is hordhatna. Erősebb és szabad oszloppal csak ama templomokban találkozunk, hol a főhajó egy-egy osztályának a mellékhajóban két osztály felel meg. Egyéberánt meg kell jegyezni, hogy Franczia- és Angolországban az igen erős oszlopot pillérként használják nemcsak a román, hanem még a csúcsíves épitészetben is; ellenben Németországban ilyen oszlop helyett pillért alkalmaznak, ugyanez történik a magyarországi épitészetben is; mert ez egyenesen a németországinak leánya. E két épitészet az erősebb szabad oszlopot, rendesen, altemplomaiban alkalmazza, a gyöngébb szabad oszlopot pedig leginkább a kettős és hármas ablakai osztályozására használja. A gyöngébb, hanem szabad, oszlopoknál megtartja aztán a késő-román épitészet is az ó-román oszlop idomát. Ez történik,

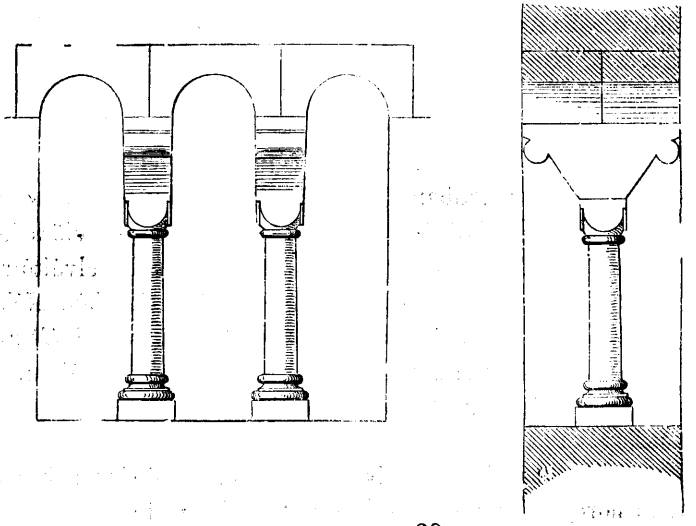

39

például a lébenyi toronyablakba alkalmazott oszlopkáknál (v. ö. 23. ábr.): itt adom a hármas ablaknak oszlopait homlok nézetben és a falnak szelvényében. A kapitel még a gömbszelvényes, a láb még az elkorcsosodott attikai láb, a tő még keskenyül emelkedésében. Nevezetes ezen kivül két körülmény: először, hogy a kapitel roppant módon fölfelé táguló vállkövet hord; mert annak felső részével meg kell felelni a torony erős fala egész vastagságának; másodszor, hogy, mivel a kapitelek fölötti félkör ívek

igen kicsinyek, azok nem ékkövekből, Keilstein, claveaux, szerkesztvék, hanem egyetlen, két kapitelt fedő, kőben van kifaragva a félkör ív.

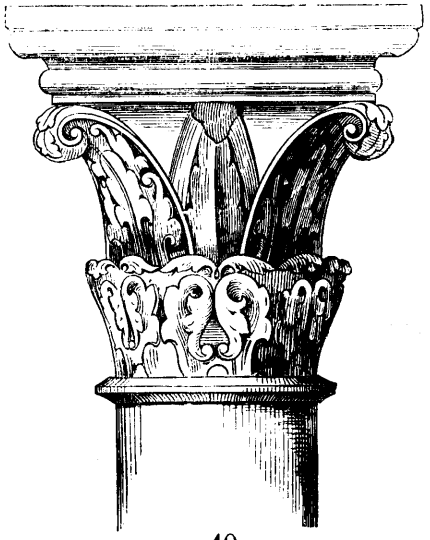

40

A következő ábrák elseje egy lébenyi gerinczhordó vagy féloszlop, másodika egy jákinak kapiteljét adja elő. Mindkettejénél világos, hogy az a korinthiai kapitel értelmes utánzásából, vagyis művészeti módosításából eredt, tekintettel az új rendeltetésre; mindketteje közösen birja a nevezett antik kapitel homoru virágkehelynek idomát, vagyis kosarát, calathus, Korb, melynek külfelületén két sorban emelkednek a felfelé nagy hajtással meggörbült levelek. Az újítás abban áll, hogy e levelek nem többé az akanthus finom szeletü levelei után faragvák, hanem hogy inkább képzeleti alakuak, és hogy a kapitelt megfekvő súly értelmében, az alatt, végükön meggörbülnek, s itt, (42, 43 sz.) mintegy virágbimbót képeznek. A csak egy levél soros fejlődött román

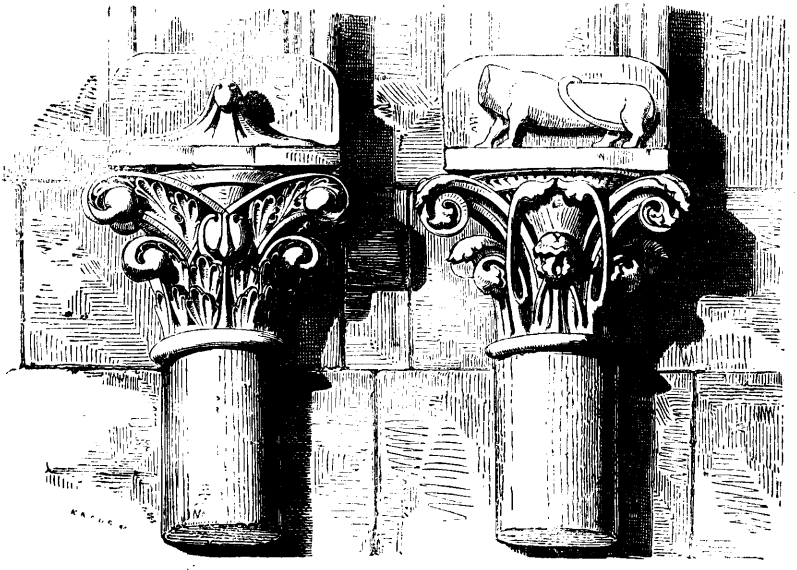

41

kapitelt szelvényében legjobban megbirálhatjuk az itt adott (44 sz.) gyulafehérvári szelvény után, melyhez még a későbbi fejlődésű attiko román oszlopláb is van csatolva.

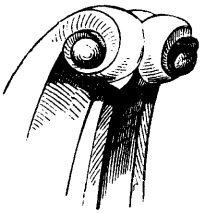

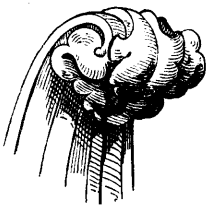

43

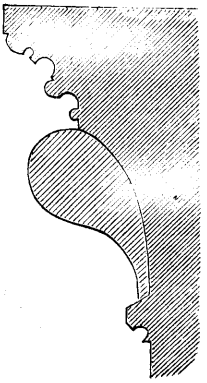

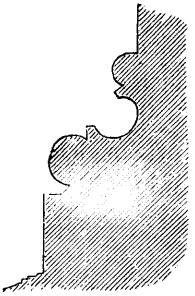

44

Másnemü kapitelek azok, melyeket a franczia chapiteau historié-nek nevez, és melyen állati vagy emberi, többnyire jelképes jelentéssel biró, alakok fordulnak elő, minő az itt adott jáki oszlopfő (45 sz.). E kapitelen, a fejét egymásba verő, két madár azt alakossá, historié, teszi; a madár fölötti csigát pedig az ioniai kapitel utánzásának kell tekinteni. A negyedik kapitelt, melyet adok, a horpácsi templom főkapuzatától veszem. E kapitel nevezetes fő alakja, silhouette-je, miatt, melylyel leginkább megközelíti a legkecsesebb csúcsíves kapiteleket. Alant ezen oszlopfő kezdődik a homoru virágkehely vagy korinthiai kosár idomával, mely magasabb emelkedésben átmegy a dóriai vánkosos echinusba, végre pedig ezt is felváltja a köb alak. Négy kapitelünk elég világosan magyarázhatja a késő-román és átmeneti korszak ebbeli haladását, és

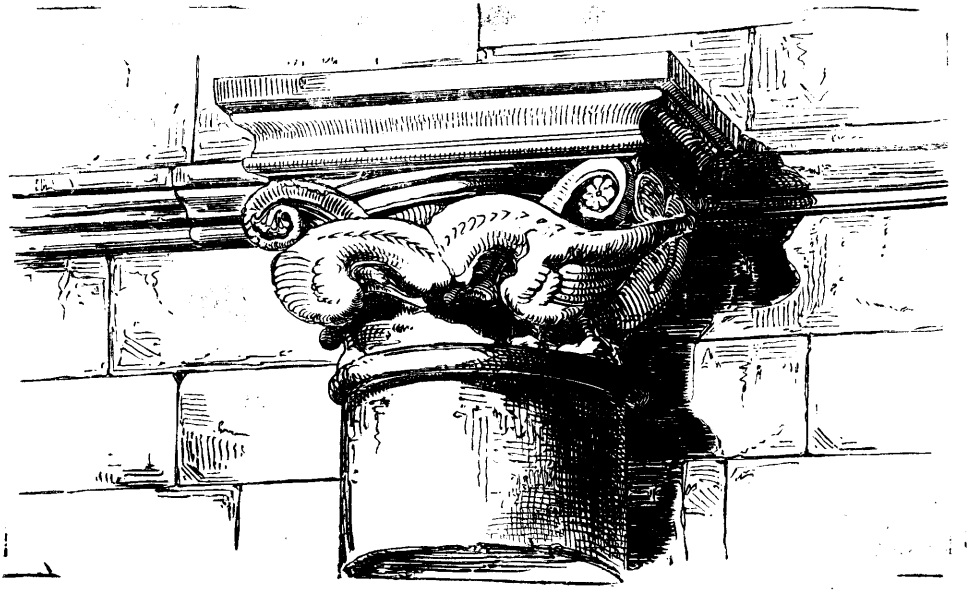

45

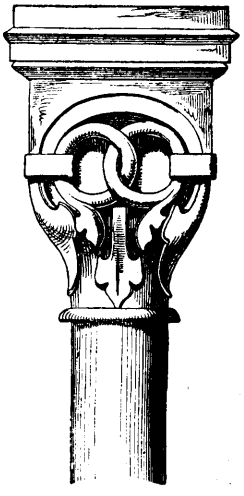

46

magyarázhatja azon alakváltoztatást is, melyen a kapitel e korszakban keresztül ment; másrészt e négy kapitel előadja a késő-román oszlopfőnek leggyakrabbi egészbeni alakját, silhouettejét, körvonalát. További részletbe e helyütt nem bocsátkozhatni; mert a levelek, virágok és állati alakok idoma, összekötése és felállitása egymáshoz oly roppantul változik a késő-román kapiteleken, hogy alig fogunk találni, még ugyanazon nagyobb és diszesebb épületben sem, két egyenlő oszlopfőt. Nagy változtatáson megyen keresztül a vállkő tagozata is: példányaink elsején még a megfordított attikai lábat látjuk, másodikán csak egyszerü tábla, abacus, hanem e fölött állati alak fordul elő, harmadikán a megfordított attikai láb sajátságos módosítást tapasztalt, mig a horpácsi vállkövön a pálczatag szerepe egészen elenyészik, és helyébe az egyszerü és kettős kajácscsal felváltott lemez lép. A kapitel és az oszloptő közt fekszik az oszloptő gyürüje, Ring, astragale, mely eleinte henger alaku, későbben csak negyed henger- vagy pálczatagból áll, vagy az utóbbiból és ez alatt horonyból. — A pillér gerinczhordója, Dienst, átmérőjét egész emelkedésében szokta megtartani; ez csaknem mindig hengeralaku; ellenben a diszkapuk egész, vagy féloszlopai gyakran nyolczszögü vagy tekercses, gewunden, torse, tővel birnak, és mindketteje nem ritkán geometriai alakkal, növény levéllel vagy képzeleti idommal van diszítve. Jellemzetes a gerinczhordó tövénél, hogy néha emelkedése folytán egy vagy több hely gyürüvel, Ring, bague, bir, (47 ábr.) kivált ott, hol a tő fekirányos párkányzaton keresztül vág. Ez az eset az itt adott, a jáki templomból vett tő-gyürűnél is. A tő-gyürü igen gyakran fordul elő, kivált Angliában, hol a rendesen alkalmazott, nem hosszu, kőanyag darabosságát e gyűrűk segedelmével elfedték. A gerinczhordók lába, Fuss, base, bár még most is szít az attikai láb alakjához, másrészt ezt a többi alakzás szellemében törekszik módosítani; ezt látjuk az itt álló jáki lábon (48 ábra), melynek alsó pálczatagja, torusa, leginkább távozik a félhenger alakú attikaitól. Ezen kivül egészen sajátságos az is, hogy e láb alatt még kettős talaj áll. Hol az attizáló román láb egyszerü táblára, plinthus, van téve, a kör peripheriája és a tábla sarka közt üres, csaknem háromszögü tér támadt, melyet a későbbi román épitészet levéllel vagy állat fővel, vagy képzeleti alakkal kedvel kitölteni. Ilyen sarklevelet, Eckblatt, láttunk tizenkettős számmal alkalmazva a (37. ábr.) adott sz. mártoni tő alaptervén, ilyent látunk az ide rajzolt (49 ábra) horpácsi oszloplábon alkalmazva, közvetitése végett az

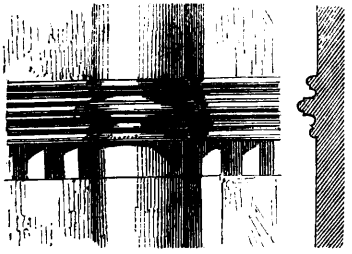

47

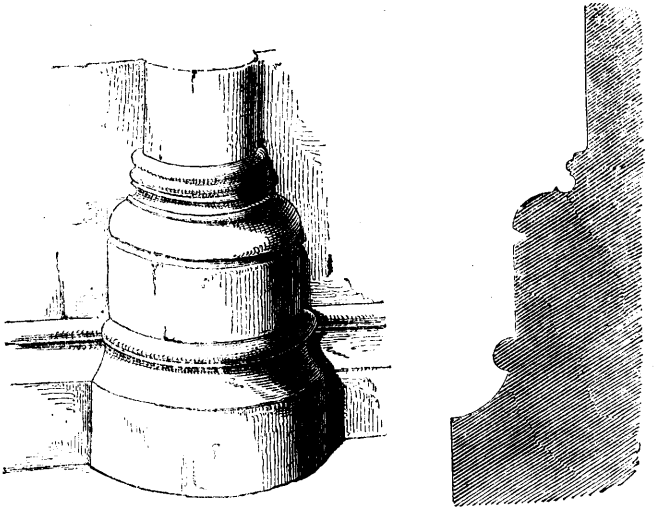

48

alatta levó plinthussal; ilyen ez is, 50 ábr. nagyobb mérvben, melyet a lébenyi templomról veszek. A kifejlett sarklevél általán a késő román építészetnek egyik legjellemzetesebb jele. Mind a többi román egész és féloszloptól nevezetesen eltérőt meg kell emlitenem az altemplomok egész oszlopait. Az itt álló a

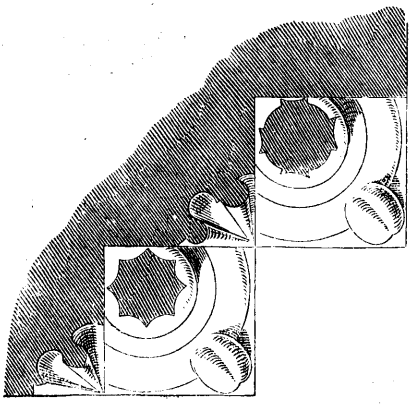

49

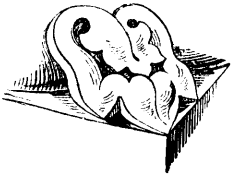

50

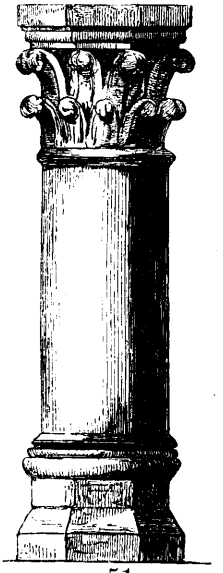

51

pannonhalmi altemplom oszlopának másolata (51 ábra). Nevezetes itt a vállkőnek, kapitelnek és oszloplábnak nyolczszögü alakitása, mig a tő henger alakú marad, és

átmérőjét egész emelkedésében sem kisebbíti. A vállkő csak tábla és lemeztagból áll, a kapitel két soros, tetején hajtott, görbült és bimbóvá vastagodott levéllel bir, az oszlopfő gyűrűje két, ellenkező irányban futó és igy metsző szelvényt képező kajácsból áll; hasonló két kajácsot látunk használva az oszlopláb legfelsőbb tagjaként, melyre lemez és felfelé fordított hengernegyed következik. A láb alatti talaj két tábla, Platte, plinthe, plinth, plinto, közti kajácsból van szerkesztve.

A pillér, oszlop és féloszlop eleinte tagozatlan boltozatot hord, mely vagy egyszerü heveder-, vagy kúp-, vagy donga- vagy keresztbolt alaku. Legelőször is a hevederív nyert tagozást, legutóbb a keresztbolt ormai szegélyeztetnek gerinczekkel, Rippe, nervur, arceau, rib, costola; a dongabolt, kúp és félkúp sima felületüket megtartják az egész román épitészet befolyása alatt. A gerincz fejlődése kezdetén nem egyébnek tekinthető, mint hordója folytatásának, s ezért is, az utóbbi prisma vagy henger alaku levén, a gerincz is a prisma, vagy a fél- vagy több mint a félhenger alakját viseli. Később a széles hevedereknél ily alakzás nehézkésnek tekintetvén, először is, egyetlen nagyobb hengeres tag helyett, két kisebbet, 57. s még később két kisebbet, 58. s annak közepén nagyobbat alkalmaztak.

52 53 54 55 56 57 58

Ezen tagozásnál jellemzetes, hogy a horony, vagy csak igen csekély szerepet játszik, vagy átmenvén a hengerbe, azzal együtt antikszerü karniest képez. Az átmeneti korban, midőn a keresztboltot is kezdik gerinczczel szegélyezni, ez is a heveder gerincz fejlődésének törvényeit követi, midőn először szinte egyszerü hengeralakban lép föl; azonban, kevésbbé széles levén, többes hengerét, ha ilyen előfordul, inkább összeforrasztani kénytelen, mint azt a mellékelt lébenyi templomnak ama gerincze mutatja, mely a tornyok közti csarnok keresztboltjának ormait szegélyezi. A következő keresztboltgerincz már az átmeneti korszak legvégső határán áll. Nevezetes megkülönböztető körülmény a franczia és a német iskola közt az, hogy az előbbiben valamint az egyes gerincz, úgy a gerinczek csoportozata is rendesen kiszökik hordójának alapján, s azért az ívek és boltrészek gyökerükön, Gewölbanfang, naissance de voûte, nagyobbak alapjoknál; Németországban és nálunk ezen gyakorlat ritkább, mert itt rendesen az ívek kezdete nem szökik ki a gerinczhordó tövein. A franczia szokás inkább ajánlható azért, mert a bolthordásra az épület bensejében csekélyebb tért elfoglaló támaszt alkalmazhat és alkalmaz, és mert rendszere hathatósbb tekintetet idéz elő. Más meg-

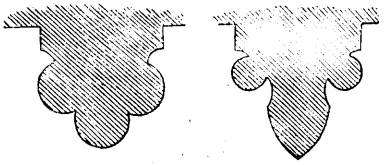

59 60

jegyzendő körülmény az, hogy az ívek középpontja rendesen magasabban fekszik mint a kapitelek vagy pillérek vállköveinek felső felülete ; ennek oka az, hogy ugyan ezen vállkövek az ívek és boltok gyökerét, alól látva, elfedik s így ha az ív nem volna felemelve, überhöht, surhaussé, nem mint félkör, hanem mint ennél kisebb ívvonal tűnnék szemünkbe.

A párkányzat, helyére nézve, háromféle : alsó- vagy talaj, unteres, Fuss, Sockelgesimse; középső-, Brust-, Kaffgesimse, cordon; és felső-, fő- vagy koronapárkányzat, oberes, Haupt, Kranzgesimse, corniche principale. Az uj román építészet legrégibb talaj párkányzata a módositott attikai láb, mely nemcsak hogy átvétetik ide a benső pillérek talajától ; hanem mely a kapuzat oszlopainak lábát is képezi és innen átmegy az épület közös talajára. Csak későbben kezdik e párkányzatot egyszerüsiteni, többnyire nem szerencsés sikerrel, mint azt a következő három példány mutatja. Az átmeneti korban visszatérnek az attikai lábhoz, de szokás most annak egyes tagjait kisebb és keskenyebb tagokra felapritani, s így kicsinyes tagozást alkalmazni. A lébenyi templomban a talajpárkányzat elég egyszerü, és származása a faloszlop lábától igen világos, a jáki templomnál a kapuzat attikai lába alatt megint csak kevéssé módositott attikai láb fordul elő, mely a kapuzaton túl folytatva, a közös talajnak párkányzatát képezi, ezen alsó attikai láb alatt jókorán kiszökő kajács teszi az átmenetet a legalsó táblához. Hazánk templomai talajának az a hibája, hogy rendesen igen alacsony. Középső párkányzatok a késő román építészetben többnyire a templom fő homlokzatán és az apsisok külfalán fordulnak elő, ilyen párkányzat rendesen kevés tagból áll, de az alatta levő friesek diszitik a falat (l. 22-ik ábra). A jáki templom oldalfalait féloszlopok diszitik ; tövök középmagasságán az adott (47 ábr.) oszlopfő gyürüjéhez hasonló gyürü mutatkozik, mely mindkét oldalán a falfelületén folytatva lévén, dús tagozatu középpárkányzatot képez. Legdúsabb szokott lenni a fő- vagy korona-párkányzat. Eleinte ugyan ez is még szegény, nem állván egyébből, mint hengertagból (64. ábra), későbben a hengertaghoz lemez vagy horony jut, vagy mind a kettő (65. ábra); de ezen időben a talajpárkányzat vagy egészen hibázik, vagy egyetlen kajácsból áll, és a középső párkányzat is vagy hibázik, vagy ha megvan, igen egyszerü.

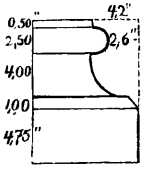

61

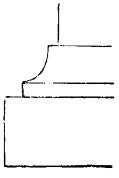
62

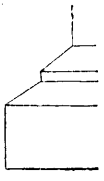
63

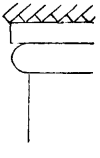
64

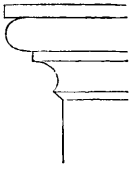
65

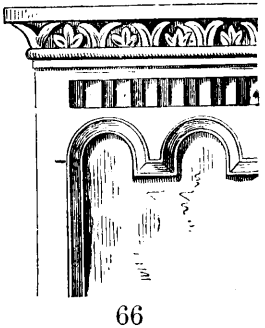
66

A román párkányzat alá helyezik későbben, feljebb a fürész, alább a

félkör ives frieset. Később ben támadt, kivált Németország közepén, igen gyakran alkalmazott oly főpárkányzat, mely áll: tábla- vagy lemez-, nagy horony és kajács- vagy hengertagból, és mely oly feltünőleg hasonlit a rendszeres egyptomi koronapárkányzathoz, hogy annak fellépte csak is a keresztháboruk alatt történt megismerkedésének az egyptomi épitményekkel tulajdonitható. (66 ábr.)

A késő román legdúsabb koronapárkányzatok körébe tartozik a jáki templomnak itt adott ketteje. A felső az északi mellékapsisé, az alsó a főapsisé. A mel-

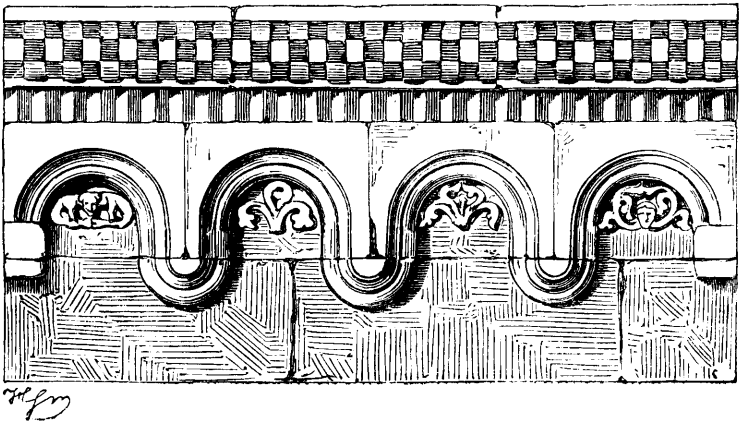

67

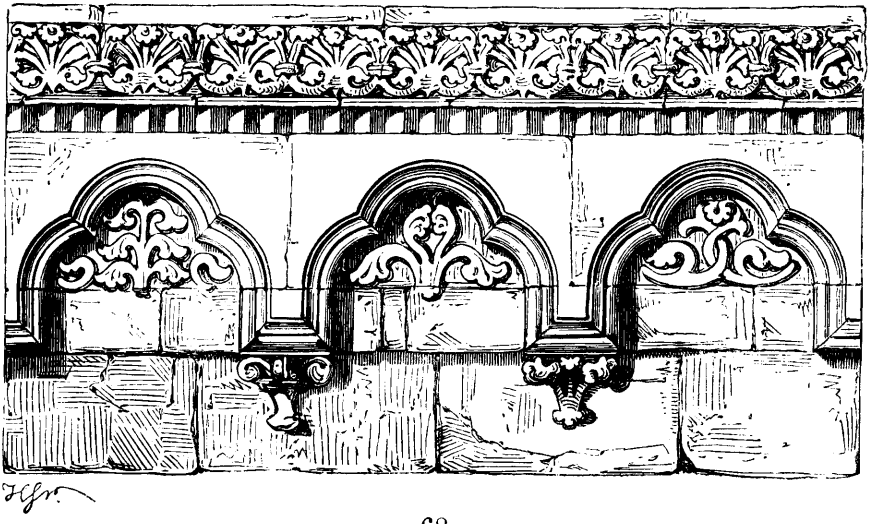

68

lék apsisnak párkányzata áll: felső táblából és az alatt kidomborodó hengertagból, s így magában elég egyszerü volna, azonban gazdagabb tekintetet nyer az által, hogy hengertagja ismét kisebb hengerszeletekkel van diszitve, melyek, a mint kiszöknek

és visszavonulnak, egymásra vetett árnyékkal hatnak, e szeleteket a franczia billette-knek nevezi. Sokkal inkább, még ezen dísznél is, gazdagitja a párkányzatot az alatta levő kettős fries, felseje, az úgynevezett fürés, Säge oder Zahnschnitt friesz, alsaja a félkör fries. Kivált az utóbbi gazdag mind tagozásában, mind íveiben foglalt növénydiszszel. Még sokkal díszesebb az előbbinél a főapsisnak korona-párkányzata, ez magában megint csak tábla- és hengertagból áll, de az utóbbin a kisebb hengerszelet-disz helyébe mesterileg faragott növény mutatkozik, mely a román ebbeli diszek gyöngyének tekinthető. E párkányzat alatt is megvan a fürész és a körív fries; csakhogy az utóbbi nem egyszerü félkörök, hanem hármas, lóher-ivekből áll, hogy ezek még gazdagabban vannak tagozva, mint a hasonnemű fenn idézettek, hogy itt az ívekbe nagyobb mérvü növényzet foglaltatik, végre hogy két-két lóherív alatt mindig külön gyámkő, Kragstein, console mutatkozik, mely az egésznek igen díszes tekintetet ád. Az osztrák épitészek, kik erejének erejével osztrák középkori iskolát szeretnének feltalálni, állitják, hogy az allján levágott körives fries (lásd 66. ábr.) átalános német; az alján is kikerekitett körives (lásd 67 ábr.) ellenben specificus osztrák fries; e szerint tehát a jáki templom az osztrák iskolából származnék.

A román templom ablaka hosszu ideig igen egyszerü, kettős kajácsos, közepén legszükebb, félkörrel zárt, keskeny nyilású, mint ezt előbbi ábráink többsége mutatja. De ezen ablak alakon kivül lassanként különböző idomok kapnak lábra: a kettős, a hármas ablak, mely egy és két oszlopkát vesz fel osztályainak határául; s ezen osztályok vagy elkülönitve maradnak, vagy nagyobb közös ív alatt nagyobb egészszé foglaltatnak össze. Az első nemnek ablakait a lébenyi templom tornyai mutatják (l. 39. ábr.) A tornyok közt, a közép csúcs alatt rendesen nagy kerek-ablak nyilik, mely az átmeneti korban küllőt is vesz fel mint osztályozó tagot; a jáki torony kerek ablakain a külőnek csak csirája látható. A késő román épitészet ablakai egyik példánya a jáki főapsisnak közép-ablaka (l. 69 ábra). Külső lapos béllete, az úgynevezett zigzaggal, baton rompu van diszitve, erre bellebb két féloszlop következik, melynek vállkő táblája az oszloptővel egyenlő vastagságú hengertag gerinczet vesz fel, következik a két lemezke közti horonyban gömbdisz, Kugelornament, végre a legbensőbb hely, felső részében félkörbe hajtott pálczatag látszik. Ezen tagozás és az üvegtábla előtt ül két szörnyeteg, melynek egyike emberfőt szorít lába közzé.

A fő kapuzat a késő román épitészetben igen diszes szokott lenni. Midőn béllete mindkét oldalán nevezetesen kiszökik a nyugati homlokzat falán, az egész kapuzat nagy mélységgel bir. (70 ábra). Alapterve következőleg készül: egyenszárú háromszögöt rajzolnak, melynek hypothenusáján áll a kapufél tagozata. Ez utóbbinak nagyobb részét fokozatos épszögekből szerkesztik, melyeknek sarkaiban vagy egész, vagy féloszlop áll. Jelen alaptervünk a horpácsi kapuzaté. Mint ezt rajzunk 1°5″-nyi száma mutatja, a kapuzatnak, vagyis ezen egész épitő résznek, külső mélysége nem kisebb egy ölnél és öt hüvelyknél, vagyis 77 hüvelyknél. E 77 hüvelyket

felosztva nyolczczal, a béllet fokozat számával, egy-egy fokozatra esnék 9,625″. Távlatilag ugyan e kapuzatot a 71. ábra mutatja. Az oszlopzat igen egyszerü táblán, plinthus, nyugszik, mely fölött az oszlopnak attikai lába áll, ezen láb tetemesen különbözik eredeti mintájától, mert alsó hengertagja, torus, igen erős, hasonlítva a felsőhez és a mély, hanem

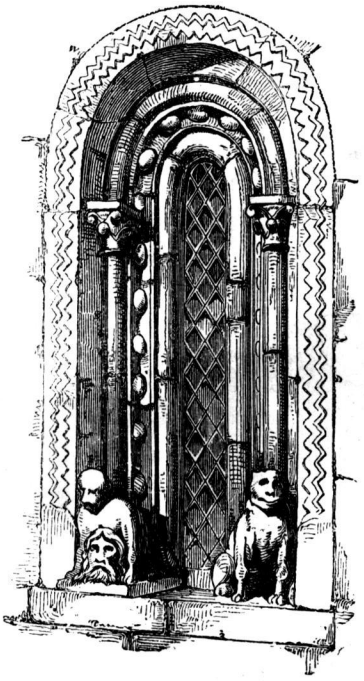

69

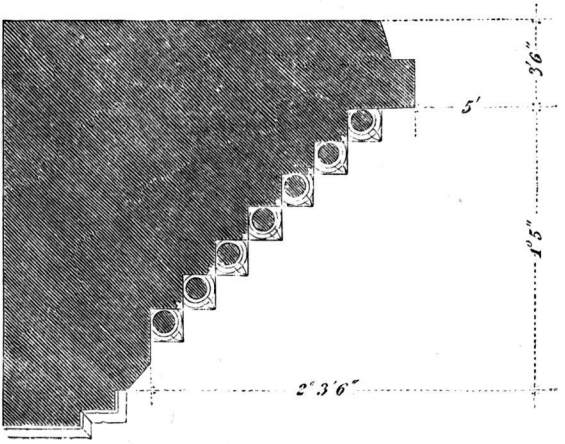

70

igen szűk horonyhoz; az alsó hengertag peripheriája és a plinthus sarka közt támadó üres helyet a késő román épitészetet kiválólag jellemző sarklevél, Eckblatt, patte, griffe, foglalja el. (49 ábr.) Az oszloptő nem sima, sőt nem is henger, hanem fonott vagy tekercses alakú, torse, gewunden, s ezen állapotában is inkább közelíti meg a nyolczszögöt, sem mint a hengert. Minden oszloptő más-más levél-diszszel bir, és ketteje a késő-román épitészetet igen jól jellemző, kivájást foglalja maga közt. A kapitel-gyűrű, astragale, egyszerű. A kapitel maga korinthizáló, leveleinek fő jelleme a csiga alaku meghajtás. A vállkő igen egyszerű, alól kajácsból és e fölött abacus-táblából áll. Az ívezetnek, archivolte, tagozása tökéletesen felel meg a béllet tagozásának, midőn henger hengert hord és a fekirányos horonyra az íven is horony következik. De ez nem mindig úgy van, néha t. i. az ívezetnek tagozása, részletében, különbözik a kapu bélletétől, csak az alsó főszelvény csoportozását tartván meg. Nevezetes még az előtéren levő falsarknak kivájása vagy elvágatása, Abfasung, annak diszitése és átmenete a teljes sarkba. Maga a kapunyilás, rendesen fekirányos kővel van zárva, a felső küszöbbel, Oberschwelle, linteau, lintel, travi liminari, mely fölött mélyedett mező az úgy nevezett tympanum emelkedik.

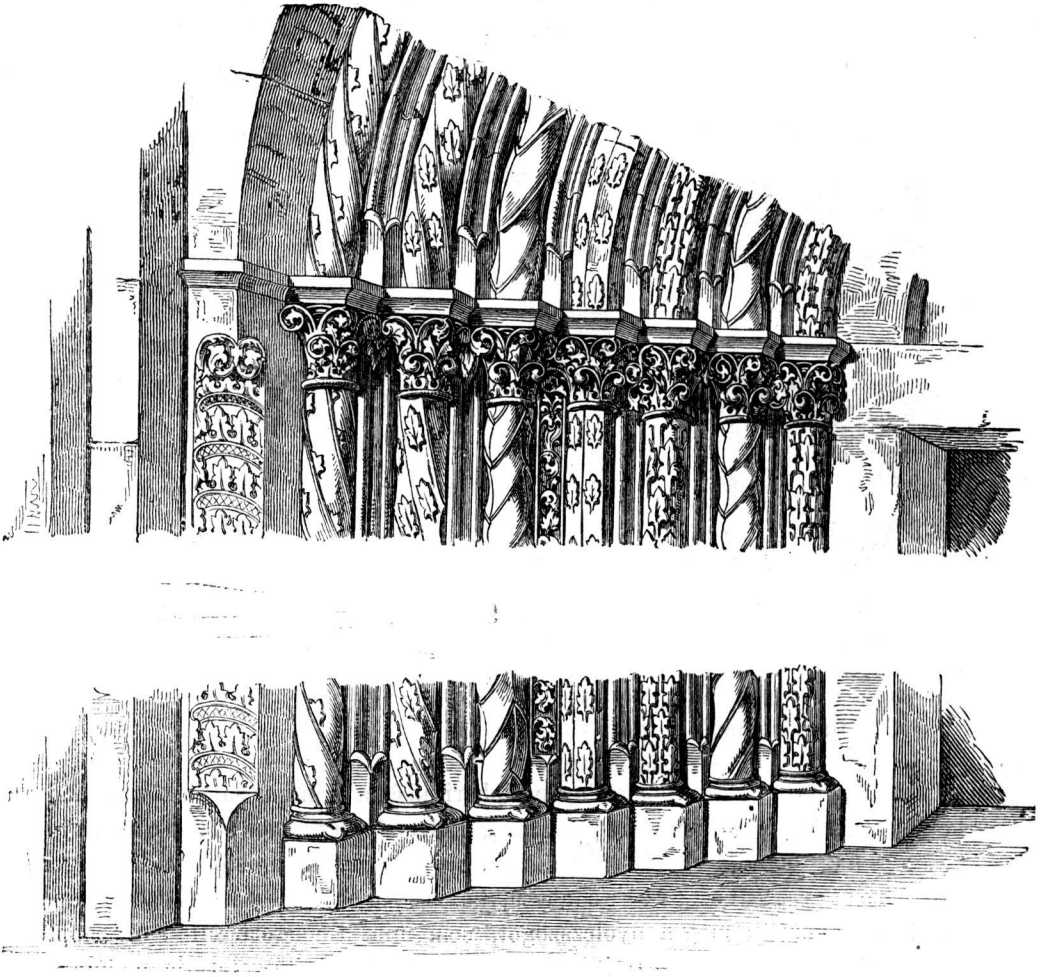

71

E mező dombor vagy festett előadást szokott felvenni magába. A kapubélletnek legszélsőbb külső két oszlopa néha, jelképes jelentéssel biró oroszlányon emelkedik. ez az eset a jáki, és volt az eset sz. Adalbert esztergami templomának főkapuzatánál. Gazdag, kisebb kapu példányát látjuk az itt adott jáki kápolnáéban (72 ábra). Itt csak két féloszlop hordja a félkörű hengertagot, mely alatt és a fekirányos zárásu ajtónyilás fölött lóherívet látunk, és annak mezejében az isten báránya, agnus dei, dombor műben. Az ívnek tulajdonképen csak három ékkőből kellene szerkesztve lennie, azonban a jobbra járó helyen kettős kő állván, egészben, szokatlanul négy, azaz páros számmal mutatkozik az ék-kő (Keilstein).

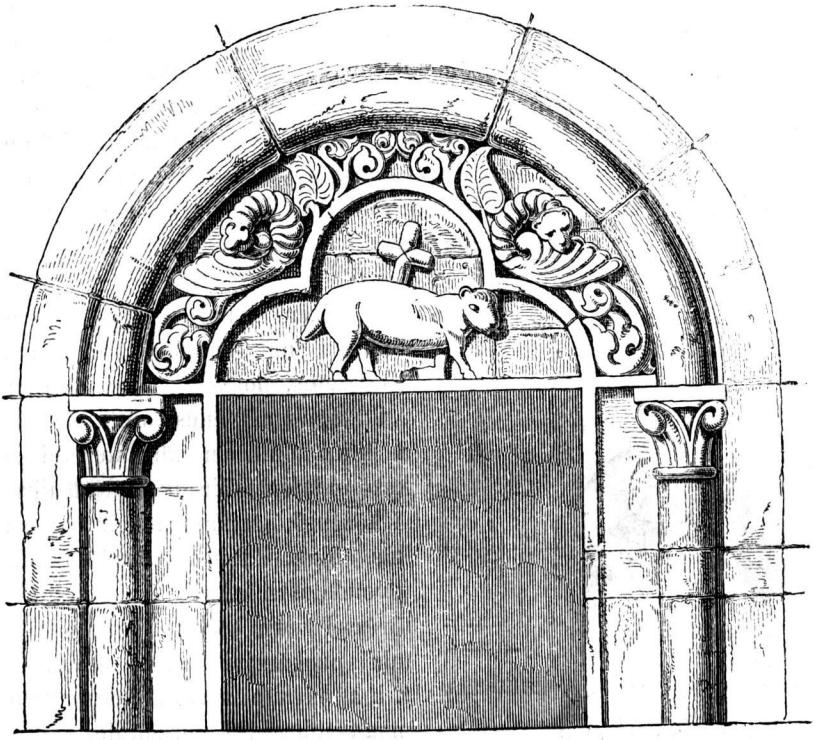

72

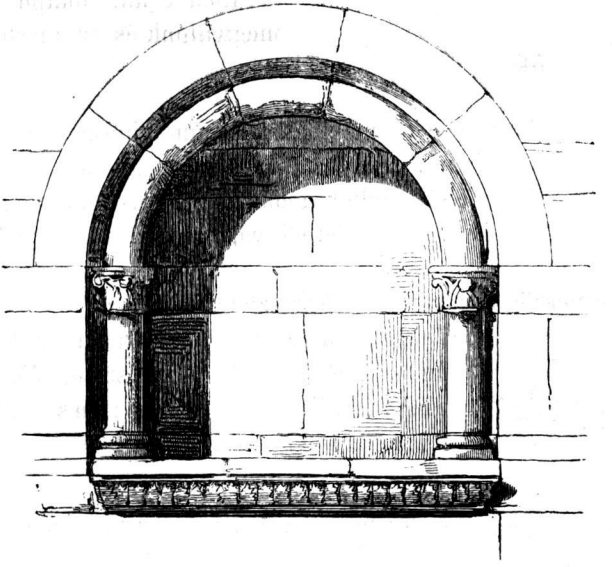

73

Az ablakkal és kapuval rokon a fülke, Nische, niche, nicchia. Ilyennek vagy szükségleti a rendeltetése, vagy egyedül diszül szolgál; ez előbbi eset a szentély ama fülkéin fordul elő, melyek vagy edény-tartó- vagy papi székként használtattak. Ily edénytartó a sz. mártoni altemplomból másolt fülke, mely az ablak utánzására, két, maga fölött hengertagu félkört felvevő, oszlopból áll (73 ábra). E félosszlop a falból kiszökő, karnies alaku, tagjain diszitett párkányzaton nyugszik. A papiszékek egy, vagy több hasonló árkád által képezvék, melyekben megfelelő magasságon kőpadok vannak alkalmazva.

74

Ezen csupa diszitésre szolgáló falfülke a jáki templom külsején fordul elő. Nevezetes, hogy itt a középső párkányzat, a fülkének mélyedése által megszakittatván, a fülkét félkörben körülkereteli és az ellenkező oldalon fekirányos útját újra folytatja. A középső párkányzat, Brustgesimse, máskor, ablak, kapu vagy más akadály közbejövetele alkalmával, ezen akadályt épszög töréssel veszi körül. Ilyen épszögbe törés a talaj párkányzatánál is fordul elő, midőn t. i. a párkányzatnak alacsonyabb talajtól magasabbra kell felszöknie.

Oszlop-arkádféle fülkék azok is, melyekben a jáki főkapu fölött csúcsában áll megváltónk és tíz apostolának szobra.

Azon díszrészletek, melyeket a román-építészet részint fries-szalagként, részint párkányzata tagjaira: u. m. a tábla-, lemez-, horony-, kajács- és henger-tagra alkalmazta, vagy közvetlenül eredtek geometriai alakokból, vagy át vannak véve, a hasonló uton eredt, antik-diszrészletekből, vagy pedig származnak a növény és állati világból.

A háromszög a következő diszrészleteket adja:

75 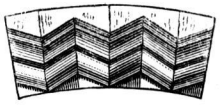

fogas, fürészfog, gezahnt, Sägezähne, denté, indented: a következő szám, 75, legmagasabb része zigzag, Zickzack, batons-rompus, chevron, billet, billette.

76

háromszög maeander, triangular fret, dovetail, frette.

Az épszög:

77 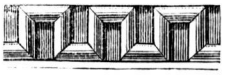

felfelé forditott pártázat, Zinne, battlement, créneau, merlet, bretesse, merlo;

78

lefelé forditott fogrovat, Zahnschnitt, denticules, dentels, dentelli. Elseje eredt a legegyszerübb antik épszög maeanderből, la grecque, utóbbika az ioniai párkányzat fogrovatából;

79

kettőzve kettős pártázat, bretesse, square billet;

A négyszög:

80 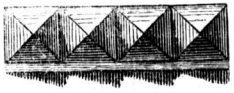

saktábla, Schachbrett, echiquier, chesstable, scacchi;
szögfej vagy kristály, ez igen gyakran fordul elő, Nagelkopf, tête de clou, nail-head;

81

dült négyszög, Raute, lozange, ammandorlato,

82

rácsozat, Gitterwerk, treille, grille, trellis, grata;

83 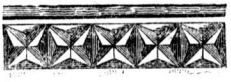

csillag, Stern, étoile, star, stella;

A henger:

84 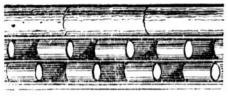

hengertekercs, Rolle, billett, roll-billett; ez a jáki templomon fordul elő;

A csürök:

85 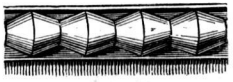

kettős csürök, Doppelkegel, double cone;

A kör:

tárcsa, Scheibe, pellet. A tárcsát különféleképen diszitették p. o. rózsákkal, Rosette, medaillonnal, küllővel, csillaggal, stb;
félkör, redents, a legszokásosabb román fries: ha a félkör alól és felül is megjelenik, akkor kétíves, Doppelbogen, double arched, ilyen a jáki (67 ábra), ha három körszeletből áll, akkor lóheres, Kleebogen trilobe, trefoil-arched, ilyen a jáki (68 ábra);

egymást metsző ív, durchkreuzte Bogen, intersected-arched. Sokan innen akarták származni a csúcs-ívet; azonban tévedtek, mert a csúcsív szerkezeti, nem diszítő alak; még közelebb áll a csúcsívhez a következő:

86

melyet az angol nyilt szívnek, open heart, nevezi, de mely szinte inkább az antik úgynevezett szívlevéltől, Herzblatt, származik. Midőn a tárcsa közepét kivágják származik a gyürü, és midőn több gyürüt egymás sal összekötik, eredt a láncz.

87

A gömb megjelenik vagy mint egyszerü gömb, vagy ezt is diszítik és módositják, mint a tárcsát: leggyakrabb itt a gömbvirág, a káposztafej, Kohlkopf, tête de chou, a fenyü-toboz, Tannzapfen, pomme de pin, fir-cone, fir-apple és az állat, vagy emberfej.

A kigyóvonal:

88

az antik hab-mäander, Wellenmäander, laufen der Hund; ez ugyan ritkábban fordul elő a román díszek közt, de ebből más alak eredt, például:

89

mely díszt a jáki kapuzaton látunk;

90

hajókötél, Schiffstau, tore tordu, torsade, cable;

91

körültekert pálcza, umwundener Stab, turning stern.

A geometriai díszhez számíthatjuk még a román épitészetnek azon tekercses, egymásba szövött, vagy font szíj vagy kötél-díszeit, Riemenverschlingung, Ge-

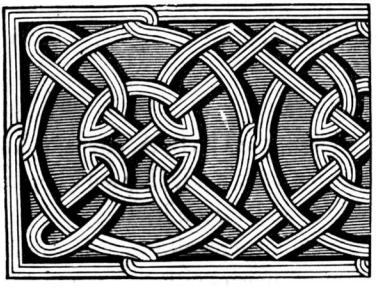

92

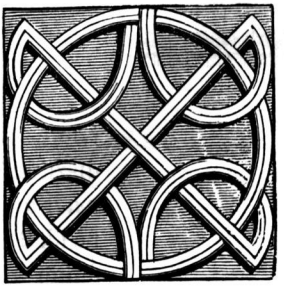

93

rinsel, mely részint egyenesen a byzanti épitészettől, részint ugyan annak miniatur könyvei képeiből vétetett át, és mely a képzeleti tehetség és combinatio legfényesebb mu-

tatványait adta, az élő alak előadásától eltiltott muhamedán népek művészetében. Egyébiránt számtalan e dísz-nemnek változékonysága a román müvészetben is, sőt volt annak helye már a később római diszek közt is. E nemnek itt adjuk két példáját: (l. 92 és 93 ábra).

A növény-dísz vagy magában jelenik meg, vagy a geometriai alak társaságában, és az utóbbi esetben vagy ezen alak által határozott és körülfogott mezőt tölt meg, vagy geometriai alakot utánoz szabadabb és elevenebb idomzással, módosítással; az utóbbinak példájául szolgál a levél maeander, (94 ábra) mely részint a hab-mäandernek, részint a byzanti épitészet saját fejlődésű három osztályos (95 ábr.) levélnek köszöni eredetét; ha ezen levelet megkettőztetjük, a kétfejü sas értelmében, leend hat osztályos levelünk, (96 ábra), és ha ugyanezt megforditott arányban tesszük, leend öt osztályos levelünk (97 ábra), melyből sok más hasonnemű alak fejlődhetik. Miként van felhasználva a három- és ahoz hasonló két-osztályos levél a félkör-fries töltelékeül látni lehet 67. és 68. ábrán, és minő módon metszhet egymást a három osztályú levél, kitetszik az (98 ábra) ide rajzolt alakból.

94 95 96 97 98

A növény-disz tekintetében, melyet az előbb adott kapitel diszének különféleségе is szaporit, meg kell jegyezni, hogy mind ezen faragott növényben nincsen szó a természet valamely példányának szoros utánzásáról, másolatáról, sőt a természeti példány csak is alap mintáúl szolgál, melytől az alakzási elv vagy törvény elvonatik; s így a román épitészetben csak ritkábban ráismerhetni a növény azon fajára, mely a müvészeti teremtésnek mintául szolgált. Ezen eljárást ma stylisatiónak nevezik. Átalán a stylisatió szükségességét elismerendjük, ha megfontoljuk, hogy a természetes növény szoros utánzása ritkán egyeztethető azon térrel vagy kerettel, melyet az épitészet a domborműnek kiszab, és épen nem egyeztethető az épitészeti anyag, a kemény és törékeny kő, követelésével. Hogy itt többet ne mondjunk, szembetűnő, miként a természet virága és levele oly gyöngéd, hogy e természetes gyöngédségében kőbe nem faragható, és ha volna is, mindjárt eltörnék: a növénynek tehát erősebb test kell köben mint van a természetben, ezt a német igy fejezi ki: muss Körper, muss Fleisch haben"; a franczia pedig elveti az épitészetben a növény szoros utánzását, mert ez nagyon sovány „maigre". Azonban ezzel a román növény-diszt átalán védni, vagy különösen jelesnek mondani még nem lehet; mert egy részt hasonló feladatot szerencsésen csak a csúcsíves styl ért el, más részt a román plastica az alakzást többnyire nem a természettől vonta el, nem annak teremtési törvényeit követte, hanem az antik müvészethez, sőt a byzanti és keleti szövetek phantastikai alakjaihoz fordult, s így műből akart művet teremteni, holott a műnek egyedüli forrása csak az eleven és elevenitő természet lehet. A kölcsönre nézve, melyet a román szobrászat a régiekétól vett, figyelmeztetünk azon levélre, melyet a román diszités

minta levelének elismertünk, és mely hegyesített, szapora és mély bevágásait a korinthiai kapitel akanthus levelétől vette, mely már is a természet akanthusának módosítása, stylisatiója; de a változás új műtéten menvén át, hasonlítható a homaeopathia dilutióihoz, eltekintvén egészen attól, hogy a román szobrász sem a görögnek tapintatával és izlés finomságával, sem technikai ügyességével nem birt. De mind ez még nem volt elég, hanem a növény-díszt még a szövetekéről is másolták, minek tanuságaúl az szolgál, hogy a jáki, kis-bényi és más templomokban oly növényzetre akadunk, melynek mintáját sehol a természetben nem, hanem találjuk a magyar királyi palást bélési szövetén. — Nevezetes és egyik legdúsabb példánya a stylisált növény dísznek előfordul a pécsi székes egyháznak azon keretén, melybe az ó és új testamentom, egy másra vonatkoztatott, azaz typologiai előadások vannak foglalva.

99

100

Elseje horonyba, másodika hengertagra van alkalmazva. Az elsőnél lehetetlen valamely előmintáját feltalálni, de világos, hogy a szobrásznak szándéka volt a román három osztályu levelet úgy idomítani és csoportosítani, miként az a madarak közt fenmaradt helyet illőleg kitöltse. A másodikban az alapeszme a láncz, mely a levél vagy virág szálából alakul. Itt is a virág csak messziröl emlékeztet a természet liliom virágára, mig a levélhez hasonló dísz még a mai keleti szöveteken is fordul elő.

A természet liliom virágának nagybani utánzása mellett, feltünik a késő román növény-díszben főkép a kontyvirág, arum maculatum, mintegy vázlatkénti utánzása is, főkép a kapiteleken, hol a kiszáradt levélben, a burokban, spatha, félig rejtett gyümölcs gerezdek oly gyakran fordulnak elő. Egyébiránt ezen utánzások már is az átmeneti kort jellemzik; mert minél régibb az alakzás, annál szorosabban csatlakozik a byzanti szobrászat elkorcsosult antik növény-dísz alakzásához; ilyen p. o. a haraszt, filix, Farrenkraut, különféle neme, alsó lapján sürü magot hordó, még ki nem fejlett korában fodrozott szélü levele alkalmat szolgáltatott már a romanismus elég régi korszakában, hogy kivált magtartóit a kapitel lombozatán előforduló gyöngyökre változtassák.

Mit a növény világ diszéről, ugyanazt mondhatni az állat országból átvettről is, t. i. hogy a szobrászat ezen ága sem alapszik a természeti álak szigorúbb vagy alaposabb tanulmányozásán; itt nemcsak hogy nincs ügyelet azon idombájra, kecsre, melyet az antik szobrászatban csodálunk, hanem nincs ügyelet a lehető alakzásra sem, sőt annyira térnek el rendesen a román domormüvek és szobrok a természet teremtési törvényei és arányaitól, hogy az azokba foglalt alak életre képtelen. Azonban ezen fölfogás nem egyenesen és csupán ügyetlenségből eredt; mert hol a román szobrász antik mintát tanulmányozhatott, ott rendesen jobb fölfogással birt; és a

korukra nézve, igen jeles domborművek, melyek a wechselburgi oltárt és szónoki széket diszítik, világos tanuságai annak, hogy már is a XII-ik század elején létezett szobrász, ki az antik müvészet tanulmányozását jól tudta hasznára és saját tökéletesitésre fordítani. Az alakzásnak hamis fölfogása tehát nem egyedül az ügyetlenségnek tulajdonithatni; nagyobb mérvben folyt be arra két körülmény: először is a növény dísznél megszokott, többnyire félreértett stylisatió, vagy is a természetnek túl vitt alárendeltetése az épitészetnek; másodszor azon átalános keresztyén elfogulás, mely az anyagnak létjogát, a materialis külalakot, nem akarta elismerni; miért a keresztyén vallás eleinte egyátalán nem pártolta a szobrászatot, sőt annak múveit egyenesen eltiltotta is. Ha e két szemponttól eltekinteni képesek vagyunk, mi mindenesetre sok gyakorlatot és a velünk együtt felnőtt, az úgynevezett szép iránti előitélet még nehezebb legyőzését követeli; akkor nem fogjuk magunkat elzárni azon hatásnak, melyet kül alakjában nem sikerült és hamis rajzolásu román mű is gyakorolhat egyéb érdemei által. Ezen érdemek közzé pedig sorolhatni az épitészek által adott hely, vagy keretnek, átalánosan sikerült betöltését, a törekvést a kül alak hiányos rajzát és fölfogását a lelki állapot kifejezésének előadásával pótolni, és itt nem tagadhatni, hogy a vallásos szellemet már a román müvek is nem siker nélkül tüntetik föl, végre érdemnek tekinthetjük a természet oly átalánosabb tanulmányozását, meglesését, mely még a hibásan rajzolt testtagot is az előadni szándékolt cselekvénynyel s a vallásos lelki állapottal összhangzásba helyezni törekszik. Az elébb adott pécsi dombormű keretébe foglalt előadásnak egyik csoportát melléklem, mely rajzának minden ügyetlensége és hibái daczára, mégis a cselekvényt feltünőleg jellemzi. A csoport a vak Sámsont képezi vezetőjével, és itt a világtalannak szokásos mozdulatát nem kevesebb mint négy jellegben látjuk kifejezve: fejét, testének fő részét, hátra tartja, hogy a nemtelenebb testrészeket a netaláni akadály elébb érje és érintse, s igy a veszedelemről értesitse, attól megóvja: bal kezével erősen megkapja és tartja vezetője gallérját, a vezetőhez, mint biztos menedékéhez, ragaszkodik; és még ezenkivül is jobbjában tartott botjával homályos útját mintegy kifürkészi, kikémleli; végre lába mindkét talpával nyomja a földet; mert a vak, biztosabb megállapodása miatt, nem szokta talpát emelni, hanem inkább azon csúszik előre: ellenben ki lát, midőn jár, lábát, talpát fölemeli, s ezt teszi, ellentétül a vak módjával, vezetője is, kiben még kiméletes lassu mozgása is jól van kifejezve. De a pécsi dombormüvek nem tartoznak koruk legjobbjaihoz, sőt a fentebbi csoportot a jákiaknak épen ellentétéül hoztam fel,

101

és aztán azért is, mert az utóbbiaknál, mint mondják, az eredetiek szépitve vannak rajzainkban, úgy, hogy a román szobrászat jellemét nem adják vissza határozottan.

Az első keresztyén világ, mint érintve volt, ellenszenvvel viseltetett a szobrászat irányában; de azért templomainak dús ornamentatiójáról, mihelyest szerét tehette, nem akart lemondani: felkapta tehát a színes előadást a laposon, eleinte mozaik műben, későbben a falra festett képben, mely utóbbi vagy fresco, vagy guache festés. A frescót olasz szóval azért hívják igy, mert a színek a még nedves vakolatra (fresco frisset jelent) tétetnek, e vakolat a festéket magába szíván, ez mélyebbre hat, és tartósabbá lesz, sőt ha felülete lekopik is, a tovább terjedő vastagabb réteg még mindig megmarad. E festészet neme a művész részéről igen nagy járatosságot, pontosságot és kiviteli gyorsaságot mulhatlanul tételez fel; mert a vakolat, hogy fris maradjon, csak nappali adagokban rakathatik, s az adott felületet naponként be kell festeni; a vakolatra rá rakott és azzal összeolvadó festék tónusán többé nem lehet változtatni, továbbá a festék, midőn azt a vakolatra rakják, nem is egészen úgy jelenik meg, mint a minővé száritott állapotában leend; itt tehát roppant gyakorlatra van szükség, végre a rajzot sem lehet többé megmásítani, azon igazítani, ha egyszer le van téve, itt tehát a kép kezdetét megelőző kartonokat, vagyis előrajzot legpontosabban kell készíteni. Mind ezen nehézségek nem járnak a guache festészettel, melyben az enyvvel készitett szín a száraz falra rakatik: de azután falképei nem is tartósak, ez nem monumentalis festészet. Michel Angelo Buonarotti csak a fresco-festészetet tartotta férfira méltónak, azt még az olaj festészetnek is tevén elébe. Román koru falképek magyar emlékeinken nem igen fordulnak elő, valamennyi ismeretes csak is a XIII-ik században készült, és azok közt alkalmasint a legrégibb a veszprémi úgynevezett Gizella-kápolnáé, a néhai püspöki palotának két emeletes magán imoláé. Legjobb állapotu ezen falképek közt az itt adott két apostol (102 és 103 ábra). Régebbek ezeknél Salzburgban az apácza-hegyen levő kolostor előcsarnokának falképei, melyek való szinűleg még a XII-ik századból származnak. Mind a két nemü képnek rajza átalán jobb az egykoru szobrászat műveknél; szabadabb, valamint az arcz és a csupasz test idomában és vonásaiban, úgy a ruházat redőzetében is. Mi a salzburgi képeket illeti, azokban a byzanti festészetnek befolyása tagadhatlan; mert ott van keretén a görög τau, maeander alakjában, és ott van a byzanti egyházi

102 103

ruházat, ott van végre a byzanti redős vén arcz is. Másrészt ki kell mondanunk, hogy e képek egészben már sokkal szabadabb szellemüek mint az egykoru ismert byzantiak, és ezen észrevétel illik azon szerb országi templomok képeikre is, melyek alkalmasint a XIII-ik század első felében készültek és melyekben joggal nyugati befolyást kell keresnünk. Mi a festéketilleti, megjegyzésre méltó, hogy ezen régi képeken túlnyomó a sárga és vörösbarna szin alkalmazása, a kék festék a salzburgi képeken ritkán, gyakrabban a veszprémicken jelenikmeg, a zöldnek alig van nyoma. A festék minőségére nézve ugyanezt vesszük észre már az egyptomi falképeken, az etrusk és a legrégibb görög edényeken is, t. i. a sárga és vörös barna színnek túlnyomóságát.

104

Ha azon nyomok után akarunk itélni, melyeket a szorgalmas vizsga eddig az újabb vakolat és meszelés alatt fölfedezett; kimondhatjuk, hogy alig létezett hajdan festetlen templom; és ez nagyon jól összeegyezik amaz észrevétellel, miszerint a serdülő mivelődés egyszínü előadást nem tür, hanem a teljességet követeli, a szín alkalmazását ide értve; azért a régiek még márványszobraikat is színezték. Az ó-keresztyén és byzanti korban a képet pótolta a mosaik és a színes ritka köveknek alkalmazása; de ez az északi népeknek elő nem teremthető költségbe került volna, azért a román épitészet korában a falfestészetet karolták fel, és ha valamely község oly szegény volt, hogy történeti előadást templom falaira nem birt festetni, legalább a kövek szerkezetét, választékait jelleltette ki, és a négyszögök mindegyikére virágot festetett. De a színes diszités nemcsak a falakat, belülről majd nem mindig, kivülről gyakran, foglalta el, hanem a padolatra is elterjedt, hol az ó-keresztyén és byzanti drága márvány opus tesselatumát, színes téglával, Farbenziegel, tuille, tile, által pótolták. Itt is a szín nemére való tett észrevétel áll, söt nem ismerek

más mint sárga és vörösbarna színes padozati téglát, a vörös-barna képezi aztán az alapot, melyben a román jellemü alakok sárgára festvék. Jellemzetes ezen alakok közt az úgynevezett labyrinth, mely az antik hagyomány szellemében, egy tekervényes utú épület alaptervét mutatja, annak vonásain csúsztak végig térdükön a hivek, mi Rómába vagy Jeruzsalembe tett utat jelentett. Nálunk, mint mindenben, szegényebb volt már középkorunk is a külföldéhez képest, a padozatot is inkább elhanyagolták, és csak a kis-bényi templomban találtak, nem ugyan színes padozati téglát, hanem mégis több szorgalommal hatszögbe vágottat. Természetes, hogy a nagyobb faldísz a színes falkép az ablak-táblák befestését is vonta maga után következetesen, úgy szinte a boltozatlan templomokban a látható fatető bensejét is az egésznek szellemében ki kellett díszíteni, s igy ha azt nem birták aranyozni, mint az az ó-keresztyén nevezetesebb basilikákban történt, legalább vegyítlen tüzes színnel festették ki, hogy ez természetes durvaságában ki ne rijon a díszes egészből.

A csucsíves építészet.

A csúcsíves építészetnek fő jellemét teszi sajátságos boltozata, ahoz tartozó, azt támasztó, részeivel, melyek sem az antik, sem a byzanti boltnak, hanem egészen új elven alapúlnak. Ezen új elv következménye új szerkezet és új alak ; az előbbiből oly elrendezés az utóbbiból oly részletezés fejlődik, mely sajátságos és eredeti voltában a logikai következetesség legtündöklőbb példányaként jelenvén meg, a müvészeti styl névre épen oly, hacsak nem nagyobb mérvben, méltó, mint az egyptomi és a doriai építészet; eltekintve attól, hogy a képzelőtehetség hasonlíthatlanul nagyobb szerepet játszik a csúcsívesben, mint akár az egyptomi akár a doriai stylben, és hogy igy az előbbi a két utóbbit nevezetesen túlhaladja teremtményeinek tömérdek változékonyságával. Azonban az építészet, kiválólag a tapasztalás szüleménye lévén, a csúcsíves styl sem lépett fel egyszerre és közvetlenül, hanem emelkedett az azt megelőző három középkori régibb építészet vállán, és fejlődött nevezetesen közvetlen eldődéből a román építészetből.

Templomaiban nevezetesen a csúcsíves styl megtartotta főalakul a román építészet latin keresztjét, és tovább fejtette ki, a már szinte román építészetben megkezdett, szentély elrendezését. De ha itt az alapterv, főalakjában, visszavihető is e styl eldődére, a csúcsíves építészet emelkedése mégis nevezetesen különbözik a románétől, mert amott a csúcsívnek magasabbra szállása maga után vonja az épitmények felfelé irányzatát, azaz sokkal nagyobb magasságát s ennek következtében karcsu tekintetet nyert nem csak az egész, hanem minden egyes részlete is, a román épületek zömökebb megjelenése ellenében, s e karcsu tekintet még inkább növekedett a templom feltünő hosszabbitása által, mely megint a községek személyszaporodásának volt eredménye, egyetemben azon törekvéssel, miszerint a térnek befödését nem akarták nagyobb szélesség-, tágfeszitéssel, Spannweite, nehezíteni.

A román épitészet keletkezését, mint láttuk, eddig nem birták meghatározott időponttal és épülettel összekötni, és hogy az jövőre sem sikerülend, valószinü azon történeti igazságból, miszerint a tapasztalás, a fejlődés, az adatok és alapok csekély száma miatt eleinte csak lassan haladott; ellenben midőn az adat, alap és tapasztalás bővében vagyunk, a fejlődés, mintegy óriási lépéssel, oly pontra juthat, és annyira szembeszökőt, meglepőt hozhat elő, hogy abban új eredeti és sajátságos teremtésre vélünk ráismerni, mintha csak az a megelőzővel semmi közvetlen összekötésben nem léteznék. Ez történt, némelyek véleménye szerint 1140 körül Franczia országban, a sz. denis-i apáti templom tervezésénél, melyet mint ujdonan új csúcsíves teremtést e stylnek élére állítják: és valóban igaz is, hogy ámbár a csúcsív s az egyszerü és az ívtám már elébb is jelent meg részletes alkalmazásban, mégis a sz. denis-i templom az, melyben a csúcsíves styl ezen lényeges tagjai egyetemesen és rendszerileg öntudatos módon lettek legelőször használva és szervileg összekötve egymással, végre a sz. denis-i templom épitése óta a csúcsíves styl uralkodóvá lett Franczia országban, Angolországban e polczra csak a XII-ik század legvége felé jutott, Németországban, elébb a Franczia országhoz közelebb fekvő Rajna vidékén, a XIII-dik század harmadik évtizedében, és innen haladott keletfelé, mig nálunk e század hatodik évtizedében lépett fel, legelőször, alkalmasint a budai, akkori nyúlszigetnek nevezett, Margit-kolostor épületén, és mindjárt utána a budai vár parochialis templomán.

A fejlődés szinte ezen nyugatról keletre menő utat követte, a csúcsíves styl t. i. fénypolczát Franczia országban már a XIII-ik században érte el, Németországban csak a XIV-ikben, nálunk még a XV-ik is mutatja fel egyes gyöngyeit. Hanyatlása Franczia országban már a XIV-ik században kezdődik, Németországban a XV-ikben, nálunk csak a XV-ik század vége felé.

E stylnek van több iskolája, melynek teremtményei szembetünőleg különböznek egymástól, sőt a jellem itt nemcsak iskolaféle osztályokban, hanem az egyes épületek és mesterek sajátságos egyéniségében is föltünik. Az iskolák ketteje nevezetesebb a többinél t. i., a franczia és a német, sőt épületeink, igen kevés kivétellel, csak is a német iskolából származván, annak elemeit és alakzatait kell főképen tárgyalnom.

A franczia székes-egyház.

A franczia csúcsíves stylü iskolának legjellemzetesebben kifejlődött székes-egyháza az amiens-i, ez lett mintája a híres kölninek, melynek épitését vagy négy évtizeddel későbben, 1248-ban, megkezdték. Azonban meg kell jegyeznem, hogy az amiens-i domnak minta képessége egyedül magára a templomra szoritkozik, és nem fér rá egyszersmind iker-tornyára is; mert ez nem terveztetett a templom szellemében, sőt elnézve ettől, nem bir a toronynak legczélszerübb idomával, keleti segédfalaival együtt hosszúkás levén inkább, sem mint négyeges, és nem szökvén ki a hosszhajónak zárfalain sem, végre mert épitkezése közben többféle módosításnak lett alá vetve. A torony tekintetében tehát a leány: t. i. a kölni dom sokkal felülmulja any-

ját, az amiens-it; valamint átalán mondhatni, hogy a torony épités jobban fejlődött, ki Német-, semmint Francziaországban.

Fő alakja az amiens-i domnak a latin kereszté, ezt képezi már alapterve is, de ez még határozottabban jelenik meg magasságában, melylyel a középső, a tulajdonképi keresztet alkotó rész nevezetesen tülemelkedik az azt körülvevő szélső vagy oldalrészen. E benső rész áll a a keresztnek nyugatról keletre, (a rajzban alólról felfelé), terjedő függőleges ágából, mely tizenhárom osztályt számit, és az északról délre, (a rajzban balról jobbra), terjedő fekirányos ágából, melynek hét osztálya vagyon. Nyugatról kelet felé haladva, találunk hat épszögü középosztályt, mely kétfelül ugyananyi osztály kiséretében, ezekkel együtt, a tizennyolcz osztályú hosszhajót, Langhaus, Kirchenschiff, nef, nave, nave di chiesa, képezi; középső, magasabb részét közép vagy főhajónak, Mittelschiff, Hauptschiff, nef principale, central nave, nevezik, két alacsonyabb szélsőjét mellék- vagy oldalhajónak, Neben-, Seitenschiff, bas-côté, nef latérale, aisle, aile, ala. A keletfelé következő három középső osztály a templom kereszt- vagy áthajójához, Querschiff, Transept, tarto-

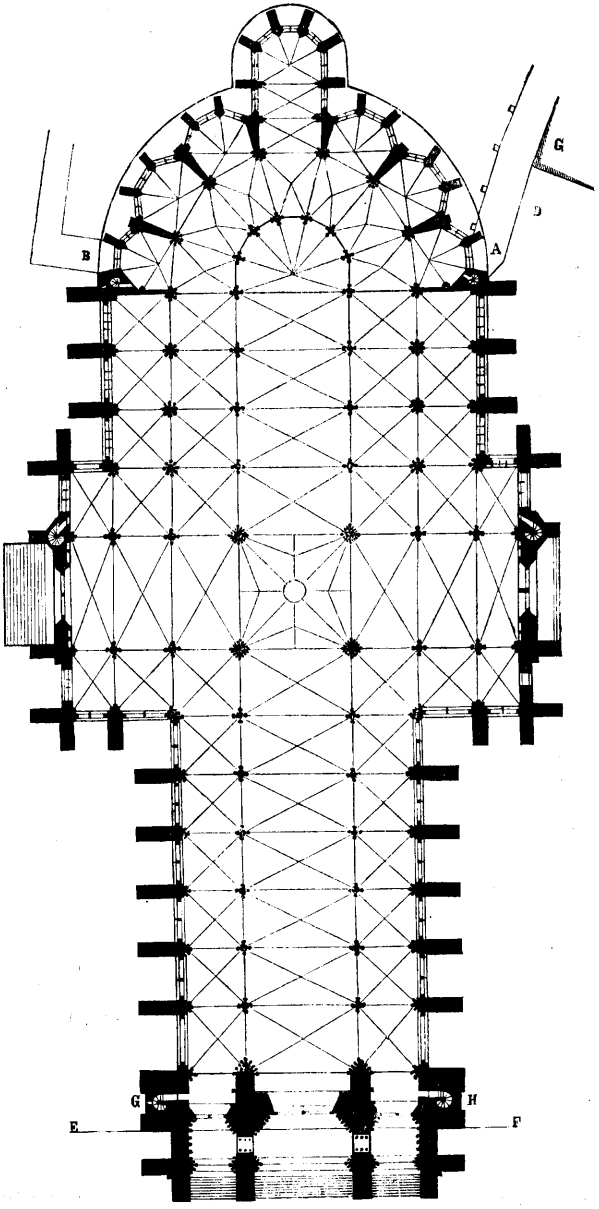

105

zik, és e három osztály középsőjét, melyet az egész kereszt középpontjának tekintenek, négyzetnek nevezik, Vierung, croisée. E fölött teljesen kifejlődött templomokban állott a négyzet-torony, Vierungsthurm. Példánkban a falazott eredeti torony leomlott, e helyett korunkban vasból es fából szerkezett tornyot emeltek. A négyzettől balra, északfelé, három négyszögü, és épen annyit jobbra, délfelé, látunk terjedni, s e hét osztály képezi a kereszthajónak középső, magasabb hajóját e hét osztályhoz számitva két oldalán levő mellékhajójának hét-hét osztályát, az egész áthajó huszonegy épszögű osztályból szerkezettnek mutatkozik. A kereszthajón túl kezdődik a hosszszentély, Sanctuarium, Langchor, chocur, choir, quire, coro, mely áll három magasabb középosztályból és az ennek két oldalán levő kettős hajójának tizenkét osztályából, tehát összesen tizenöt épszögü osztályból. A hosszszentély főhajója legkeletibb osztálya nem végzi be e templomrészt, hanem következik arra egy többszögü, polygon, osztály, az úgynevezett szentély-zárás, Chorschluss, clôture du choeur. E zárást az amiens-i templomban, elvileg a féltizenkétszög hat oldala képezné, de mivel az egész zárás túlterjeszkedik, nyugatfelé, a tizenkétszög félkörén, a hat osztályhoz még egy hetedik is jutott. A szentély zárás határain hat erős tövet látunk, a hetedik és nyolczadikat közösen birja a hosszszentély keleti osztályával. Az előbbi hat tövéből egy-egy erős boltgerincz fut a közös középpont felé, mely itt az utóbbi kettőből származó hasonló boltgerinczczel találkozván, a gerinczek e két neme külcsönös erősitését és ellensúlyozását eszközli. A boltozat e nemét, alakjáról, csillagboltnak, Sterngewölbe nevezik. A középső magasabb szentélyzárást szinte többszög alakban körülveszi a mellékhajók két benseje, s igy övezővé, Umgang, charolle, válik, míg a két külső mellékhajó, hét kápolnára változtatván át, körül futja az övezőt és a szentélyzárást. A hét kápolnának középseje, kivált a franczia székes-egyházaknál mélyebb vagy hosszabb szokott lenni a többinél, és rendesen a szüznek van szentelve, chapelle de la vièrge. A szentély-zárást, az övezőt és a szélső kápolnákat együttvéve szentélyfőnek, Chorhaupt, chevet nevezik, a körülvevő kápolnákat pedig kápolna koszorúnak vagy súgár kápolnáknak, Kapellenkranz, Strahlenkapellen, chapelles rayonantes; mert e kápolnák tengelyei sugárokként vergődnek szét a közös középpontból. A szentélyfőnek leirt elrendezése tökéletesen és specifice franczia elrendezés. Keletkezését már is az ó-román épitészet korába visszavihetni, hol a félkörü apsis tetejéből néha-néha, szinte félkörü kápolnát szöktettek ki. Ez, valamint Franczia-, úgy Olaszországban is történt. Későbben a középső kápolna oldalához más kettőt adtak; de e három kápolna még nem töltötte be az apsisnak nagy félkörét, mely következőleg, a három imola közt mutatta csupasz falát. Teljes kitöltés csak öt kápolna alkalmazásával sikerült, és ezen alkalmazás, valamint már a hármas kápolnáé is, legelőször történt Francziaországban, még pedig már a román időszakban, melyben mind az öt kápolna belül és kivül félkörfallal záratott. Kivételképen négy kápolnás apsis is fordul elő. Hazánk román templomai közt csak egynek ismerjük romját, mely némileg ezen elrendezésre emlékeztet: t. i. a vér-

tes-szent-keresztesinek. Az öt kápolnás román apsis azonban, még Franczia ország ban is ritka, úgy, hogy a kápolna-koszorú rendszernek teljes kifejlődését inkább a csúcsíves styl korába kell helyeznünk.

Nagyobb templomok közt az első, mely azt, már tökéletes elrendezésében alkalmazta a cluny-i, u óbb a sz. denisi templom, Párisnak tőszomszédságában, de itt a kápolnák kivülről és belülről is még félkörüek, a rheims-i székesegyháznak öt súgár kápolnája belülről félkörü, de kivülről már több oldalu; végre minden franczia templomnál, mely a rheimsi székesegyház után épült, és mely sugárzó imolákkal bir, ezek mind belülről mind kivülről polygonok, és záratásuk, rendesen a nyolczszög három, kivételesen a tizszög öt oldalával, (Troyesben) van eszközölve. Mondám, hogy a sugárzó kápolnák teljes kifejlődése csak a csúcsíves styl korában történt; oka annak, hogy csak ekkor kezdtek eltérni a félkörü alkotástól, melyben a boltozat oldalnyomását nem pontositották össze egyes csomókon. A félkörü alap fölötti félkúp nyomását egész alapjára terjeszti ki: ellenben, midőn a félkört többszögre változtatták át, és annak minden sarkából gerinczet irányoztak egyetlen középpont felé, melyre más sarkból ellengerinczet húztak, ezen gerinczezet lett az egész boltnak mintegy csontváza, könnyü és csaknem semmi oldalnyomást gyakorló bolt-süvegeket, Gewölbkappen, maga közt foglalt, és az oldalnyomást végpontjaira vitte át, hol ennek ellenállására messzire a zárfalon kiszökő tám lett alkalmazva; mig az ellengerincz végén, hol tám nem volt, annak oldalnyomását, részint új, még bennebb levő ellengerincz semlegesité, részint az e vég fölött emelkedő nevezetes súly az ellengerincznek kisikamlását lehetetlenné tette. Ezek szerint példányunk mindegyik sugárkápolnájában két gerinczének oldalnyomását semlegesíti kifelé két táma, két oldalán két-két kápolnának közfala, befelé pedig részint az övező kereszt boltozatának gerincze, részint azon támtoronyka, Fiale, pinacle, faite, aiguille, finoison, pinnacle, pinacolo, aguglia, mely a kápolnák közti falnak benső végén emelkedik. Feltünő a pillérek gyöngesége, ha azokat a román pilléreihez hasonlítjuk; a négyzet négy pillére csak azért erősebb, a többinél, mert nagyobb tért foglal maga közt, és mert fölötte négyzet torony volt tervezve; a többinek gyöngesége épen ez által vált lehetővé és mégis elegendővé, hogy az új elv szerint a boltozatnak egész oldalnyomását többé nem függőleges hordozó taggal kellett semlegesíteni, hanem hogy azt a templomon kivül álló, nevezetesen kiszökő támakkal lehetett felfogni és megsemmisíteni; s ez áll közvetlenül a két szélső mellékhajó boltozatára nézve is, melynek gerinczezete közvetlenül érinti a támat. Tekintsük a rheims-i székesegyháznak itt adott fél kereszt szelvényét (106 ábra). A déli mellékhajó boltgerinczei érintik a faltövek fölötti igen erős heveder ívet, mely közvetlenül támaszkodik a külső tám igen erős testéhez. Ha ezen támnak csak azon rendeltetése volna, hogy a mellékhajó boltozata nyomásának ellentálljon nem volna szüksége mostani erejére, és nem is kellene annak a mellékhajó koronapárkányzatán túlemelkednie; azaz e tám lehetne sokkal gyöngébb és maradhatna egyszerü tám, Strebe, Strebepfeiler, contrefort, eperon, buttée, buttress, con-

traforte, sperone, puntello. Azonban ott van még a sokkal magasabb középhajónak boltozata, mely nincsen közvetlen összekötésben a támmal, és mely ezen összekötésben nem lehet, mert a támat nem lehet feltüzni a mellékhajó boltozatára; itt tehát az ellensúlyozásnak más módját kellett keresni, s ezt abban találták, hogy az, alsó részen igen erőssé szerkezett, egyszerü tám-testet magasra vitték fel, és ezen magasabb testtől egy, két, sőt több ívet is vittek fel azon pontokra, melyeken a középhajó magasan fekvő boltozata leginkább nyomott kifelé, s így támadt a testéből és íveiből összeszerkezett új tám vagyis az ívtám, Bogenstrebe, arcboutant, flying butress, és ez is a franczia iskolának sajátos tagja, sőt találmánya is; mert az ívtám, rendszeresen legelőször Francziaországban lett alkalmazva. Maga az ívtám pedig megint vagy egyszerü, vagy kettős. Hol csak egy mellékhajó van a magasabb főhajó minden oldalán, mint a rheims-i vagy amiens-i hosszhajóban, ott az egyszerü ívtám elegendő, de hol két mellékhajó van, mint a kölni domban és az

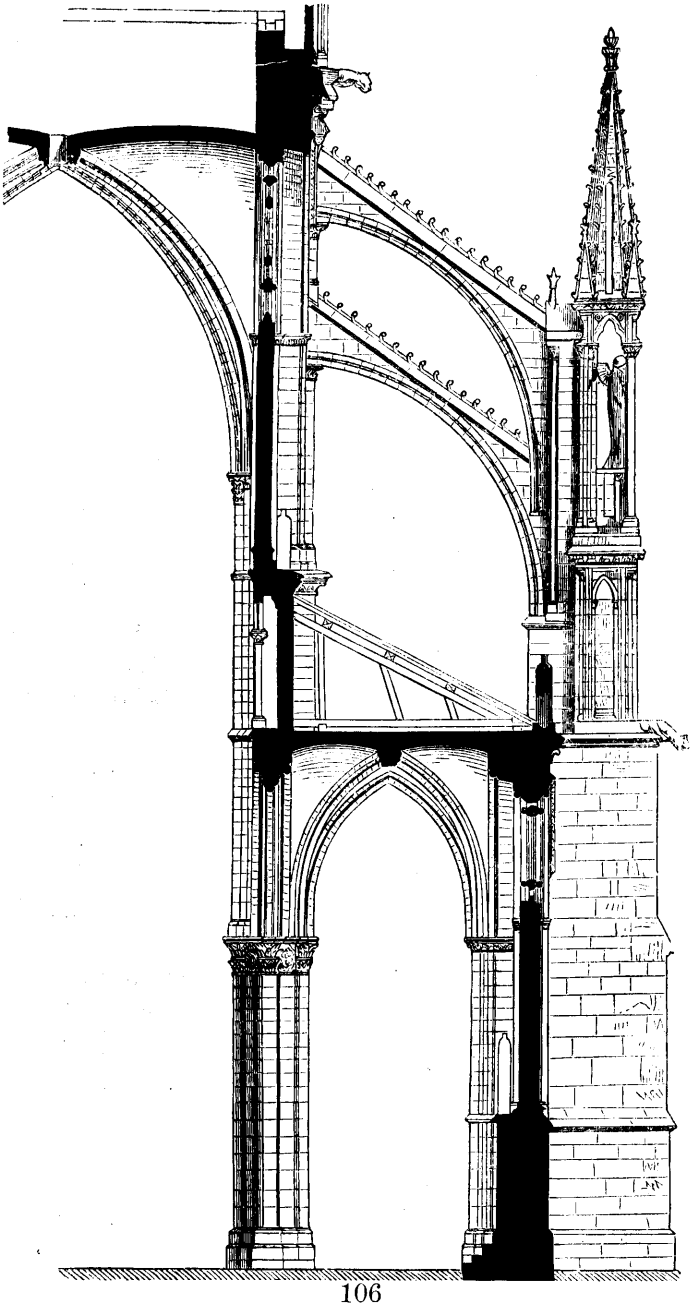

106

amiens-i hosszszentélyben, ott egyetlen ívnek túlhosszú tágfeszítése, Spannweite, volna; ezért, mint az itt másolt kölni dom fél kereszt szelvényén látható, a két mellékhajó közti tőre új egyszerü támat, vagyis inkább tám-tornyot, kellett feltenni, és ettől, mint középső támtól, egyrészt a magas főhajóhoz, másrészt a külső támtesthez vinni a kettős ívet. A fő nehezék itt is a külső tám felé levén irányozva, valamint a benső pilléreket, úgy a főhajó magas falát is igen gyöngére lehetett csinálni, mert ezek most csak a hasonlítólag csekély függőleges súlynak fentartására vannak hivatva; és így el van érve a csúcsíves stylnek legfőbb, leglényegesebb feladata t. i. a benső boltozattal födött tért lehetőleg kevés és csekély pillértömeggel elfoglalni, és a nagyobb tömeget, mely a főhajónak szükségképen igen magasra emelt boltját támasztja, egészen a templomon kivül alkalmazni. Igy történt, hogy a franczia iskolában a pillérek tömege megforditott arányban áll a támakéhoz, vagyis, hogy a tám annál

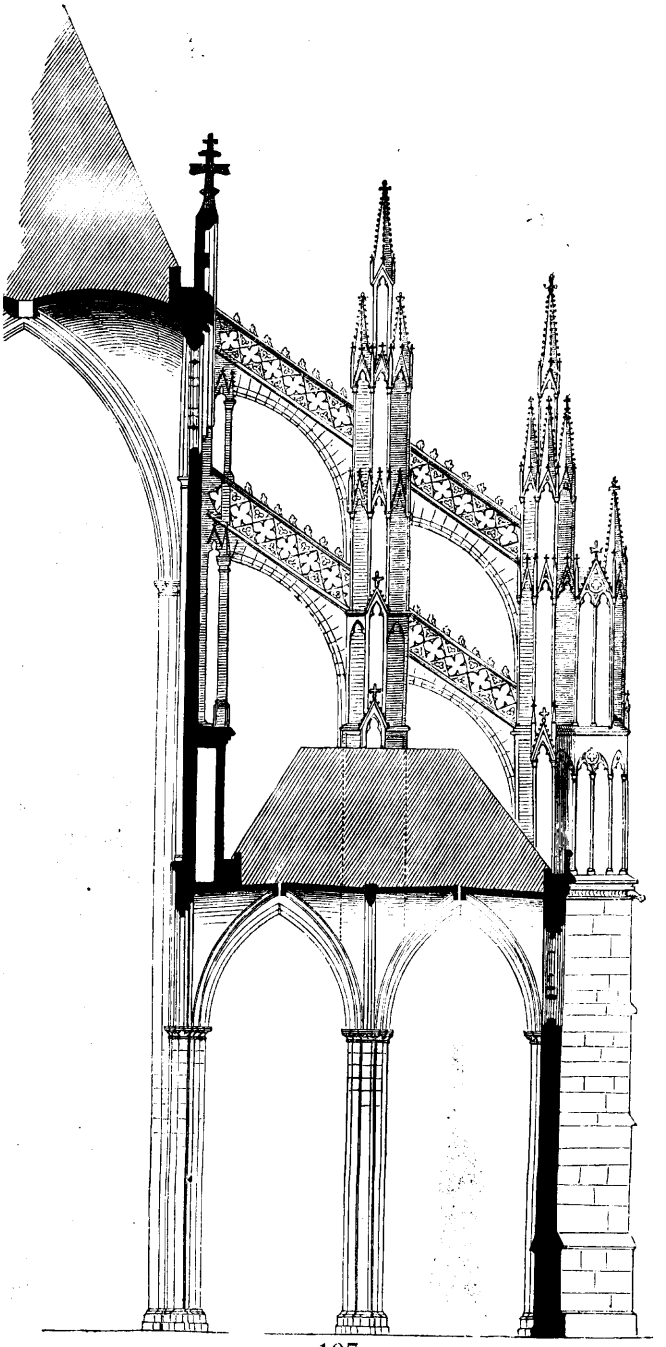

107

erősebb és zömökebb, minél gyöngébb a pillér; és itt megint meg kell jegyeznem, hogy, a bolt oldalnyomása kifelé tartván, a támereje is inkább hosszában mint szélességében áll. De a franczia rendszernek még más roppant előnye is vagyon, mely a zárfalak nélkülezhetésében áll; mert a boltozatok nyomása egyes csomókra levén összpontosítva, és ezen csomók a támak belső végén falpillérek képében hordozván az egész gerinczcsoportot, a támak közti tér egészen szabad lehet; és valóban úgy is van a legjobb franczia példányokban, úgy van Amiens-ben is, hol az ablak épen oly széles mint a tám- köz. A lehető legnagyobb összpontositást látjuk a pillérek alakzásában is. Tudva van, hogy a köralak, és igy a henger is, legcsekélyebb téren legtöbb anyagtömeget foglal magába; ezért a franczia iskola a pillért nem, mint a román épitészet, a négyeg, hanem a köralakból fejleszti, és gerinczhordóit, Dienst, colonette, nem négyegből, hanem oszlophengerből szökteti ki; sőt igen sokáig egyenesen oszlopot használ pillér helyett; ez az eset még a XIII-ik század második évtizedében megkezdett rheims-i székesegyháznak hosszszentélyébe is. Amiens-ben a hosszhajó pillérei négy oldalán kiszökő féloszloppal ellátott oszlophengert képeznek; a hosszszentély mellékhajói közt nyolcz féloszlopkát látunk csatlakozni a középső testhez és ugyanannyi szökik ki a négyzet-pillérből is. A keresztboltozatos templomoknál minden pillér négy keresztbolt közepén áll, s igy szükséges, hogy két erősebb hevedert, az elválasztót, vállívet, Scheidebogen, archivolte; két gyöngébb keresztbevedert, Quergurt, Transversalbogen, és négy diagonal gerinczet, Diagonalrippe, ogive, hordjon; világos tehát, hogy a tökéletes pillérnek nyolcz féloszloppal kell birnia; ilyen tökéletes pillért aztán a középkoriak nem többé pillérnek, hanem tő-nek, Schaft, angolul shaft, neveztek; a franczia nyelv itt csak az általános la pile és pilier vagy colonne szóval bir. E tőben csak azon tér lényeges erejének meghatározására, mely kőtömeggel egészen meg van töltve, ez aztán magva, der Kern, noyeau. E magvából szöknek ki a féloszlopok, melyeket szinte középkori technikai néven nevezzünk gerinczhordónak, Dienste, a franczia nyelv itt is csak a colonette szóval bir. A gerinczhordók, az erősebb hevederívek, vagy a gyöngébb diagonálgerinczek alatt állanak, s igy erősebbek vagy gyöngébbek, az előbbieket a középkorban erős gerinczhordóknak, alte Dienste, az utóbbiakat gyöngéknek, junge Dienste, nevezték. A franczia iskola kivánja, hogy a gerinczhordók többel mint félkörükkel szökjenek ki a tő magván; mert igy egészben karcsuabbaknak jelennek meg, másrészt nagyobb kiszökésökkel az ívek távfeszitését is, Spannweite, megrövidítik. A franczia tőveken a gerinczhordók közt csak kivételesen fordúl elő a horony, a boltsüveg tehát e töveken nincsen előkészítve. A franczia iskola székesegyházaiban a szentélynek középső része, a magas keresztnek felső, keleti ága, zárásával együtt a tulajdonképi papi templom. Ezen osztálynak négyszög része, a hosszentély, hajdan diszes fallal volt elzárva a többi, a községnek szánt templomtól, a falhoz támaszkodtak a magasra nyúló papiszék, stallum, Chorstuhl, hátai; északfelé, legközelebb az oltárhoz, állott

a püspöknek széke, kathedra, thronos. A főoltár a szentély-zárás előtt volt elhelyezve, és mögötte, keletfelé, a zárás tetején rendesen kisebb hátulsó oltár volt felállitva, a hosszszentély keletfelé utólsó holdnak, Arkadenjoch, minden oldalán ajtó volt, mely a hosszszentélybe vezetett; ezen lépett be közönségesen a papság a hosszszentély benső, fő részébe, a két oltárhoz és a papi-székekhez. A hosszszentély tengelyén állott a fő-énekes széke, vagy állomása, pulpitum és körüle voltak az énekesek székei, regulae psallentium, scamna. Mindjárt a hosszszentély bejárásánál, nyugatról, állott a XV-ik században szokásba jött szentségház, szentségtartó, Sakramenthaus, tabernaculum, tabernacle, mely néha igen magas toronyszerű épitmény volt, és az ostensoriumnak, Monstranz, kiállitására ünnepélyes alkalommal szolgált; szemközt azzal volt a kisebb orgona, Orgel, orgues, organ, organa, mely a papok külön kisebb szertartásánál szolgált. A négyzettől a hosszszentély megint külön épitménynyel volt elzárva, melyet jubének, Lettner, hívtak. Ez a franczia székesegyházakban rendesen igen diszesen ékesitett áttörött fal volt, melynek közepén a hosszszentélybe vezető ajtó nyilt. Néha e fal nem volt áttörve és akkor előtte oltár állott, az úgy nevezett laikusok oltára, melyen a mise szolgáltatott a hívek számára. A négyzet vagy a főhajó egyik, többnyire az északi sorban álló, pilléréhez támaszkodott a szónoki szék; ezt a közönségnek szánt kereszt- és hosszhajó csaknem minden pontjáról látni lehetett. A kereszthajó minden szabad végén kapuzat volt, és a hosszhajó nyugati zárfala is rendesen három kapunyilással van áttörve. A benső magas szentély körúttal, az övezővel van körülvéve, melyben a laikusok megközeledhették, egész a zárfalig, a főoltárt, és melyen a sugárzó imolákhoz juthattak. Ezen kápolnák mindegyike külön-külön szentnek volt szentelve, kinek nevét az abban álló oltár is viselte; e kápolnákban állottak és állanak ma is még gyóntato székek, és e kápolnák hajdan temetkezési kápolnák is voltak; mert a hosszszentélyben csak a legkitünőbb személyek testei tétettek le, p. o. a királyi család tagjaié, a püspököké, apátoké stb. A franczia csúcsíves székesegyházak szentélyei alatt igen ritka az altemplom, ennek elrendezésétől itt már a XII-ik század második felében lemondtak; s igy még a királyi család eltakaritásának szentelt sz. denis-i templom sem bir tulajdonképen altemplommal, hanem inkább csak sugárzó kápolnákkal ellátott kryptával, melynek közepén nyugodtak a nagy forradalom előtt a franczia királyok.

Maga a székes-egyház Francziaországban mind elrendezésére, mind szerkezetére és díszesítésére nézve, tökéletesen fejlődött ki, kivált az ívtám alkalmazása' által; a torony-épitést, ellenben, Németországban vitték a legnagyobb tökéletességre, mint ezt a kölni tornyok fenmaradt terve, a freiburgi torony és t. e. bizonyitják.

A franczia székes-egyháznak nagysági arányaira nézve megemlitendő, hogy hosszkiterjedésökkel tünnek ki, mert a tágfeszitéstől tartottak, melyet az épület roppant magassága miatt nem lehetett túlöregbiteni; s így a templom hosszával kellett pótolni szélességbeni hiányát. Az amiens-i székes-egyház tiz egységnyi hosszal bir, kö-

zepe a négyzet közepén van, s igy a papi templom csaknem oly hosszú, mint a laikusoké. De a papság sokszor még ezen nagy helylyel sem elégedett meg, hanem a hosszszentély zárfalait még a négyzeten túl is vitte a hosszhajó középhajójába, igy szűkitvén mindinkább a közönség templomát. Angliában még tiz egységnél hosszabb székes-egyházak is vannak, de ezen roppant kiterjedésnek oka abban keresendő, hogy ily egyház többnyire két templomból van szerkesztve, mely egymásután, különböző időben elrendezve, későbben egybe olvasztva épittetett ki.

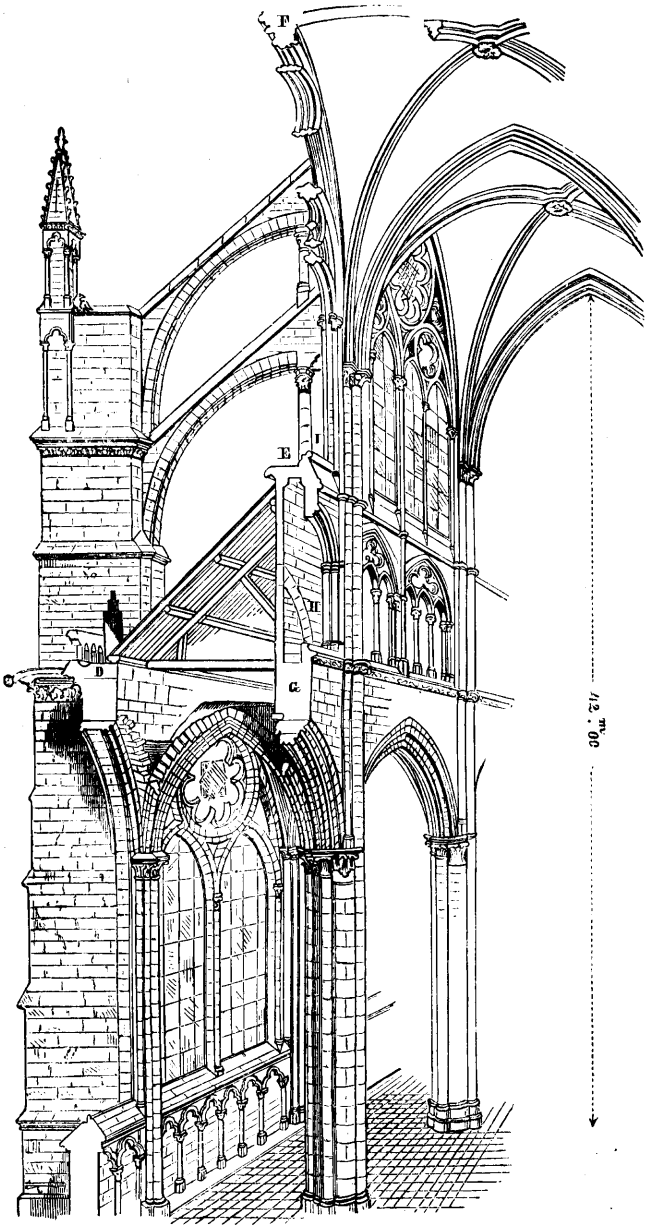

108

A franczia székes-egyháznak emelkedési elrendezését az itt adott amiens-i képéből érthetni (108 ábr.). A kép alján látható a magas főhajót az alacsony északi mellékhajótól elválasztó tőnek ketteje. A templomok ezen része mindennel együtt, mi a két tő közzé van foglalva, és ehez számitva mindegyik oldalán még a tőnek felét is, földszintől egész a tetőig, hold, Arkadenjoch, Arkade, Joch, travée, név alatt ismeretes. Legalól egyik pillértől a másikhoz nyugat-keleti irányban terjedt el a vall-ív, Scheidebogen, archivolte, mely fölött fekirányos közép párkányzat, Brustgesimse, cordon jeleli a földszinti emelet végét, rendesen a mellékhajónak külső koronapárkányzata e benső közép-

párkányzat magasságán nyul el. Ezen alsó közép- és az azzal párhuzamosan járó felső közép-párkányzat közt emelkedik az úgynevezett triforium, galerie d'église. Ez rendesen igen keskeny nem egészen áttörött járda, melynek rendeltetése a benső közlekedés; rendes kartáma, parapet, gardefou, Brustwehr sincsen; mert valóságos karzatnak nem használható. Keskenysége onnan eredt, hogy leggyakrabban csak a fal vastagságába van törve, nincsen egészen áttörve, mert hátán a mellékhajó teteje emelkedik, s igy innen világitást nem kaphat, de van diszitve oszlopárkáddal, mert ez kivántatik, hogy a templom itt, többi diszitett részeivel összhangzatban lehessen. A XII-ik században épitett némely franczia székesegyházban, néha a mellékhajó fölött, ennek egész kiterjedésében karzat vonul el, s ekkor e tér többé nem triforiumnak, hanem karzatnak, tribune, neveztetik, a mellékhajónak hossz-zárfala zárja el e tribunet külső oldalán, és ekkor közvetlenül világitó ablak töri át e zárfalat. Későbben, azonban, lemondtak ezen elrendezéstől azért; mert a tribunen levő emberek csak első és második sora láthat le a középhajóba; itt tehát a község ülő helyeit nem igen szaporíthatták. A triforium felső párkányzata fölött kezdődik a harmadik, vagyis az ablakos emelet, melyet épen azért, mert világít, a latin „clarus" szótól clear-story, clerestory, claire étage, cleristère, chiaro piano-nak neveznek. Az itt levő, roppant nagyságu ablak a gerinczhordók közti tért egészen elfoglalja. E gerinczhordók itt a két tő nagyobb belső gerinczhordónak, innerer alter Dienst, folytatásai, egyedül ezek szállnak fel, a többi hasonnemü tő részei nem emelkednek túl alsó kapiteljén. E gerinczhordók magas helyen álló fejeiből öt-öt gerincz emelkedik: a középső a keresztgerincz, mely az ellenkező oldal hasonnemű gerinczével a holdakat egymástól elválasztja, határaikat képezi, ennek mindkét oldalán száll fel egy-egy diagonál-gerincz, mely az ellenkező oldal két hasonnemüjével a boltozás keresztezését eszközli, és maga és az erősebb keresztgerincz közt fogadja a boltsüveget; igy ez utóbbinak oldalnyomása nem a zárfalra, hanem a gerinczek felé van irányozva. A keresztezés középpontján van a zárkő, Schlussstein, clef, keystone, serraglio, mely rendesen gyűrű idom alatt jelenik meg, honnan világos, hogy akár szabadon le is függhetne, és valóban későbben úgy is alkották, kivált Angliában, és akkor ezen, csak avatlan szemet meglepő, zárkövet függőnek, hängender Schlussstein, nevezték. Végre a rendesen magasabb kapitelből eredő, és az ablak csúcsivét körülfogó két gerinczet falgerinczenek, Wandrippe, arc-formeret, neveztetik. Az öt gerincz kapitelje csomó pontot képez, melynek magasságára emelkedik a nagy tám első íve, e pontot kivülről támasztván, a felső ív felebb száll egészen a boltozat alsó feléig, hogy itt ellensúlyozhassa annak oldalnyomását. A felső emelet alján, az ablak tövén oszlopot látunk, mely az ívtám alsó ívének benső végét tartja fen; ezen oszlop fölött végződik az ív, mert czélját tévesztené, ha egész a zárfalig nyúlna; ezen esetben mozdulatlan maradna az ív az ülepedés alkalmával, és azért meg kellene törnie vagy repednie; holott, ha az ülepedésnél mozdulhat, megtartja alakját. Az érintett oszlop és a zárfal

közt karzat van, mely meg nem szakadt folytonosságban körülveszi az egész magas keresztet és rendesen a tornyokon is keresztül menvén, a templom külsején szolgál közlekedésül. Az ívtámnak felső ív benső vége ugyanazon okból, melyet az alsónál érintettem, ugyanis oszlopon nyugszik és ugyanis a fölött végződik. Mindketteje nyereg födél alaku háttal van födve, melyben többnyire a vizet a magas tetőről levezető csatorna van kivájva. E csatorna többnyire szörnyeteg alakban végződik, melyek a vizet messzire az épülettől mintegy kiköpik. E szörnyeteget azért vízokádónak, Wasserspeier, gargouille, canon de goutticre, gargoyle, doccia di gronda, nevezik. Ilyent látunk példányunk mellékhajója fölött ott, hol annak koronapárkányzata, és e fölött, közlekedési karzata van. Az erős támtestnek tetején levő támtoronyka nehezéknek tekinthető, mely a felsőbb ív külső részének rendes helyén tartását eszközölni segíti.

A franczia székesegyháznak tökéletesen fejlődött torony rendszere hét tornyot kiván. A főtorony a középső, mely a négyzet fölött emelkedik, ily torony Franczia országban csak kevés maradt fen, de látható még angol székesegyházaknál; egy-egy torony, a kereszthajó két mellékhajójának végén, tehát összesen négy, ily négyes torony volt tervezve a laon-i, rheims-i és más franczia székesegyházban; végre a főhomlokzat ikertornya. Az utóbbinak, melyet legjobban ismerünk, mert legszámosabb példáival birunk, elrendezése legtökéletesebb a rheims-i székesegyháznál, hol a XIV-dik század elején épült.

A rheims-i főhomlokzat ikertornya, Doppelthurm, clocher, tour, belfry, spire, tower, torre, alaprajzában megfelel az északi és déli mellékhajónak, melyen csak keveset szökik ki, hogy négyeg alakját elő lehessen állitani; mert hossza nagyobb a mellékhajó egy-egy hold szélességénél; északnyugati és délkeleti sarkán erős, hanem csak egyes támja van, észak-délnyugati sarkán a tám kettős és egymáshoz épszög alatt áll, végre a középhajó töveinek hosszabított két tengelyén emelkedik a toronynak negyedik támja. Mindegyik torony belső sarkán, folytatásul a középhajó tősorának áll az erősebb toronytő, azonban ennek tömege koránt sem oly nagy, hogy a torony csarnokát szembetünőleg elválasztaná az illető mellékhajótól, és, mivél sem itt sem a középhajóban nincsen orgona karzat, az egész torony alatti és körüli táj tökéletesen a hosszhajóhoz tartozónak tekinthető; mint ez a magyar-román és átmeneti koru templomoknál szokott rendesen előfordulni.

Valamint a torony alapterve megfelel a templom elrendezésének úgy emelkedése is az egyházéhoz alkalmazkodik, midőn négyeg alakjával addig száll fel meddig a magas hosszhajó emelkedik, és, a közlekedés végett alsóbb osztályt szinte ott mutat, hol a mellékhajó magassága megszünik. A rheims-i torony négyeg emelkedésében három osztályra szakadt. Az alsó megfelel a főhomlokzat kapuzatának, mindegyik torony itt kapuval levén áttörve. Innen, csak alacsony középső emelet száll fel a mellékhajó magasságáig, a harmadik osztály megfelel azon magasságnak, melylyel a középhajó túlemelkedik az oldalhajókon. Az alsó osztályt csak a csúcsíves és csúcsos

kapu töri át, a középső épen nincsen áttörve, hanem, mintegy talapul szolgál a felsőnek, melynek támjai közti osztályát, igen magas csúcsíves kettős ablak foglalja el egész szélességében. A tám itt szintoly támtoronynyal, Fiale, van diszítve, mint a minővel a hosszhajó támjai birnak, l. 106-ik ábránkat. Régibb franczia székesegyházakban a középső osztályban oszlopos fülkék, arkádok szoktak lenni, melynek mindegyikében egy bibliai királynak szobra áll, s czért ezen osztályt k i r á l y o k k a r z a t á n a k, g a l e r i e d e s r o i s, nevezik: ez az eset a párisi székesegyházban, hol a királyok karzata keresztül megy, a kapuzatok fölött, az egész főhomlokzaton, de Rheims ben a három kapuzat három csúcsa belevágván a középső osztályba, sőt a középső kapuzat csúcsa ezen osztályon is túlemelkedvén, a királyok karzatát magasabbra emelték, kezdődik tehát ez mindjárt a középhajó korona-párkányzata fölött, hol a héber királyok az egész homlokzaton elnyuló huszonegy fülkében állanak; ennek nyolcza mindenik oldalon elfedi a torony magas nyolczszögének tövét, mely a fülkékkel ugyanazon magasságon veszi éredetét, mint a toronynak negyedik osztálya. Midőn e nyolczszögöt a toronynak alatta levő négyegére fektettek, négy ferde oldala és az alsó négyeg négy sarka közt nagy üres háromszög tér támadt, melyet karcsu öt oldalaikkal a középtestből kiszökő tornyocskákkal töltettek be a közép nyolczszög egész magasságában. Ezen tornyocskák csigalépcsőt foglalnak magukban, melyeken az egész osztály csaknem minden pontjához könnyen juthatni. A nyolczszög, négy függelékével, oly könnyen van építve, annyira át van törve, hogy a középtestben felakasztott harangokat, és a függelék lépcsőzetét alólról lehet látni. Ezen negyedik osztály fölött kellene emelkednie az utolsó, az ötödiknek, a torony s i s a k j á n a k, H e l m, R i e s e, N a d e l, f l è c h e, e p i e r, a i g u i l l e, s p i r e, g u g l i a; ez Rheims egyik tornyán sem készült el; de mindkettején el van kezdve, tövét látni, melyből következik, hogy e sisakfödél roppant magasságú, igen karcsu, nyolczszög gula alakban volt tervezve.

Az ikertorony közt áll a középhajónak zárfala, két alsó osztályát elfoglalja a főkapuzat, harmadikát roppant, tizenkét és huszonnégy küllővel ellátott kerek ablak töri át, mely felett, biztositásáúl, igen erős csúcsiv terül el. A csúcsív felett van áttört karzat és a királyok magas karzata, melyen magasabb részével túlemelkedik a középhajó tető-csúcsa.

A rheims-i homlokzat a csúcsíves stylnek egyik gyöngye, és alig lehet az ellen más kifogás, mint, hogy a három kapuzat igen nagy kiszökése az erős toronytámak alját elfedi, s ez által a nézőt megfosztja azon megnyugvástól, melylyel e támak elegendőségéről első pillanatra meggyőződhetnék.

Magyarországon tudtomra, csak egyetlen egy templom volt, mely az előadott franczia székesegyház mintájára épült, ez volt az egri székesegyház, öt, vagy talán több sugárzó kápolnából álló szentély koronájával, hihetőleg négyzet- és nyugati ikertornyával. De van más csúcsíves templomunk, mely bizonyosan a franczia iskolának nem székes-, hanem apátsági mintájából eredt: t. i. a brain-i kolostortemplom mintájára épitett kassai templom (109 ábra). Van ugyan itt is a szentélyfő kö-

rül csoportozott öt kápolna; de a lényeges különbség abban áll, hogy e kápolnák tengelyei nem egy közös középpontból sugároznak ki, hogy e szerint nem is vesznek körül övezőt, Umgang, Charolle, és hogy a szentély középső részét igy

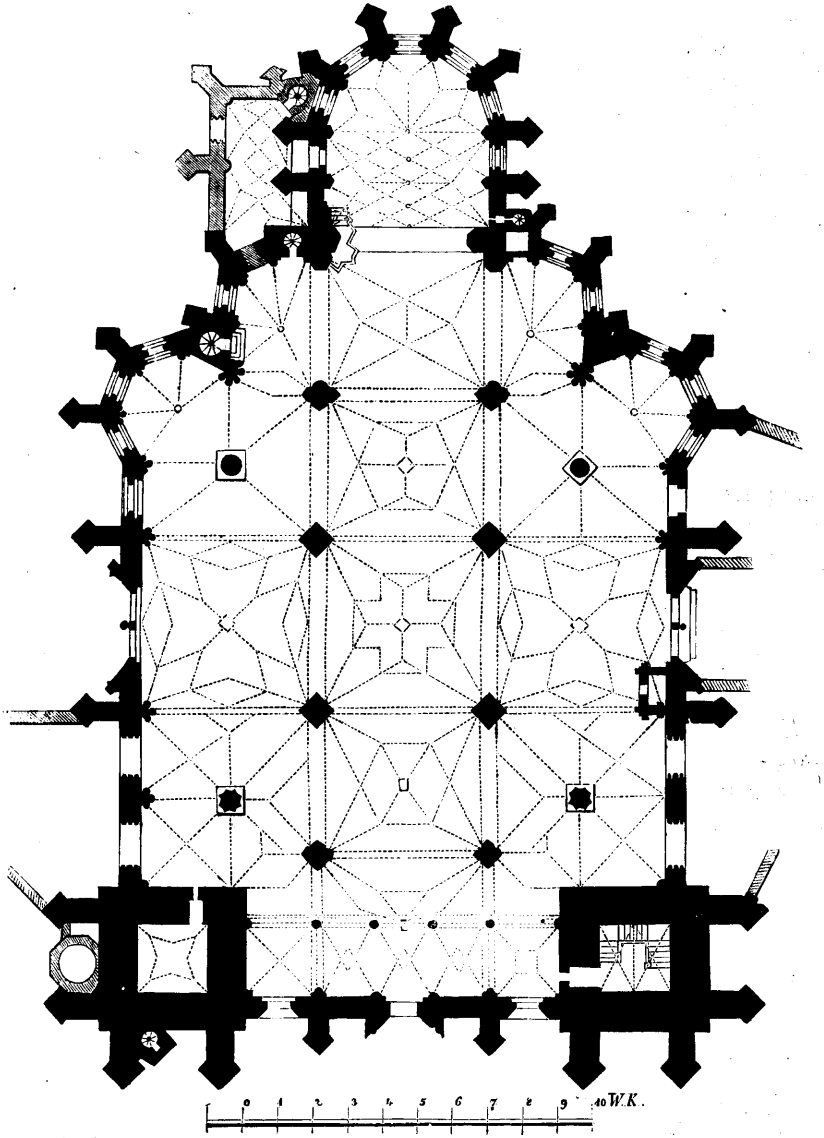

109

nem lehet meghosszabbitott kápolnának tartani, hanem mint valóságos szentélyt kell tekinteni, melynek a többi négy kiszökés csak átmenetét közvetíti a templom hosszhajójához. A magas keresztnek felső, keleti, ága áll a szentélyből és, az arra követ-

kező két középholdból; fekirányos ágait képezik a kereszthajó északi és déli kara a magok közt foglalt négyzettel, alsó, vagy nyugati ágához tartozik a két utolsó nyugati hold, travée. A három hajó egyenlő szélességgel bir, de a kereszthajón innen és túl egy-egy közepén álló oszlop által minden mellékhajó két hajóra osztatik, úgy, hogy a templomot öt hajósnak lehet tekinteni, minek nyugati homlokzata is megfelel, hol három kapu és a két sarktorony öt benső osztályt vagy hajót jelent. Az egész egyház kurta, zömök inkább mintsem hosszu és karcsu alakot mutat, hihetőleg azért mert szentélye és nyugati homlokzata tőszomszédságában patak folyt, melyet el kellett vala vezetni, ha a templomnak hosszabb alakot akartak volna adni. Az egyház keleti része, egész a kereszthajó észak-déli tengelyéig szoros másolata a közel Reims-hez épült braini apáti templom ugyan e részének; és ha a kassai egyháznak ezen keleti részét a kereszthajó tengelyén innen megfordított irányban nyugatra áttesszük, nyerendjük a trieri b.-asszony templom elrendezését, mely által az utóbbi középponti-épülettté, Zentralbau lett. Ily középponti épület a csúcsíves stylben a ritkaságok közzé tartozik, és a trieri templomnál annál meglepőbb; mert braini előpéldánya nevezetes kiterjedésű hosszhajóval bir. A braini templom négyzete fölött is emelkedik középső torony, mint Trierben, sőt a kereszthajó négy sarkán is van tornyocska; Ezen öt emelkedés Kassán egészen hibázik; azonban a hiány nem alapszik az eredeti tervezeten, mert egy középponti torony hordozására a négyzet tövének igen erős alapzata elegendő volna; de alapszik azon, hogy az első franczia mester csak az alapzatot tétette le, és mindaz, mi a föld fölött áll, csak 60 vagy 70 év mulva az első alapletétel után kezdett emelkedni nem a franczia, hanem a német styl szellemében, melynek kizárólagos befolyását az egész templom, keleti része tervét kivéve, világosan mutatja.

A franczia styl nem keveset vett át a XIV és XV-ik században a németországi csúcsíves styltől; egyebek közt átvette a német templomok oldalkápolnáit, melyek a mellékhajó holdjainak megfelelve annak egész hosszában, a templomba nyílnak. E kápolnák többnyire mint különféle családok temetési emlékei ragasztattak az egyházhoz, és mint ily későbbi pótlás az egészhez nem illenek. De van ezen imoláknak más neme is t. i. az, melyszerint már eredetileg is az egészszel együtt lettek tervezve, és ekkor választófalaik benső támakat képeznek, melyek vagy a középhajó magasságáig emelkednek egész erejökben, vagy pedig az alacsonyabb mellékhajó fölött, szabad ívtámak alakjában jelennek meg. A másodrendű osztályba tartozik az alby-i székesegyház déli Franczia országban (110 ábra). Itt a hosszhajó oldal zárfala kivülről mindenütt sima, és kiszökés nélküli; mert a támak befelé, épszög alatt, a templom tengelye felé szöknek. A középhajó minden oldalán tizenkét kápolna képezi a két mellékhajót, melynek megfelel a szentély zárás öt kápolnája. A középhajóba van beleépítve a szentély öt oldalu keleti zárásával, hosszával és egyenes nyugati zárásával, melyet itt az úgynevezett jubé, Lettner, eszközöl. A hosszhajó nyugati zárfalán túl szökik ki az egyetlen, igen erős torony, melynek rendeltetése nemcsak a harangot magába felvenni, hanem egyúttal, valóságos erőd-

ként, az egyházat is védeni. Védő erődként jelenik meg továbbá az igen erősen épitett sekrestye is, tornyával; átalán itt nemcsak a szertartásról, hanem a hadakozásról is gondoskodtak. Ugyanazon elv szerint, mely az alby-i templomnak benső támjai vannak elrendezve, elrendezte Mátyás királyunk épitésze is a belső támakat, midőn a fehérvári székes-egyházat újra épité.

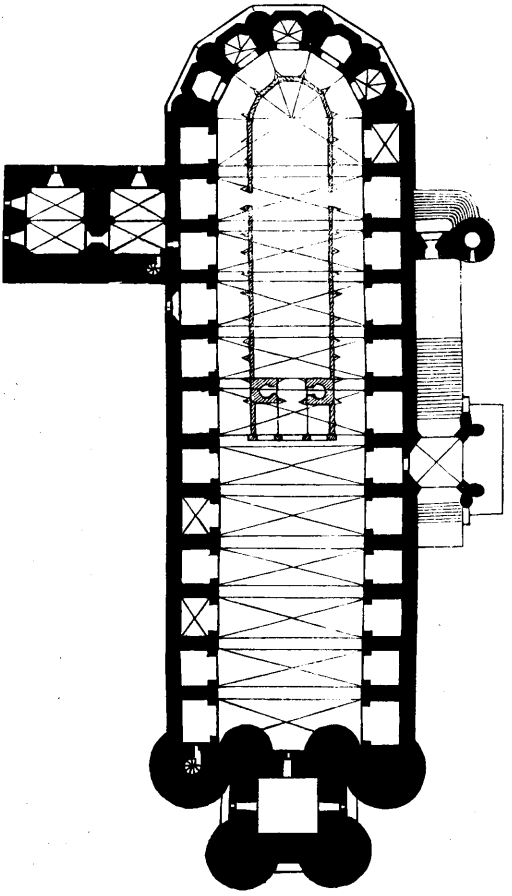

110

A német templom.

Az eredeti, a sajátos német templom, mely nem, mint p. a kölni dom, franczia mintára készült, a fentebb előadott elvtől egészen eltérőleg van elrendezve. A sajátságos német styl lényege az egyszerüségben az egyszerüsitésben áll; van ugyan e stylnek is, a latin kereszt alakjára, kereszthajóval ellátott temploma, de egyházai többsége mégis a basilika legegyszerübb elrendezéséhez tér vissza, hosszhajóját három hajós négyszög alakjára épitvén, melyből vagy mind a három hajónak megfelelő szentély fülke, vagy középszentély szökik ki, és nyugati homlokán vagy ikertorony vagy pedig csak egyes torony áll közepén. Igy elesnek a keleti rész övezője és sugárzó kápolnái, és a főoltár egész a szentély zárásához mozditatik; igy elesnek a középponti torony és a kereszthajó négy sarktornya; igy elesnek végre az ivtámak, mert azokra nincs szükség, hol a három hajó vagy egészen egyenlő vagy majd ugyan azon magassággal bir, s igy a mellékhajó boltjai az ivtám ivének szerepét magokra vállalják a középhajó tekintetében. E sajátságos elrendezésü német templom sajátságos nevet is kapott t.i. a csarnok templomét, Hallenkirche. E nemnek legrégibb példánya Németországban a marburgi, sz. Erzsébet tiszteletére 1240 körül épitett templom, ilyen sz. István temploma Bécsben, ilyen a budai vár parochialisa, mindezekben a három hajó vagy egyenlő magasságu, vagy pedig a főhajó csak kevéssel emelkedik túl az oldalhajókon. Az itt adott (111 ábra), zágrábi székes egyháznál a középhajó magasabb ugyan a két mellékhajónál, de mivel még sem ér el oly magasságot,

hogy hosszfalába ablakot törhettek volna, s mivel ivtámmal nem bir, mégis inkább a német, sem mint a franczia iskolába tartozik. E templom áll három hajóból, mind hármának van saját, a nyolczszög három oldalával zárt vége. A két mellékhajót két sorban álló hét-hét tő választja el a középsőtől; e tő szembetünőleg gyenge, mert a boltozat oldalnyomása egészen a kűltámakra nehezedik, melyek csak kevéssé gyengitett erővel feljebb emelkednek e mellékhajok korona párkányzatánál. A nyugati homlokzaton két igen erős négyeg tornyot látunk, melynek falvastagságában fut fel a lépcső, azon nézetnek erősitéseül, miszerint lépcsőházat mint tele töltött falat lehet tekinteni.

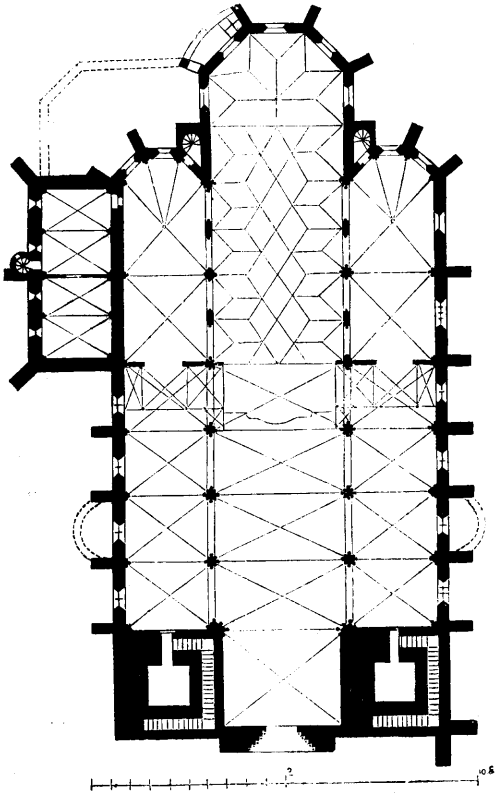

111

Az ide meltékelt (112 ábra) keresztszelvény nem a legpontosabb ugyan, de mégis úgy tetszik azon, mintha a mellékhajó fölébe emelkedő egyszerü tám a holdak kereszthevederein, egesz a középhajó boltozatáig terjeszkednék, s így csomópontfalain fogná fel az utóbbinak oldalnyomását, és e tekintetben úgy hatna, mint ha a mellékhajó hevedere felérne ezen pontig. Megjegyzésre méltó, miként a középhajó ezen magasabbra emelésével azt érték el, hogy minden hajót külön tetővel lehetett ellátni; s hogy így elmellőzték a csarnoktemplom legnagyobb baját, t. i. a három hajó fölötti egyetlen nyereg födélének aránytalan szélességét; ily szélesség aztán a tetőnek aránylagos nagy magasságát is követeli, mint látjuk a zágrábi templom homlokzatán, hol, az északi torony ki nem épülése miatt, a templomnak egész három hajós szélessége egyetlen egy födél alá van fogva. E meglehetős szegényes homlokzat a román és csúcsíves épitészet közti határon áll. Egyedül főkapuzata eleveniti némikép a roppant kőtömeg tagozatlan felületét; de e kapuzat sem kifejlett csúcsíves, hanem inkább emlékeztet a jáki templom dús román kapuzatára. A tornyon, ha czéltalánul apró osztályokra metszett támját kivesszük, épen semmi sincs mi a csúcsives stylt jellemezné, s igy ennek tnlajdonképen csak a kapuzat fölötti ablak felel meg.

A német csarnok (l. 114 ábra) templomot jobban képviseli nálunk a lőcsei parochialis egyház. Hosszhajója három hajós, négyszög, kereszthajó és hosszentély nélkül, a középhajó keleti végéből kiszökik a szentélyzárás, nyugati homlokzatán áll az egyes torony, (l. 115 ábra) melynek eredeti állapotára, a későbbi változtatások

112

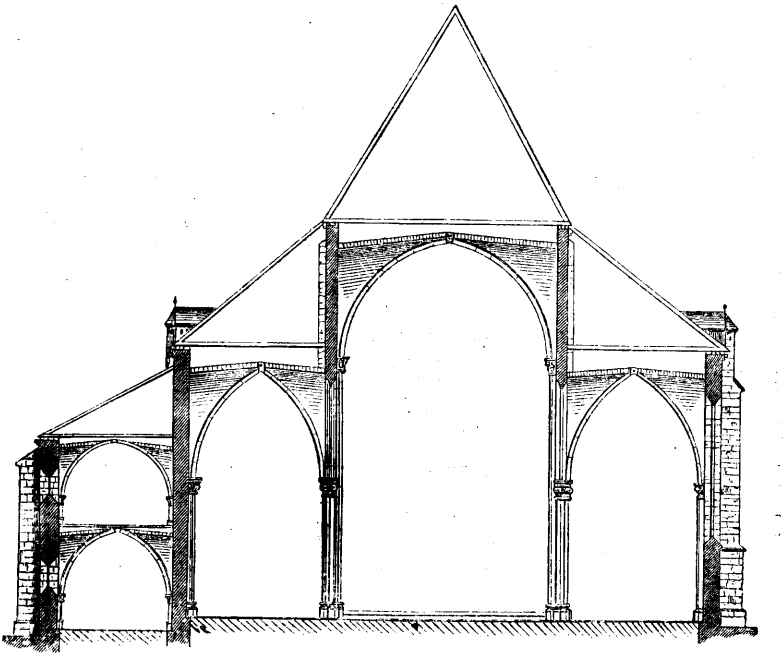

113

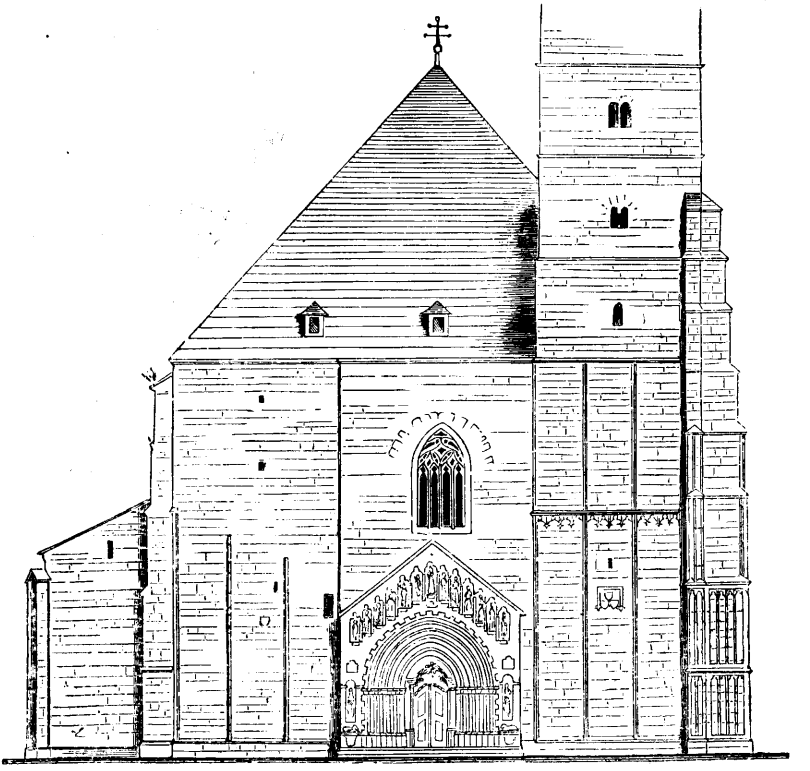

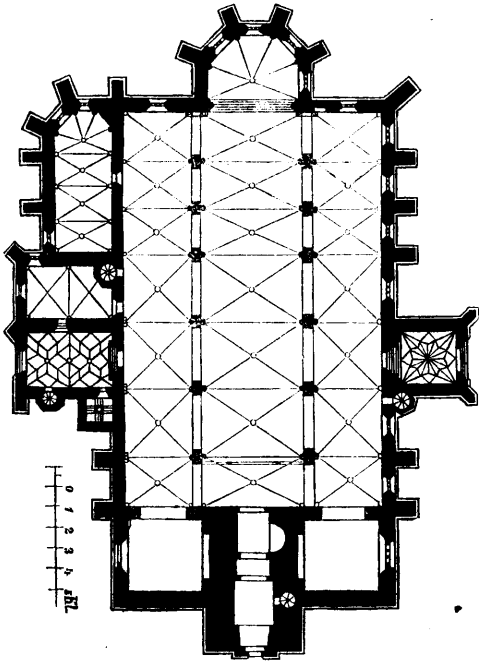

114

miatt, jelenleg többé rá nem ismerhetünk Nevezetes a torony mellett levő két kápolna, mely temetkezési és keresztelési szertartásnak szolgál, és mint ilyen és ily összeköttetésben elég ritka. A templomnak keresztszelvényén a középhajó tulemelkedik ugyan a két mellékhajón; de e túlemelkedés csak annyiban szükséges, mennyiben a középhajó szélesebb a mellékesnél. Eredetileg mind három hajó boltozatának ugyanegy magasságon kellett volna erednie és a gerinczhordók kettős egymás fölötti kapiteljén világosan látszik, hogy a középhajónak újabb emelkedése csak az épitkezés alatt határoztatott el.

Legtisztábban, legjellemzetesebben képviseli a német csarnok-templomot sz. Erzsébet temploma Marburgban, (l. 116 és 117. ábra); mert itt oly épület előtt állunk, melynek mellékhajója, daczára

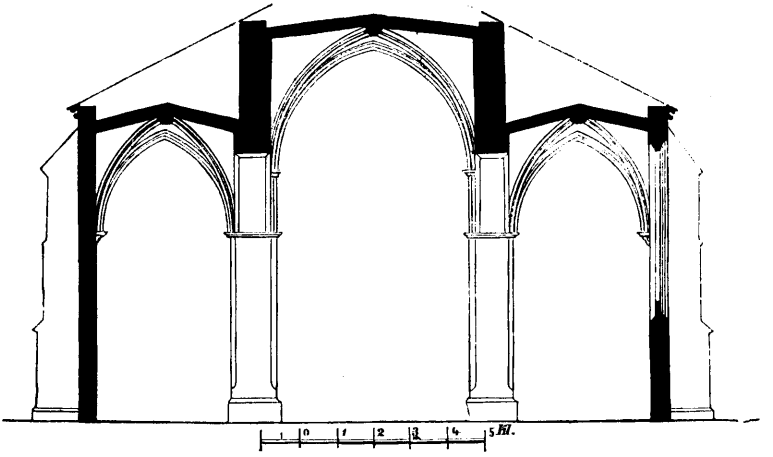

115

hogy szélessége csekélyebb és hogy a főhajóénak ugyanazon magassági ponton eredt, tökéletesen ugyanazon magasságra száll fel, mely a középhajóé. E czélt az által érték el, hogy a mellékhajó boltozatát nem mindjárt a tövek kapitelje fölött kezdték, hanem feltünőleg magasabb ponton; a mellékhajó ivei tehát felemelkedettek,

überhöht, surhaussé, mig a főhajó ívei rögtön a kapitelek fölött kezdődnek. Ezen elrendezés a főhajónak a mellékhajóban levő két ablaksor általi tökéletes vi-

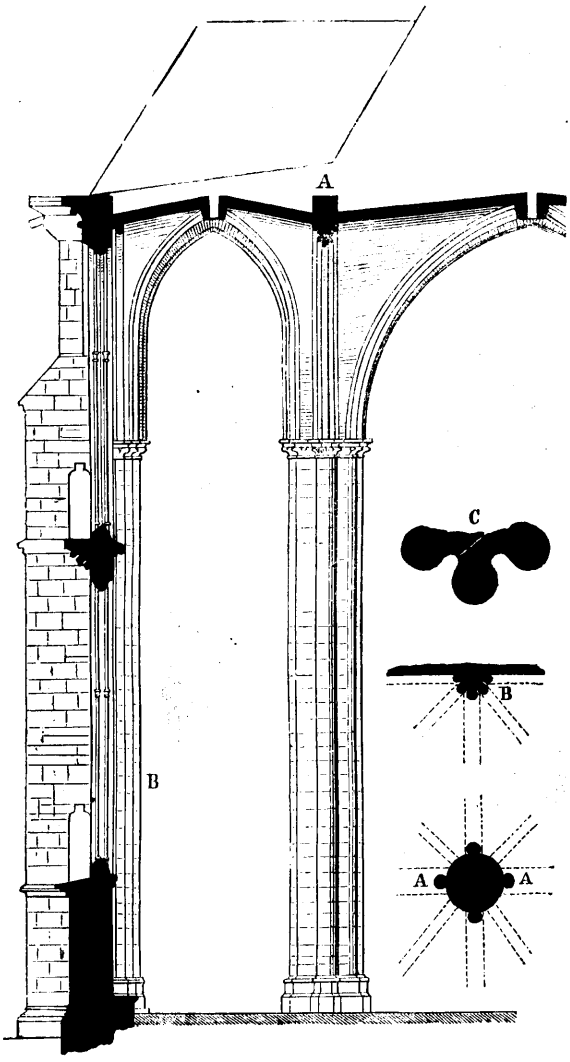

116

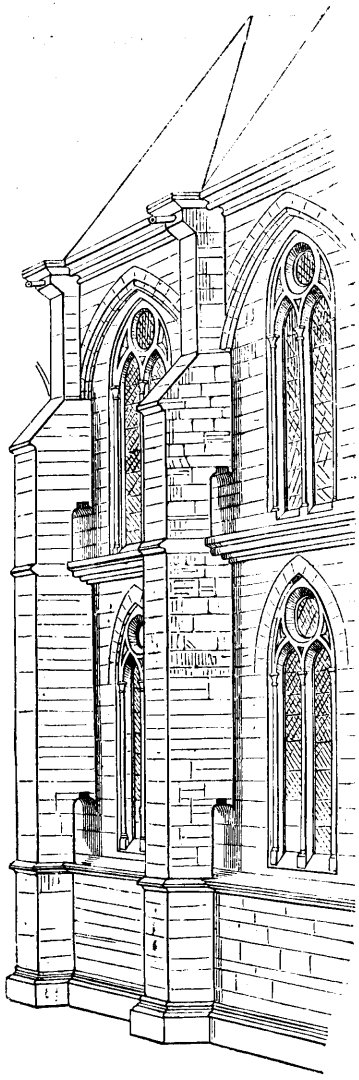

117

lágitását tette lehetővé, s ez tette lehetővé az ívtámak teljes nélkülözhetését is; mert itt a főhajó boltozatának oldalnyomásását ellensulyozza a mellékhajó ugyanazon magasságú boltja, és ezen utóbbi nyomásának ellenhatol a külső egyszerü tám. A templom bensejében nincsen közlekedési karzat, de külsején a két közép párkányzat annyira szökik ki, hogy ezen, a két ablaksor alatt, a támakon áttörött ajtónyilásokat használva, kényelmesen meglehet kerülni az egész épületet. A marburgi egyháznak

stylje a kora csúcsíves: részletei ugyan Franczia országból származnak; de egész el rendezése sajátságos és specifice német. A franczia részlethez számithatni tövei és támjai alakzását és a párkányzatok folytonos fekirányos vonalait, mely utóbbi jelleg p. o. a rheims-i székesegyháznál is fordul elő. Későbben Németországban átalán, de még elébb Franczia országban, p. o. az 1248-ban bevégzett párisi St. Chapelle-n a párkányzatok fekirányos vonalai félbe vannak szakasztva azon csúcsok által, melyek minden holdnak, travée, ablaka fölött, a templom külsején, emelkednek. A marburgi templom oldalhomlokzatán ablak fölötti csúcsnak még nincsen nyoma, és a főhomlokzaton is az ablak-csúcs csak a torony legfelső emeleten jelenik meg.

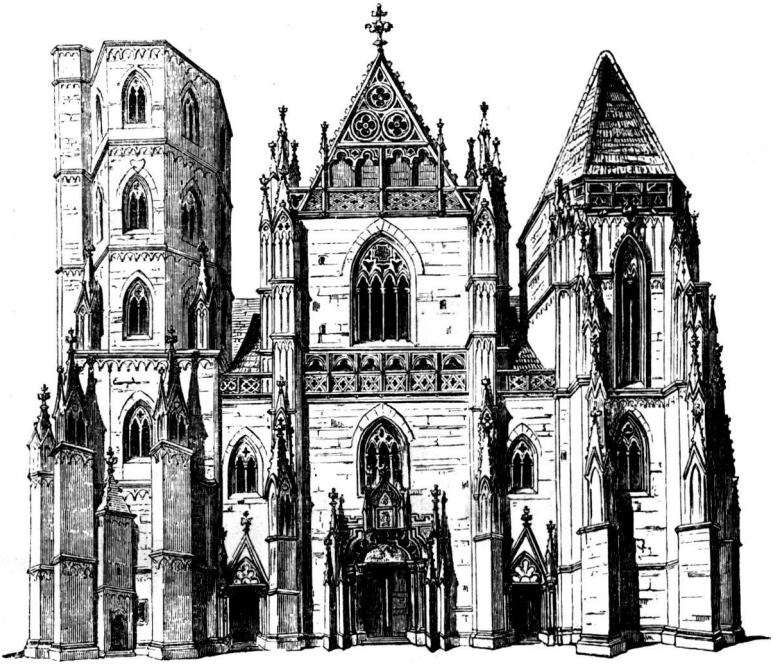

118

A kassai sz. Erzsébet templomának főhomlokzata a német csúcsíves styl állapotát a XIV-ik és XV-ik században mutatja (118 ábra). Az alsó rész még a XIV-ik század munkája, kivéve a déli tornyot, melynek még alsó része is már a XV-iknek szüleménye. Ikertorony közt látunk három osztályos középső részt, melynek két szárnya a két mellékhajónak, vagyis a két belső mellékhajónak, közép osztálya pedig a magasabb főhajónak felel meg; ezen utóbbiban nyílik a főkapu, mely nem csúcsívvel, hanem fekirányos kővel záródik, ugyan ez az eset a két mellékkapunál itt; de itt legalább a felső rész csúcsívvel és e fölött csúcscsal bir. Minden kapu fölött csúcsíves ablak nyílik és e fölött karzat fut végig a tornyok közt; az igen keskeny középtesten e karzat még födve is vagyon. Ezen alsó karzat fölött csak a közép osztály emelkedik, felsőbb emeletét nagyobb ablak töri keresz-

tül, ezt a felső födött karzat és a főhajó magas csúcsa követi. A csúcsot a XV-dik század végén tatarozták. Az egész középső osztály két igen díszes és czélszerüleg alkotott támmal van keretelve, mely ezen osztályt az alsó mellék osztályoktól is választja el. Első ízben az északi toronynak alkalmasint csak alsó négyeg része készült el, és támjait még e rész egész magasságáig sem vitték fel. E toronynál többet kell hibáztatnunk: azt, hogy négyeg alakja oly alacsony ponton szünik meg, holott az észszerü szabály annak felvitelét a főhajó magasságáig követeli, és azt, hogy még úgy sincsen közlekedésben az alsó karzattal, mert ezen valamivel túlemelkedik. A nyolczszögbe törés által a négyeg sarkán maradt szabad tért meglehetősen durván alakított támtornyocska foglalja el; végre a nyolczszög emelet három apró osztályra van eldarabolva. Egyébiránt a torony ezen hibái leginkább onnan eredhettek, hogy felső részét a város pénztárából és alkalmasint elhamarkodva épitették. A déli torony Mátyás korában épült, hihetőleg azon szokásos újévi ajándékból, mely a királyt illette, és melyet ez a városnak a templom kiépittetése okából tiz esztendőre átengedett. A torony teste átalán több értéssel, pontossággal és költséggel van építve, mint az északi torony; négyege felszáll a középhajó magasságáig, és osztályozása is megfelel a két karzat emelkedési pontjának; de másrészt e torony támjait igen apró, zavartan állitott és kellemetlen emelkedési vonalat képező tornyocskái miatt, határozottan kell kárhoztatnunk.

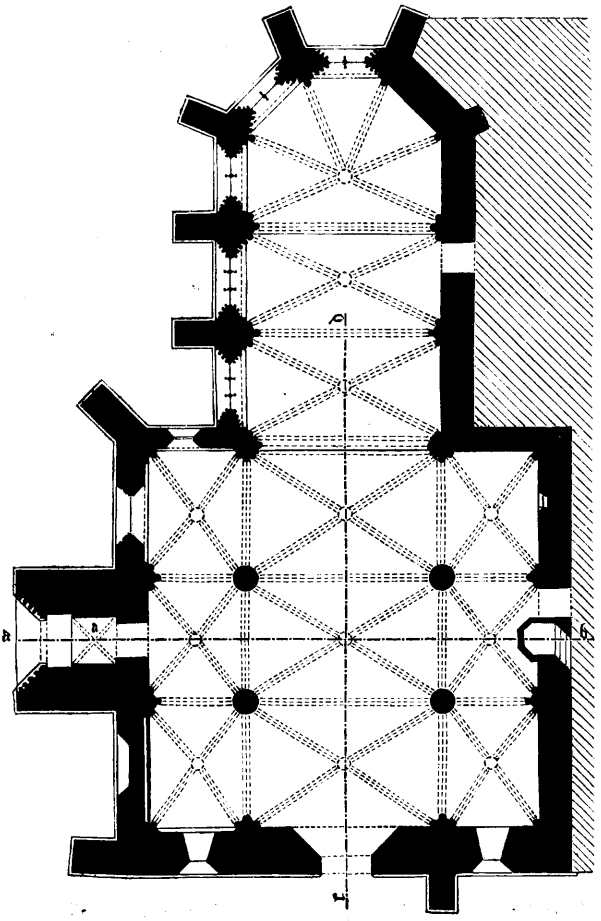

119

Kisebb ó csúcsíves templom példánya gyanánt szolgálhat a XIII-ik század vége körül a benczések által Sopronban emelt egyház (119 ábra), melyben a tágas és nagy hosszentélyre, mint papi templomra, még tágasabb községi templom következik; az utóbbi erős két oszloppár által három hajóra van osztva, az északihoz, mint Bécsben a sz. István templomának déliéhez,

torony csatlakozik; a torony alatt van a főkapu, szemközt ezzel áll a szónoki szék; más, igen egyszerű kapu a nyugati homlokzatot töri át. Az egész déli oldalon, mivel itt más épületek állanak, ugymint a sekrestye, egy kápolna és a kereszt folyo-

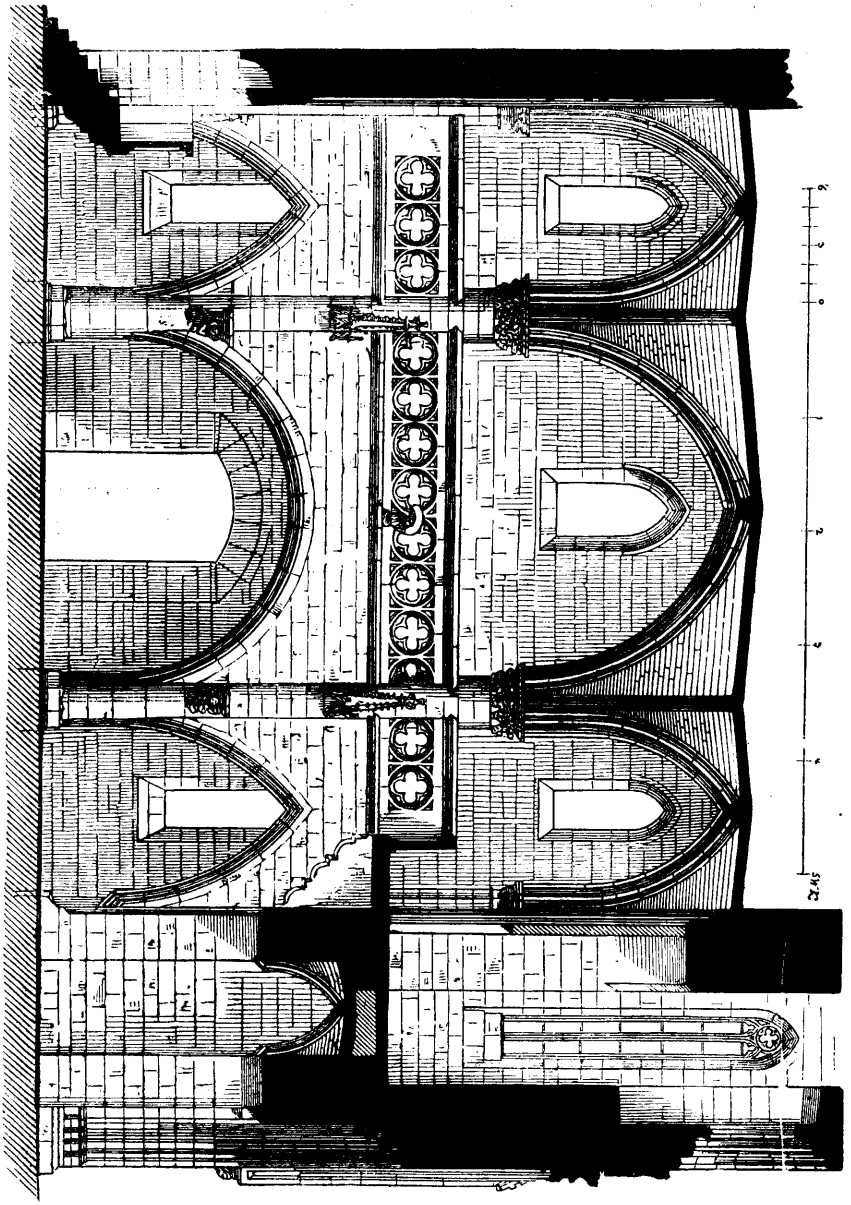

120

só, Kreuzgang, cloître, cloister, nincsen sem tám sem ablak; a nyugati homlokzatból, megfelelőleg a két oszlopsor tengelyének két tám szökik ki.

E templomnak keresztszelvényéből látható, hogy ez is (120 ábra) a német iskola csarnok-templomának egyike.

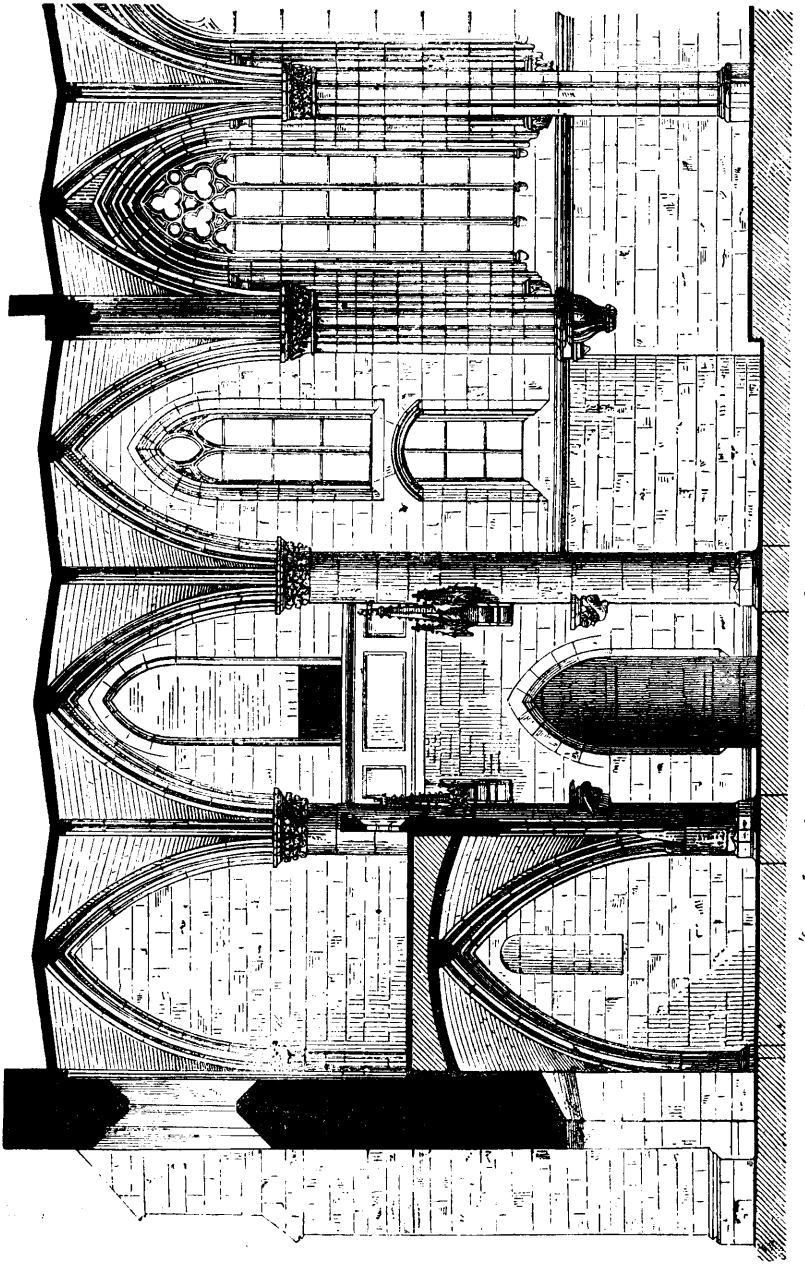

121

Ezen ábránk a hosszhajót és a szentély kezdetét mutatja északfelé. Balról támmal kezdődik, erre következik a nyugati zárfal, mely után jő a hosszhajó három

egyenlő nagyságú holdja, A r k a d e, elválasztva két, igen erős oszlop által egymástól. Az első, nyugati holdban keresztkarzatot, Querempore, látunk, melynek kartámja elébbi számú képünket fél magasságában metszi keresztül; a másik, középső hold alján nyílik a főkapu, fölötte új karzat és befalazott csúcsíves ablak van. A két oszloptövén szemközt egymással gyámkő szökik ki, melyen hajdan szent szobor állott, e fölött az oszlop tövéből d i s z f ö d é l k e, B a l d a c h i n, d a i s, c a n o p y, b a l d a c c h i n o, c i b o r i u m szökik ki. A harmadik holdban párkányzatot látunk, mely alatt a fal mintegy benső talajt képez; e párkányzat fölött legelőször is a félkörnél kisebb ívvel, a r c a b a i s s é, e n a n s e d e p a n i e r, zárt ablak nyílik; e fölött pedig csúcsíves ablak. A hosszhajó és hossszentély közt látjuk a diadalívet, mely a holdak hevederénél sokkal vastagabb, töve nem száll le egészen a földig, hanem, térkimélés végett, csak a párkányzat alatti gyámköven emelkedik. E párkányzat folytatva van, az egy lépcsővel emelt, hosszszentélyben, mely fölött a két-két tám közti tért egészen elfoglaló nagy csúcsíves ablak nyílik, igen egyszerüen diszitett í v-m e z ő v e l, B o g e n f e l d. A hosszentély második töve annak zárfalából szökik ki, s igy faltő, mely három féloszlopból vagy gerinczhordóból áll, középsője a hevedert, két szélseje a keresztbolt diagonal gerinczét támasztja. A templom egész elrendezése és alakzata a kora csúcsíves időbe vezet vissza, emeltetésének időpontja vagy a XII-dik század végére, vagy legfelebb a XIV-ik elejébe helyezendő. Hajdan a ferenczieké volt, jelenleg a benczések birják.

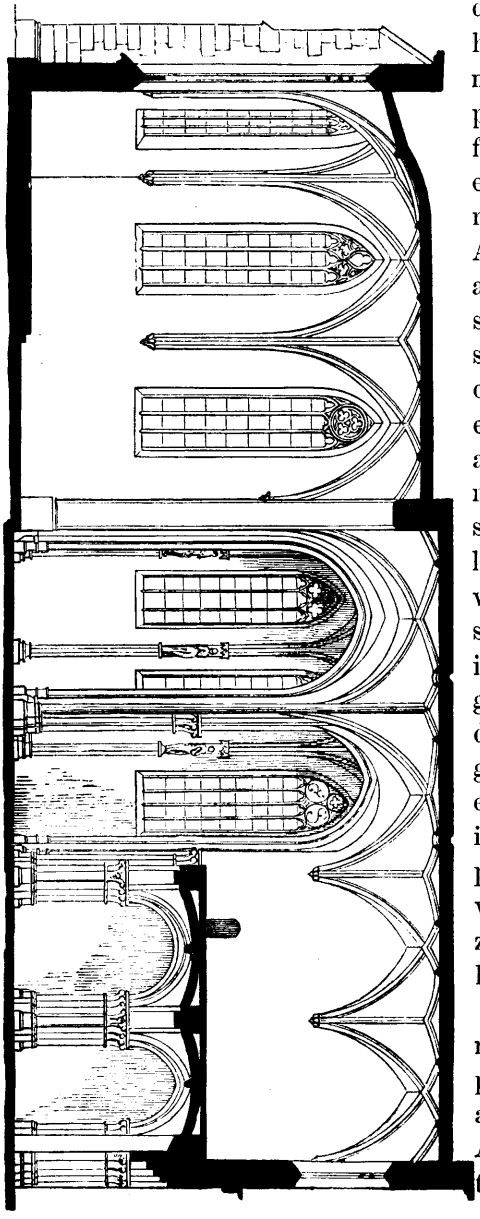

122

Több tekintetben hasonló a sopronyi templomhoz a szepesváraljai, főképen pedig azért, mert itt is a szélességi arány túltesz a hosszarányon. (122 ábr.) A szepesváraljai székesegyházban is látunk nyugati keresztkarzatot; s ez még

az átmeneti korszak szüleménye, hasonlókép a templom tövei is ezen időkorba tartoznak, csak hogy azokat későbben erősitették, mintegy kőköpenynyel vették körül. A kápolna, melyet az egyház közepére nyilni látunk és a szentély a későbbi csúcsíves styl korszakából való.

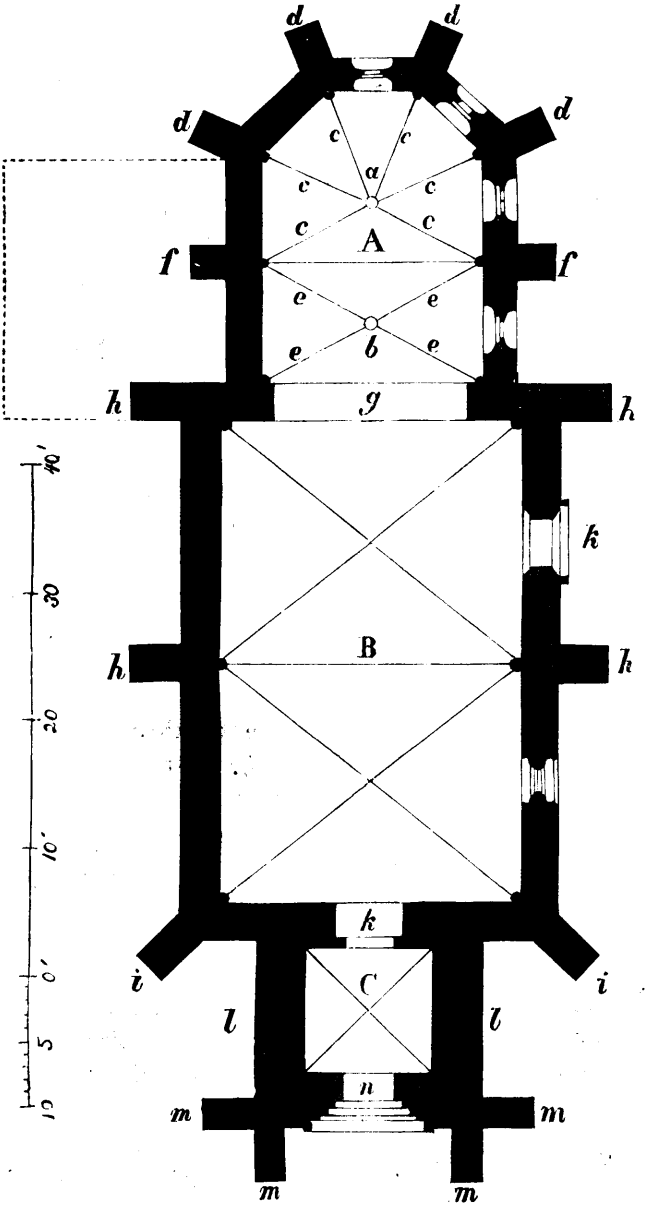

123

Kisebb csúcsíves falusi templomaink az épen tárgyalt két templomnak egyszerüsitett mintájára vannak többnyire épitve.

A) szentély, *B*) hajó, *C*) torony, *a*) szentélyzárás, *b*) hosszentély, *ccccc*) a szentélyzárás boltgerinczei *dddd*) támjai, *eeee*) a hosszszentély boltgerinczei, *ff*) támjai, *g*) diadalív, *hhhh*) a hajó épszög alatti támjai, *ii*) a hajó diagonál irányu támjai, *kk*) a hajó déli mellék- és nyugati főkapuja *ll*) a torony északi és dél fala, *mmmm*) a torony négy támja, *n*) a torony csarnokába nyiló külső kapuzat.

A benczések tornya Sopronban egykoru a templommal egész emelkedésében, s igy tanulságos példánya a magyarországi toronyépitésnek a XIV-dik században. Sisakját alsó részéhez hozzá véve öt osztályból áll, négy alsójának következő az alapterve: (124 ábra). Alsó vagy földszinti osztálya négyeg, abban északról diszesen tagozott csúcsíves kapuzat vezet a toronycsarnokba és innen a templomba, a kapu fölött

igen magas csúcs van, oldalán két, azzal egy magasságú, tornyocskával, Fiale, pinnacle, az egészet a német Wimperg-nek nevezi. A csúcs közepe fölött czimert látunk, s e fölött kerek- vagy rózsa-alakot, három lóherével, mindegyikét külön kerék keretben. Ezen emelet végződik a hosszhajó magassága fölött koronapárkányzattal, melyet a c-ben adott négyeg körvonal jelent; a c betüs alak nyolczszöge a torony második emeletének alaprajzát adja; az átmenet a négyegből a nyolczszögbe köröskörül futó kajács emelkedéssel történik, melyből négy tornyocska emelkedik a nyolczszög ferde oldalán, a nyolczszög északi oldalán csúcsíves ablak nyílik, nyugati oldalán pedig ezen és a következő emeleten keresztül, erős gyámköven emelkedik a felső lépcsőház, mert az alsó osztályban a lépcsőház a keleti falban fut fel. A b betüs osztály már tiszta nyolczszög, egy-egy ablak van törve keleti és északi oldalába, nyugatian látjuk a lépcsőház folytatását és végét. A negyedik osztályt, melyet szelvényében is adunk, (125 ábr.) minden nyolcz oldalán ablak töri át, úgy, hogy az ablak közti fal tere igen csekély. Ezen osztályon emelkedik az ötödik, vagyis a nyolcz oldallal biró gúla alaku, át nem tört sisak, melynek tetejéhez közel gyámköveken nyugvó karzat látszik.

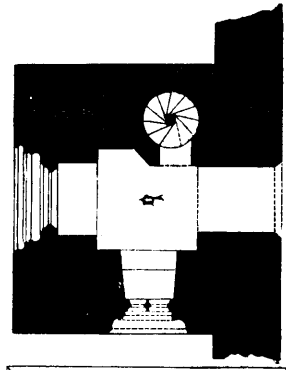

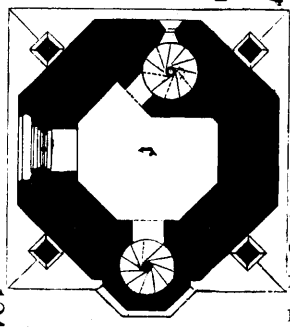

124

Sok tekintetben hasonló a soproni toronyhoz a strassengel-i, Stajerországban, csakhogy ez utóbbi több tekintetben jelesebb (126 ábra). A strassengeli, már alsó osztályában is nyolczszögü, torony az északi mellékhajó zárása fölött emelkedik, öt tömör teljes falon, hárma csak erős hevederen áll, mit igen merész szerkezetnek kell tekinteni. Második és harmadik osztályán nincsen ablak, de van negyedikén nyolcz ablak, mint a soproniban, és itt is minden ablak fölött csúcs emelkedik, csak hogy e csúcs nem sima, mint Sopronban, hanem mérműdíszszel, Maasswerk, tracery, bir; két-két csúcs közt vizokádó állatot látunk messzire kiszökni, mely fölött a magasabbra szálló közép oszlopon angyal szobor áll. A torony sisakja tökéletesen át van törve, s e tekintetben is a strassengeli torony haladást képez a sopronin; de hibázik az előbbiben az utóbbinak magas karzata. A jelenlegi strassengeli templom, melynek már elődje is híres és gazdag volt búcsui után, már 1348 előtt lett alapítva; ezen évben, csak mintegy ablakai tájáig készen volt.

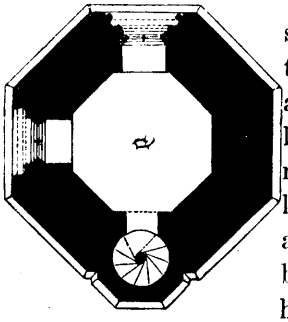

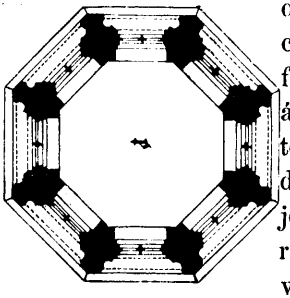

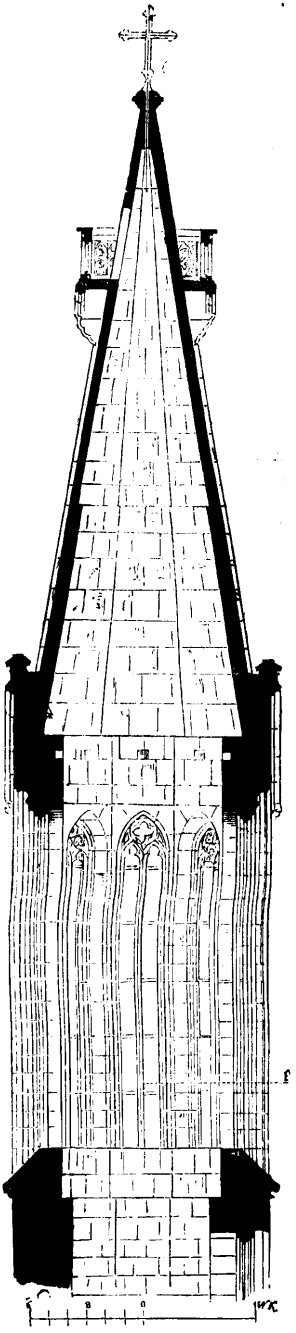

125

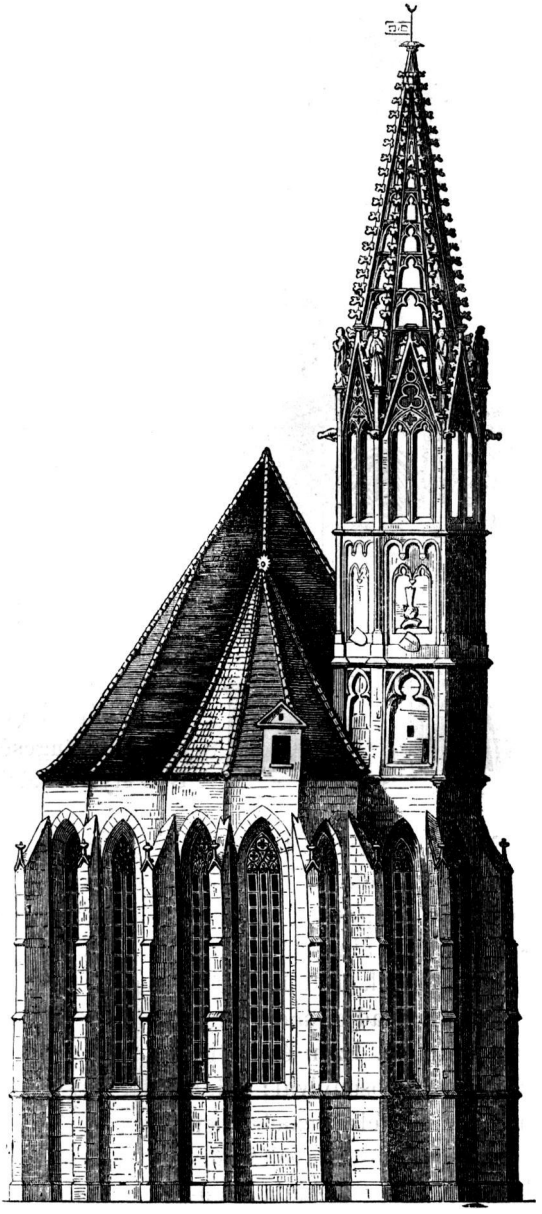

126

Részint tanuságául, mint fejlődött a későbbi t. i. a XV-ik században a torony épités, részint pedig különös alakzása okából adjuk a bécsi liguriánok tornyának felsőbb osztályait (127 ábra). Az egyházat, melynek e torony részét képezi Bécsben „Maria am Gestade“ vagy „Maria Stiegen“-nek híják. A torony ennek déli oldalán, a hosszhajó és hosszszentély határán, áll. Alapja a hétszög, emelkedésében, a sisakot hozzá számítva, öt osztálylyal bir. A két alsó emelet egyszerű; a harmadik és negyedik ablakkal van áttörve. A sisak tövén karzat van; maga a sisak nem gula alaku, kezdődik ugyan ilyennel a födél, hanem felső részében hét osztályú áttörött kúpba megyen át. Nevezetes még, hogy a toronysisak áttörései közt már a késő csúcsíves stylü halhólyag idom, Fischblase, az uralkodó.

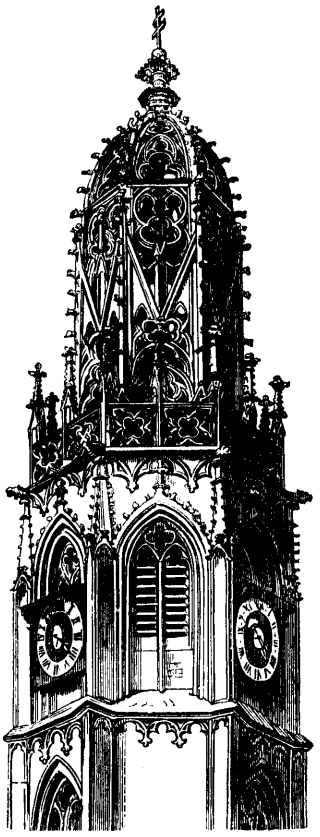

127

Idő folytán nem elégedtek meg magával a templommal, hanem annak oldalához több vagy kevesebb kápolnát vagy imolát, Kapelle, Chapelle, chapel, capella, csatoltak. Francziaországban a XV-ik században a két mellékhajót egész hosszában elferditék ezen függelékekkel; nálunk ez ritkábban történt. A templomhoz ragasztott imolák egyik példányára ráismerünk sz. Anna kápolnájában Posonyban, mely a nagy templomhoz épült s jelenleg annak előcsarnokát képezi (128 ábra). Boltozatának alakzása, támjainak gyöngesége épitkezése korát, biztosan, a csúcsíves styl végidejébe helyezik.

Más ily nagyobb templomhoz épült kápolna a csötörtöki a Szepességen, első képünk (129 ábra) félig földalatti, a másik (130 ábra) felső osztályát adja; mert a kápolna kettős. Ezen épitmény egykoru a posonyival; mind alsó, mind felső emeletében csak egy hajós, a nyolczszögből vett három oldala szentélyzárással, s igen diszes falosloppal, melyen a jól combinált haló-boltozat emelkedik. Ablakjai is csinosan

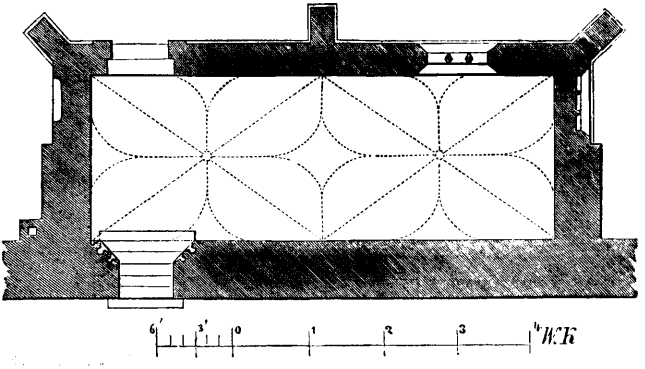

128

vannak diszítve, a hajóban mindegyik négy, a szentélyzárásban két osztályuak. A faltövekből gyámkövek, és díszfödelek szöknek ki; az előbbiek kőszobrok felállítására, az utóbbiak födözésére voltak tervezve: azonban magok a szobrok soha sem készültek el.

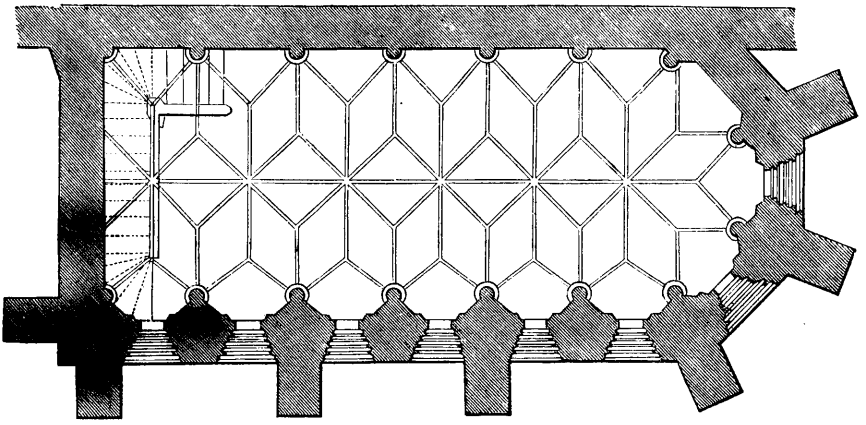

129

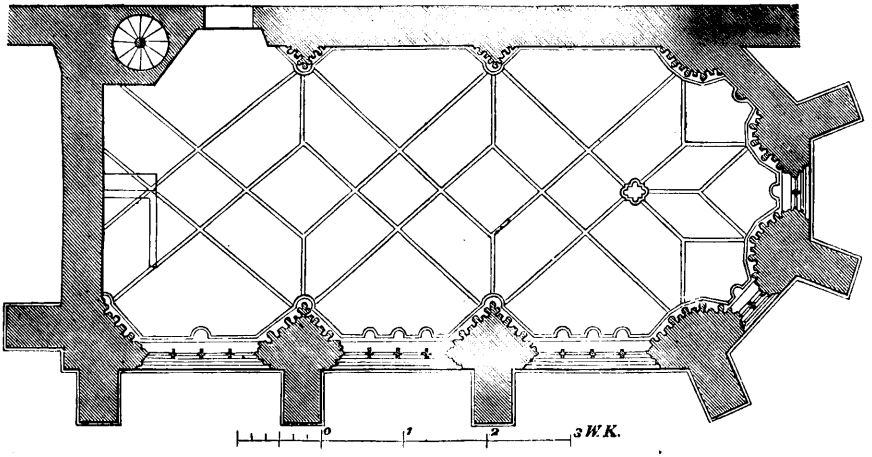

130

A templomtól elválasztott, építészetileg önálló kápolnákhoz tartoznak a temető-hely kápolnái, melyek, rendesen igen közel állnak a nagyobb egyházhoz, mert a temető azt többnyire körülvette. E kápolnákban véghez ment a halotti szertartás: alsó osztályukban volt, még e korban is, az úgy nevezett csontház, Beinhaus, Karner, ossuaire, ossuarium, melybe a temető helyen, időről időre, kiásott csontokat határozott renddel elrakták. Ily kápolna p. o. Kassán sz. Mihály kápolnája. Régibb korban, midőn e kápolnák még román kúppal voltak ellátva, a kúp

fölött emelkedő hengerdob részét, Laterne, Trommel, lanterne, mécscsel, kivilágitották, ez volt a halotti világ, Todtenleuchte, fanal. Későbben a mécs számára külön oszlopkát emeltek vagy a halotti kápolna vagy a templom oldalán; ilyen áll ma is a kassai székesegyház déli kapuzata mellett. Lé-

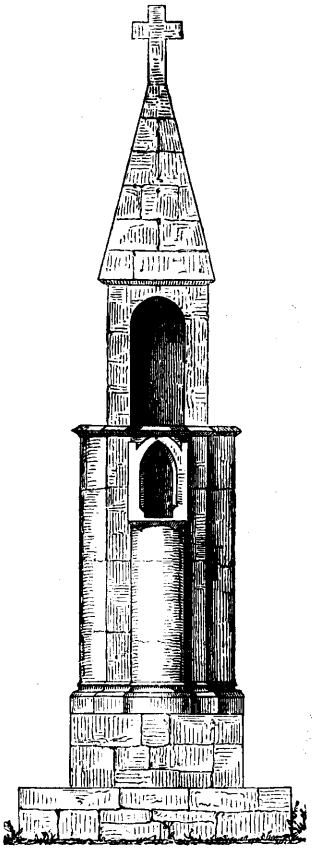

131

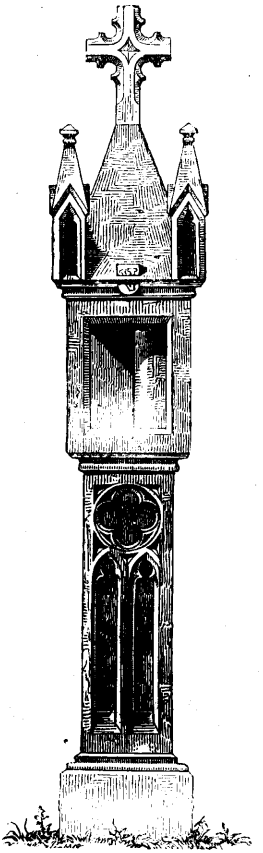

132

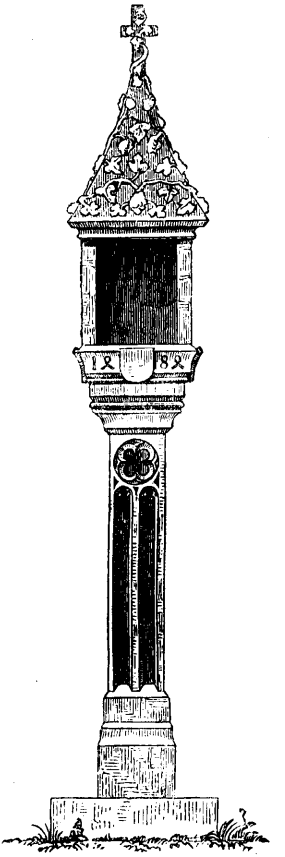

133

nyeges az ilyen oszlopkán, hogy felső részén fülke legyen a mécs elhelyezésére. Sopronban és a városhoz közel fekvő Mattersdorf helységben négy ilyféle fülkével ellátott oszlopkát ismerünk.

E négy oszlopot halotti mécstartónak nem tartják ugyan, hanem szélesebb értelemben vett emlék-oszlopkának nevezik; azonban fülkéjük mégis inkább mécsfülkéknek tekinthetendők, ha csak ki nem mutatják, hogy hajdan azokban szent szobor állott. Az első, (131 számu) stylje után itélve, még a XIII-ik századból származik, a második a XIV-ikből, a harmadik, mint 1484-ki évszáma mutatja, a XV-ik század végéből, a negyedik alkalmasint még újabb.

Az emlékoszlopokkal és átalán a torony-épitményekkel, épitészeti alakjában igen rokon a csúcsíves egyházak hosszszentélyeiben előforduló szentségház, szentségtartó, Sakramentshaus, Tabernackel, tabernacle, tabernacolo. Szokássá vált, a XV-ik század ezen tornyos házacskákban, bizonyos ünnepélyes alkalommal, kiállitani az ostyatartót, Monstranz, ostensoire, ciboir. Régebben, és kisebb templomokban, még a XV-ik században is, a kiállitás az e czélra szánt hosszszentély falába törött fülkébe is történt, minő az itt adott, (135 ábr.) a gráczi Lech nevü templomból vett, fülke, melynek évszáma 1499-ben történt készülését mutatja. Hasonló többé kevésbbé ékesitett fülkék vannak még hazánk igen sok kisebb csúcsíves templomaiban. Lényeges azokban, hogy a bemélyedt tér vas rácsozattal legyen ellátva, melyen át az ostyatartót megpillantani lehessen. A hasonnemü torony alaku épületeknél szinte, többnyire második emelete, egészen fülkeként, át van törve

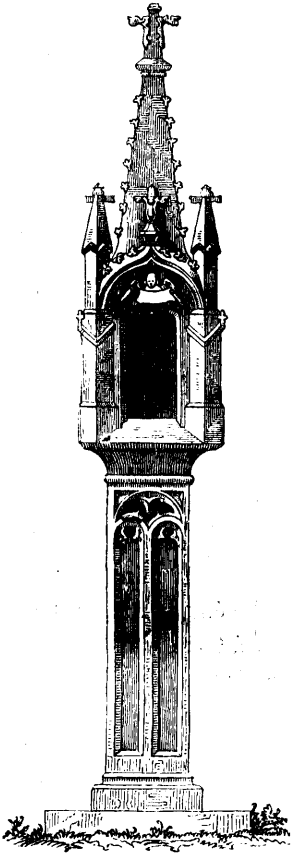

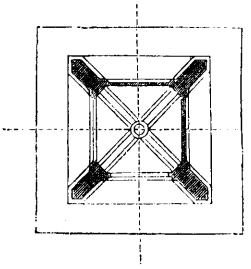

134

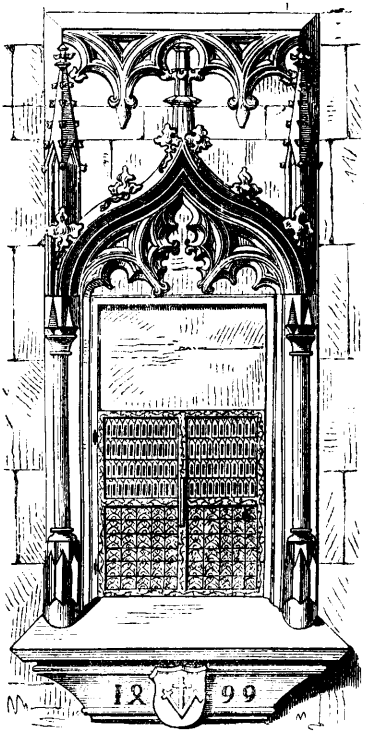

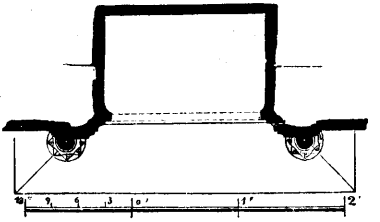

135

és vas rácsozattal ellátva; az itt adott elsőnél, melynek eredetie a mescheni templomban, Erdélyben áll, a rácsozat hibázik ugyan, de megvan a másodiknál (137 ábra), melynek előképe szinte Erdélyben van, Grossprobstdorfban; mindketteje a csúcsíves styl sülyedésének teremtménye, sőt a másodiknál későbben újított alja már a zopfos korba tartozik. Magyarország felföldi templomaiban sok helyütt, jeles szentségházak maradtak fen: nevezetesen a lőcsei és bártfai egyházban; sőt nemcsak Magyarországon, hanem átalán a csúcsíves styl ebbeli fenmaradt épitmények legjelesebbje a kassai sz. Erzsébet templomának, magasságával többet 50 lábnál mérő, szentségháza.

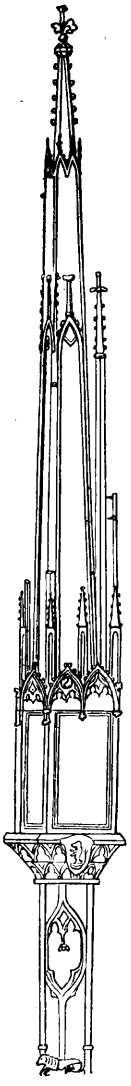

136

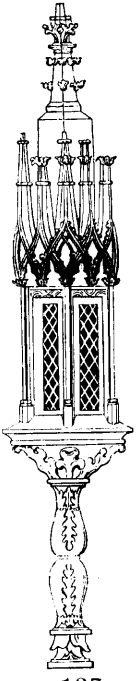

137

A franczia és a német csúcsíves iskolának oltára közti különbség fel van tételezve már azon helytől is, melyen az oltár állott: amott, az övező miatt, a főoltár minden oldalán szabad volt, sőt még két oltár is következett utána, az ereklyés, és a sz. szüz kápolnáé; csak az utóbbi állott közel a kápolna zárfalához, mig Németországban csaknem minden oltár hátával falhoz támaszkodott. Ezen elhelyezés következtében a franczia oltárnál eleinte a pap szemközt állott a hivekkel, Németországban pedig háttal, s következetesen a franczia templomban az oltárnak felszálló hát-lapja, retable, predella, sokáik hibázott, és későbben is a ritkából csak lassan lett gyakorivá; mas részt a franczia fő-oltár minden oldalán szabad és egyszerü kőasztal levén, az azt, a basilikában, körülvevő oszlopos sátor, ciborium, Baldachin, tovább tartotta fen magát mint Németországban; sőt későbben, midőn az áldozó pap az oltár nyugati oldalára lépett, ezen ciborium a papnak régi helyét foglalta el, hol aztán alatta szent ereklyék voltak elrakva külön, koporsó- vagy ház alaku szekrényekben, Reliquienschrein, châsse. Az egész idő folyta alatt a fő oltár legalább két oldalán, az északi és délin, függöny tiltotta el a községet a szertartás látásától. Maga az oltár egyszerü kőasztal maradt, mely vagy oszlopkán állott, vagy tömör kőköböt képezett; de ezen kőasztal drága szönyeggel be volt téritve, és a templom felé néző alja, le devant d'autel domborművekkel volt díszítve, mint Németországban. Magán az oltáron csak feszület és gyertyatartó állott rendesen, az ostyatartó, pixis, ciborium, pedig az áldozó előtt, mint a régi basilikában, lánczon lefüggött. Ellenben Németországban a XVd-ik században átalános szokásba jött az úgynevezett szárnyas oltár, Flügelaltar, autel á vanteaux, mely inkább s inkább szálván fel, végre a szentély boltoza-

táig ért. Ezen oltár több kőlépcsőn emelkedik, melyen a kőasztal áll, ez utóbbin nyugszik többnyire, igen magas hátulsó, rendesen fából faragott része rakványként, Aufsatz. A rakvány áll talajából, predella, az arra következő szekrényből, Schrein, shrine, kettős vagy többes szárnyaival, végre a szekrény fölötti áttörött díszrakványból. Nevezetes Németországban is az oltár alsó részének egyszerűsége hasonlitva a rakvány gazdag díszeihez. Ez utóbbinak talaján kezdődik a kő- vagy fa-faragványú dombormü, mely többnyire egyes szentet, vagy mélyedésben egész szoborka csoportozatot ád elő; a talaj jobb és balján kanyarodik ki a támasz, melyen a szekrény szárnya nyugszik, midőn e szekrény nyitva van. A talaj fölött van a szekrény, Schrein, écrin, shrine, scrigno, ebben rendesen, élet nagyságú, fából faragott szent szobrok állanak, minden oldalon körülvéve gazdagon aranyozott és festett díszektől, sőt magok a szobrok is élénk színekkel ki vannak festve. A szekrény oldalán függnek szárnyai, melyeken mind belül mind kivül olajképek vagy festett faragványok láthatók. A szárny néha kettős. Az oltár képeit és tekintetét változtatni lehet a szekrény bezárása és kinyitásával, előbbi esetben a rakvány felivel megszüköl és a szárnyak külső képei jelennek meg; ha minden szárny kettős, a változtatás hármas, sőt négyes lehet. Ilyen változtatás szokásos volt a középkorban a különböző ünnepek értelmében. Végre a szekrény fölött emelkedik, a sokféle csúcs és kanyarívvel, tornyocskával, díszfödelekkel és szentek szobrocskáival díszes felső rakvány, mely egész megjelenésében felfelé keskenyedő és födélgulába végződő gazdag torony épitmény. Gazdag kőzépkori faragott oltár-szekrénynyel birnak még hazánk több felföldi templomai, u. m. Kassa, Lőcse, Bártfa és Beszterce.

A szentély felszereléséhez tartozik még a papiszék is, Chorstuhl, stall, forme (formulától) sedile, stallo, mely rendesen a hosszentély két oldalán áll. Fenmaradt nálunk p. o. Sopronnak sz. Mihály templomában a hosszszentély falába vájt kő-papiszék is; de mégis átalánósabb a kőszéknél a fából faragott magas egymás melletti szentély-szék, minőt, szinte felföldi templomainkban, még elég nagy számmal, láthatni.

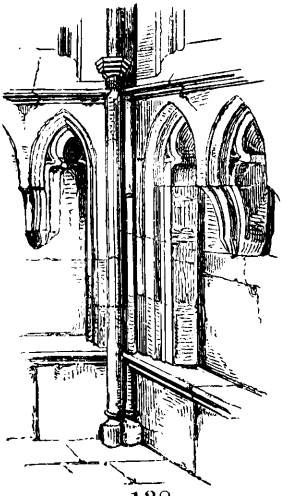
138

Alkatrészei a fapad, melyet felhajtani és leereszteni lehet; ennek neve misericorde, patience, miserere, pretella; mert szánakozásból és tekintettel a gyöngélkedőkre volt készitve, hogy t. i. ezek a sok állásban el ne fáradjanak. A fapad fölött jön a kartám, accoudoire, Armlehne, melynek támfala a széket egymástól elválasztja. A hátulsó és az oldalfalak hordják a székek kiszökő díszfödelét, mely gyakran, minden egyes szék fölött a kanyarívből és két oldal tornyocskából álló, úgynevezett Wimperget hordja homlokzatán. A papiszéken kivül fenmaradtak még pl. Bártfán, a község előbbkelőinek szolgáló székek, mintegy páholyok, Kirchenstühle, sedilia, banc, pew, banco di chiesa

melyek az előbbiek elvén készültek; sőt fenmaradt még, hanem ez már ritka, régi gyóntató szék is oly átalános elrendezéssel, mint a minő a maié.

A község templomának kisebb kőépitmenyei közzé tartozik főképen a szónoki szék, Kanzel, chaire, pulpit. Csúcsíves szónoki széket Magyarországon nem ismerek; de mind ez másutt előfordul, alakját elvileg az oszlopéra visszavihetni, mind ez utóbbi, t. i. áll lábból, tőből és a tulajdonképi székből, mihez hozzájárul a székhez vivő lépcső. A fő különbséget az oszlop és a szónoki szék közt teszi az, hogy az utóbbinak székrésze sokkal nagyobb az annak elvileg megfelelő kapitel résznél. E szék többnyire hat oldalu, úgy, hogy négy oldala szabad, az ötödik felveszi a lépcsőt, a hatodikkal a templom egyik tövéhez támaszkodik. A fenmaradt csúcsíves szónoki székek, többnyire a styl későbbi idejében keletkezvén, e keletkezésöket nem ritkán kőbe utánozott fa-alakjaikkal árulják el, különösen tövökben, midőn ebben fatörzs van utánozva. A szék oldalain, a szent atyák mellképei adatnak elő; mert e szent atyákat tüzik ki példányul a későbbi szónoknak is.

A templom belső szónoki széken kivül, voltak a középkorban a templom külsején alkalmazott szó-székek is, melyekről az utczán vagy szabad mezőn (a búcsújárási egyházaknál) összeseregelt népnek papoltak; ilyen látszik Bécsben sz. István templomának északi falán is.

A csúcsíves keresztelő medenczének, Taufstein, fonts baptismaux, font, fonte, szintúgy, mint az oszlop és a szónoki szék, három részből áll: a lábból, tőből és a tulajdonképi medenczéből, e részhez aztán még hozzájárul teteje, melyet vagy kézzel le-, vagy a medencze fölötti boltgerinczhez illesztett lánczczal fel lehetett emelni. A keresztelő medenczék töve aránylag erősebb szokott lenni a szónoki székénél. Az egész épitménynek szerkezeti alakja a hat-, nyolczvagy többszöggé. Nálunk a jobb csúcsív korából ritka a keresztelő medencze, ellenben bővében vagyunk a román, átmeneti és késő csúcsíves épitészet medenczeinek.

Külföldi templomokban idestova magában a templomban elhelyezett kútak is találtatnak, melyek, e helyezetük miatt, igen díszesek. Nálunk ily kútak sehol nem léteznek.

Ugy szinte nem birunk régi orgonával, Orgel, orgues, organ, organo, sem; de ilyen a külföldön is a ritkaságokhoz tartozik; mert ezen hangszer eleinte csak kicsiny volt, és mai tüzfuvónkkoz hasonló; de az orgona a romladozásnak nagyon ki levén téve, sőt e hangszernek mindinkábbi kifejlődése miatt a részeket mindinkább újabbakkal, tökéletesebbekkel cserélték fel, s így az orgona első alakját csak képek után ismerjük. Egyébiránt e hangszer alakitása a cúcsíves styl szellemében sokkal könnyebb, mint akármely eddig tárgyalt más épitménye, nagy hasonlatossága miatt, mely hangsípjai és a csúcsíves tő gerinczhordói közt létezik.

Technikai szerkezet.

A csúcsíves épitészetnek fő jelleme és érdeme áll a boltozat súlyának és oldalnyomásának kisebbitésében és ellensúlyozásában ki-

vülről, úgy, hogy a bensö tér lehetőleg szabad és tág maradjon, és hogy a boltozatot nevezetes magasságban lehessen felrakni.

E czél a régibb építészet elvei és idomaival elérhetlen volt, kellett tehát a csúcsívesnek új elvet és idomot feltalálni.

Az új elv a régi szenvedőleges (passiv) ellentállási elv helyett a tevőleges (activ) ellentállásának elve.

Az új idom a régi kör- és ellyptikai ív helyett a csúcsív és az azzal ösz szekötött tám, és ívtám.

A régi elv a súly nyomását függőleges vonalra törekedvén vezetni vissza, vagy ennek függőleges irányban hordozó tagot helyezett ellen, vagy hol a súly oldalnyomást gyakorolt, annak hatását függőleges falak roppant vastagságába igyekezett befoglalni: mindkét esetben a támasz egyébre, mint szenvedőleges hordozásra nem szolgált, és nem dolgozott, úgy szólván, tevőlegesen a súly nyomása ellen, hanem tömörsége és ereje növekedett ugyanazon arányban, melyben növekedett a feltett részek súlya, vagy oldalnyomása.

Az új elv a függőlegesen hordozó támaszt, pillért, oszlopot vagy tövet, csekélybe vette; mivel a tapasztalás kimutatta, hogy a bolt nem fekirányosan, hanem oldalvást és kifelé nyom, tehát oldalvást kell annak ellentállni, innen és itt kell semlegesíteni a nyomás hatását. E szerint tehát találta fel a csúcsíves styl, vagyis inkább már a román styl, végfejlődése idejében, a támat, Strebe, contrefort, butress, mely az épületen kivül áll és itt fogja fel a hozzá épitett, mintegy a támból eredő boltozatnak, belülről kifelé irányzott és ható, nyomását. A tám kisebb mérvü kőből készülvén, és réseibe vastag ragaszték réteget fogadván, könnyen ülepedhetik a boltozattal együtt, a támnak még csak szenvedőleges idejében; de mihelyest végét érte az ülepedés, a már most mozdulatlan támalap ellentállást kezd gyakorolni a boltozat oldalnyomása ellen, s ezt igy óvja meg az elferditéstől, a megrepedéstől, visszahatása tehát itt már tevőleges, vagyis ruganyos.

Ellenben a régibb építészet támmal nem bírván, a boltozat az alatta levő pillért és falat szüntelen le- és kifelé nyomta, és a végképi ülepedés után, a bolt ellentállásra nem találván, könnyen oldalfelé mozoghatott, igy elvesztette lassanként idomát, elrepedt, összedült.

Tudva van, hogy a bolt, minél alacsonyabb, minél csekélyebb részét képezi a félkörnek, minél jobban közeliti meg az ellyptika alakját, minél laposabb, annál erősebb alapra van szüksége; de a régibb építészet csak is a félkört használván, mint meglehetősen oldalfelé nyomó alakot, a bolt természetesen igen könnyen ferdült el és repedett meg.

Szükséges lett tehát az ívnek a boltnak oly alakját feltalálni, vagy használatba venni, mely ezen veszedelemtől minél távolabbra esett; s igy találtatott fel a csúcsív, a csúcsbolt alakja, nem mint decoratio, vagy díszrész, mert mint olyan már régebben is volt használatba, hanem mint constructio, mint szerkezeti alak;

és ilyenként tünik fel nemcsak rendszeres alkalmazásában és elhelyezésében, hanem főképen összeköttetésében a támmal.

Némely archaeolog hiszi, hogy a régi épitészek a támasztó tag kiszökését, mert hiszen az előadottak szerint, a boltozat erős állása és tartóssága főképen attól függ, a következő igen egyszerü móddal határozták meg. Felosztván az *ADCB* félívet három egyenlő részre, ha egyikét vevén fentőül, *B* pontból húzzuk a *CE* félkört, és hol ez utóbbi találkozik a hosszabbitott *CB* vonallal, ott az *E* pont, ha arról függőlegest vonunk *F* és *H* felé, fogja határozni a támasztó tag szükséges kiszökését vagy erejét. Azonban ezen mód ninesen tekintettel, sem a boltozat vastagságára, sem annak emelkedésére a föld szine fölött; jobb volna tehát a fentebbinél a következő eljárás :

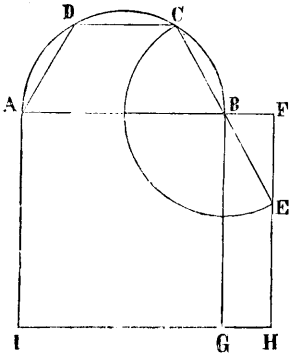

139

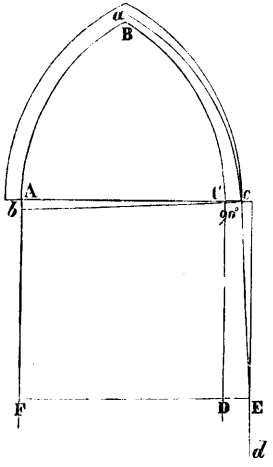

140

Az *ABC* egyenlő oldalú háromszög fölött szerkezett csúcsívhez hozzá adatván boltozatának vastagsága, zárkövének magassága két egyenlő részre osztatik, az egyik rész mérvét átviszszük *A*-ból *b*-be, és a *b* pontból, czirkalmunkat egész az *a* pontig kinyitván, húzzuk az *ac* ivet egész a csúcsívnek fekirányos alapjáig. Ha már most a *cd* vonalat úgy húzzuk, hogy az a *bc* vonallal épszöget képezzen, vagy hogy a *c* szög 90 fokot mérjen, a *cd* vonal a támasztó tagnak minden magassági pontján különböző kiszökését fogja jelölni, tehát nem úgy mint a fentebbi alakban, hol ez csak egyetlen egy ponton történt, és hol a támasztó tag magasságára tekintet nem volt. S igy a kiszökés itt változik a magasság értelmében, azaz nagyobbá lesz minél nagyobbá leend a magasság; de változik e kiszökés a bolt vastagsága és súlya értelmében is; mert minél tömöröbb a bolt, annál nagyobb leend a kiszökés is. Ha már most összehasonlítjuk egymással a két alakot, látni fogjuk, miként a két bolt ugyanazon szélessége vagy tág feszitése és ugyanazon emelkedése mellett a földszin fölött, nagyon különböző kiszökésű támasztó tagot kiván, vagyis, hogy a félkörü boltnál sokkal nagyobbnak kell lenni e kiszökésnek, semmint a csúcsívesnél; s ezen eset közelitőleg ugyanaz fog maradni akkor is, ha az előbbi alakot az utóbbinak módjára rajzoljuk, miből világosan kitünik a csúcsives boltozatnak előnye a körives fölött. E kivül a második alaknak gyakorlati értéke még abban is áll, hogy a támasztó tagnak lejtőségét felemelkedésében, vagyis kiszökésének fokonkénti kisebbedését is jelöli ki; miért is a támak felsőbb osztályait mindig rövidebbre

lehet szabni, az alattuk állóknál. Mindazáltal még e jobb eljárás sem elegendő, tudományos tekintetben, a kiszökés nagyságának és idomának meghatározására; mert ez is csak közelítő eredményt ád: másrészt a régiek sem használták, mint azt alább, az arányok fejezetében látni fogjuk.

A fa-szerkezet törvényei szerint két építészeti tagnak, p. o. két gerendának, annál erősebb az összekötése, minél több ponton jön érintkezésbe egymással; mig a kőépitészetben az összekötés vagy összetartás kevés érintkezési pont is elegendő e czélra; ezért a hellenek oszlopaik peripheriáját csak igen vékony szélével helyezvén a talapra, az oszlop alját belülről kivájták. Ugyanezen törvényen alapszik az ívtám elrendezése is, melyben a külső tömör tám testéhez az alacsonyabb mellékhajót túlszárnyaló és a magasabb főhajó falához áthidaló ív csatoltatik; mert ezen ív csak is igen csekély kiterjedésben érintkezik a főhajó falával, és mégis, igen erősen ragaszkodván ahoz, tevőlegesen átviszi a magas boltozat oldalnyomását a külső támnak tömör és hathatós ellentállásra képes testére. Az eredeti német templomokban a mellékhajók a középsővel ugyanazon magasságra emeltetvén, az ívtám itt elesik, és csak egyszerü támra van szükség, és ime itt rejlik a szerkezeti fő különbség a franczia és a német épitészeti iskola közt.

Ha 35-ik számú ábránkat vizsgáljuk, látandjuk, mikép már az átmeneti kor törekedett a boltozatnak nyomását az osztály közti csomópontokra összpontosítani; e czélt még könnyebben, még jobban lehetett elérni a kifejlődött támrendszernek, sőt a nevezetesen kiszökő tám a csomópontokon összefutó minden boltozat-gerincznek oldalnyomását megsemlegesítvén, és a boltsüveg is részint igen vékonyan és lehetőleg könnyü súlyu levén, részint ezen csekély súlyával is csak a gerincz irányában hatván, az egész szerkezetet úgy tekinthetni, mintha egyedül támból és ez által hordott boltozatból állana; ez az épületnek tulajdonképi csontváza, melynél a tám az erősebbb, a boltgerincz a gyöngébb csontot képezi. Ily alkotásnál aztán az oldalfalak egészen nélkülözhetőkké válltak, és valóban van sok, kivált franczia templom, melyben az ablak a két tám közti egész tért elfoglalván, nem is létezik oldalfal; e templomokban aztán csak az ablak-ív képezi magasasabb helyen a közfalat, ez köti össze egymással a támakat, Midőn itt újra a tagoknak egymásra gyakorolt hatása és ellenhatása kiderül, világossá válik az ellentét a csúcsíves és az azt megelőzött épitészetek közt, mely nem más mint az actio ellensúlyozás a passiv hordozás ellenében.

Van a csúcsives épitészetben a passiv hordozásnak is helye, megjelenik pedik ez a hajókat elválasztó tövekben, melyek semmi visszahatást nem gyakorolnak az azokat megfekvő boltok súlya ellen: azonban a boltozat nyomása nem le- hanem kifelé levén irányozva, annak hatása lefelé igen csekély, úgy, hogy a tő jelentősége inkább az egyenes helyzet megtartásában és abban áll, hogy a gerinczezetnek kiinduló pontjául szolgál inkább, mintsem a súly és nyomás közvetlen ellensúlyozásául; és találtatik valóban, kivált Francziaországban, oly csekély átmerőjü tő, hogy azt csodálja mindenki, ki a boltozatok oldalnyomásának törvényét nem ismeri. E tő

aztán egészen másképen van szerkesztve mint a tám; mert midőn az utóbbi a ruganyos ellentállás és hatás értelmében apróbb, alacsonyabb s könnyebben helyökről mozogható kősorokból áll, a tő, mennyire csak lehet, hosszú vagy magas monolith hengerből van szerkesztve, mi a helyzet megtartása tisztének felel meg, és itt nem volt tekintet azon szabályra sem, mely szerint a felfutó falak vagy építészeti tagok magassága ne múlja felül tizenkétszernél többel tömörségöket vagy vastagságukat; mert kivált Francziaországban számtalan hengertő sokkal magasabb tizenkétszeres átmérőjénél, és századok óta még sem mozdult helyéből, erős állását a szerkezet összegének, és a különféle tagok activ hatásának egy másra köszönvén. Midőn a kifejlett csúcsives stylben a gerinczezet mindenütt tőből veszi eredetét, ezen építészetben nemcsak a középső, egészen szabadon álló, hanem a fal melletti tő alkotására is igen nagy szorgalmat forditanak, úgy, hogy a gerinczezet elosztása már is a tő egyenes függőleges részében legyen előrekészítve, és e tekintetben a német iskola túl tesz a franczián; mert mig az utóbbi az oszlophenger idom mellett megmarad, vagy legfelebb ahoz féloszlop hengerkét csatol, az előbbi nem csak a gerinczezet idomait mutatja fel tövében, hanem a boltsüveg fejlődését is készíti előre, mély árnyékukkal is ható horonyaiban. Egyébiránt a szerkezet fő elvét, a tőre nézve is, már a franczia iskola tökéletesen gyakorlatba vette, midőn a falivet, Wandbogen, az úgynevezett arc formeret-et alkalmazta, mely által a keresztbolt még a fal melletti részén is úgy körül van véve, hogy annak határai minden oldalról kiszabva levén, ez magában álló ruganyos körülkeretelést képez; másrészt pedig, csúcsives alakzatával is sokkal tágabb határok közt mozoghatván, mint a román keresztbolt, megszünik ama nehézség is, mely szerint az utóbbi leginkább négyeg tért kivánt alapjául, hogy igy két dongabolt külcsönös átmetszéséből szerkesztethessék.

Arányok.

A 36-ik ábrában adtam azon alakot, mely szerint a középkori mester nagyobb arányait határozta t. i. a nagy köb háromszög három oldala szerint a nagyobb a kis, a nagy köb háromszöghez hasonló háromszög oldala értelmében a kisebb arányokat. Észrevehetjük első pillanatra, hogy a kisebb háromszög háromoldala távolról sem elegendő az épületek kisebb mérvü tagok arányainak meghatározására; kellett tehát gondoskodni még kisebb háromszögökről, melyek ép úgy hasonlók legyenek egymás közt, mint hasonlít a 36-ik ábrában adott kisebb háromszög a nagyobbhoz. E czélt pedig a régi építészek a f′ K′ c betűs háromszög oly rendszeres kisebbitésével érték el, mely szerint a szomszéd kisebbedő háromszögben mindig a nagyobb szomszédnak nagy oldalát vették hypothenusának. Nevezzük, mivel a többi ebből eredt, a f′K′c háromszögöt alkotónak, ezen alkotó háromszög kis oldala f′K′, nagy oldala K′c, hypothenusája f′c ha már most az alkotó háromszögből legközelebbi kisebb szomszédját akarom

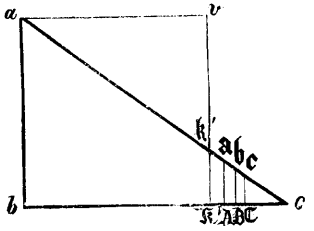

141

szerkeszteni, átviszem nagy oldalának hosszát, a $\mathfrak{K}$,c betűs vonalat a $\mathfrak{k}$'c hypothenusára c pontból, $\mathfrak{K}$'c hosszal a hypothenusát a ponton fogom elérni; ezen pontból függőlegest eresztvén le az alkotó háromszög nagy oldalára, e függőleges vonal ezt $\mathfrak{A}$-ban fogja érinteni, s igy megkaptuk rendszeresen az alkotóhoz legközelebb eső kisebb szomszéd háromszöget, mely $\mathfrak{A}$ a c pontok által van határozva, ha ezen új háromszög nagy oldalának c $\mathfrak{A}$-nak hosszát átviszem a hypothenusára, ezt c-ből $\mathfrak{b}$-ben fogom érinteni, s innét függőlegest eresztvén le új, hasonló kisebb háromszögöt fogok nyerni $\mathfrak{b}$ $\mathfrak{B}$ c-ben, stb. (Ezen középköri arányozási rendszert bővebben fejtegettem „A fehérvári ásatások" czímű munkám II. fejezetében).

Nézzük már most az alkalmazást. Mint az előbbi czikkben láttuk, a csúcsíves styl szerkezetében főhelyen áll a tám kiszökésének helyes meghatározása. E kiszökést a régiek tudományosan nem tudták meghatározni, sőt mondhatni, hogy e meghatározás még az annyira előhaladt mathematikai tudománynak mai napig sem sikerült tökéletesen. A régiek tehát eleinte inkább nagyobbra vették e kiszökést, és csak is a tapasztalás folytán kevésbbé és kevésbbé szöktették ki támjaikat. Franczia-országban, a támnak honában, ezen építészeti tag hossza eleinte az alkotó háromszög nagy $\mathfrak{K}$'c oldala szerint határoztatott (nevezetesen a párisi székes-egyházban), sőt vannak templomok, melyeknél a tám hossza az alkotó háromszög $\mathfrak{k}$'c hypothenusáé, későbben e hosszal leszállottak az első szomszéd kisebb háromszög $\mathfrak{A}$c hosszoldaláig, még későbben a második kisebb háromszög $\mathfrak{B}$c hosszoldaláig, és utóbb még alább is egész a harmadik kisebb háromszög $\mathfrak{C}$c hosszoldaláig. Ha már most látjuk, hogy a $\mathfrak{C}$c vonal a legrégibb határozó $\mathfrak{k}$'c vonalnak csak $^4/_9$-re, azaz nem is fele, világos mennyire haladott fokozatosan a középkori mesterek építészeti bátorsága és gyakorlati tudománya.

Szintúgy, mint a tám hosszának meghatározásában, jártak el a tő magva átmérőjében is, azaz ezt is eleinte keletinél erősebbre vették s későbben fokonkint szálltak le gyöngébb mérvekre; így a legrégibb átmérőkben a $\mathfrak{G}$c mérték kétszeresen van véve a tő, kivált a négyzet- és toronytő átmérőjének meghatározására. Az utóbbinál későbben is itt állapodtak meg; de mivel, idő folytával a négyzet torony alkalmazásáról lemondtak, a négyzet tövet is kevésbbé erőssé lehetett tenni, így a kölni domnál már ez csak kettős $\mathfrak{K}$c mérvvel bir, mig a hosszhajó többi tövének átmérőjében csak kétszer van véve az $\mathfrak{L}$c vonal.

A boltozat nagy tágfeszítése, vagy szélessége, nevezetesen kiszökő és erős támat tételezvén fel, a középkoriak az egységet, azaz a középhajó szélességét, melynek boltja a legnagyobb tágfeszítéssel (Spannung, Spannweite) bir, lehetőleg megszoritani törekedték, s igy e szélesség még a legpompásabb székes-egyházaknál, minő a kölni, a rheims-i, és minő nálunk az egri volt, nem tesz többet 50 régi római, vagyis mintegy $46^2/_3$ bécsi lábnál; ha ezen középhajó szélességéhez még a négy mellékhajóét, mindegyiket fél egységre számitva, hozzá adjuk, leend a templomnak egész szélessége 150 régi római vagy 140 bécsi láb, mi nagyszerü épületnél ugyan nem sok. Hogy tehát helyt nyerhessenek, úgy a papság mint a közönség számára, templo-

maikat hosszúra kellett kinyujtani, s igy az egységnek egész tizszerelli sokszorozására mentek az egyház hosszának meghatározásában. A román templomok nagyobbjaiban egész hosszuk úgy áll rendesen egész szélességükhöz mint 5 a 2-hez, mig a csúcsivesekben ezen arány terjedhet 10-ig a 2-hez.

Ugyan ily szaporodást tapasztalunk a magasságban is, melyet nagyobbá tenni kivánt már a csúcsiv magasabb emelkedése, de még inkább a csúcsiv által határozott többi épitészeti tagnak karcsulása. Láttuk, hogy a román egyházak magassága a négyszög diagonáljával kezdődik és fokonként nő a négyszög és négyeg diagonáljának összegéig azaz 1,414-től 2,414-ig; a csúcsives templomoknál a határ a köb diagonálja és a négyeg diagonálja a köb diagonáljának összetétele által van adva; az e két határpont közti mozgalom a következő levén:

magassági arány	számokban
a) a köbnek diagonálja	1732
b) két egység	2,000
c) egység + négyeg diagonálja . . .	2,414
d) két négyeg diagonálja	2,828
e) három egység	3,000
f) négyeg diagonálja + köb diagonálja .	3,146

A leggyakrabban előforduló magasság a *c* pont alatti, ebben már jól kifejthetni a csúcsiv alakzásait, megengedhető még a *d* pont magasság is, de az *e* és *f* pontinál a középhajóban már úgy érezzük magunkat, mintha kútban állanánk.

A tornyok arányai kétféle egység után határoztattak, az egyik volt a torony egész négyszöge oldalának mértéke, ide értve a zárfalakat is, a második azon templomnak egysége, melynek részét a torony tette: az előbbi egység értelmében határoztatott a torony egymásfeletti emeletének alapterve, az utóbbi egység adta az emeletek magasságát. A két egység pedig logikai következetességgel alkalmaztatott azért; mert a torony-egység használata szükséges volt a hordozó és hordozott részek kellő meghatározására, a templom-egység használata pedig szükséges volt arra, hogy a torony emelkedése összhangzatba hozatathassék a templom emelkedésével.

Részletek.

Valamint már a román és átmeneti korszak hordozó tagja két fő alakban jelenik meg; a négy vagy több szögletes, és az oszlopos, vagy oszlop szegélyes pillér alakjában: úgy a csúcsíves styl is a négy- vagy többszöget és a kört vagy hengert tekintette töveinek alapidomául; csak hogy az utóbbiban az alkalmazás ideje meg van fordítva, t. i. a köralak legkisebb kiterjedésben legtöbb tömeget foglalván magába, tehát mint legalkalmasabb, a styl legvirágzóbb idejében csaknem egyedül uralkodott, a sülyedés korában pedig megint visszamentek a négy- vagy a többszög használatához. E szerint a tő alakját is tökéletesnek és a sülyedés korszakába valónak mondhatjuk.

Magyarországon a tő, a többi építészeti tagok közt, legkevésbbé fejlődött ki; igy, még nevezetesebb templomainkban, és még a XIV-ik században is, csak nyolczszögü töveket látunk, pl. a pozsonyi nagy mérvű székesegyházban. — Buda vára parochialisában a tő alapidoma az átmeneti korszaké.

A tő legelőször Francziaországban fejlődött, még pedig egyenesen az oszlopból, sőt, mint már megjegyeztem, itt sokáig magát az oszlopot tartották meg, kivált a hosszszentélyben, pl. a rheims-i székesegyházban. Idővel erősebb oszlopból, épszög alatt, négy kisebb oszlopot szöktettek ki, a négy heveder irányában. E tövet átvette a német legrégibb csúcsíves templomai számára. Ilyen, a marburgi templomban másolt tövet ád 116. ábránk, hol a templom hosszában futó *AA* heveder-ív két oszlopka-gerinczhordón (Dienst) nyugszik; ezzel épszög alatt van két más, hasonlóan, kiszökő oszlopka, melyen a két kereszt-heveder, Transversalgurt, emelkedik; négy diagonál-gerincz pedig közvetlen az erős középhengerből veszi eredetét. Később ezen utóbbinak számára is alkalmaztak a nagy hengerből kiszökő négy gyöngébb gerinczhordót.

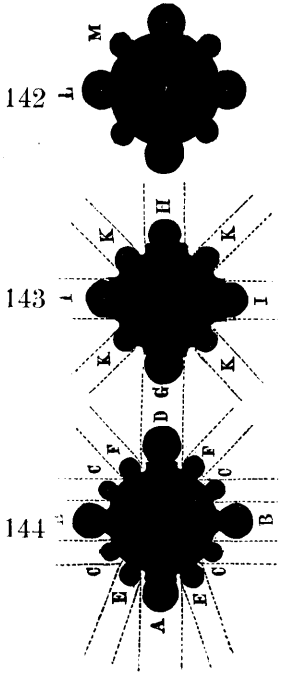

Ezt látjuk a kölni dom hosszentélye mellékhajójának tövén, 142 ábrán, hol a tő magva még tökéletes oszlop vagy henger. A hosszhajónak mellékhajói töveken, 143 ábr. már egy lépéssel tovább mentek; mert itt a gerinczhordók közt többé nem henger jelenik meg, hanem testébe horonyok vannak kivájva, melyek valamint a boltozat süvegeit előrekészítik, úgy mélyedésök árnyékával is nevezetes hatást idéznek elő. Végre 144 ábránk a kölni dom hosszhajói tövének alaprajzát mutatja. Itt négy gyöngébb gerinczhordó helyett már nyolcz van alkalmazva, de csak is négye szolgál a diagonálgerinczek hordozására. *B B* a nagy váll-ív hevedernek vastagsága, melynek eredeti pontjául nemcsak két erősebb (alter), hanem két-két gyöngébb gerinczhordó (junger Dienst) is szolgál. *A D* a váll-ivnél két gyöngébb heveder, mely a templomban északról délfelé fut *E E* a középhajónak két *F F* a mellékhajónak két diagonálgerincze. *C C* a gerinczek közt terjedő boltsüvegeket jelentik. Ez azon tő, melyről az arányok fejezetében mondtuk, hogy magvának fentője az I L c háromszögnek L c nagy oldalának hosszával bir.

Legrégibb idomu, ámbár keletkezési idejére nézve nem legrégibb, nálunk azon tő, melyet Robert Károly építésze készitett, midőn, a leégett fehérvári templomot beboltozni szándékozván, a régibb templom igen egyszerü pilléreit nagy törött és faragott kőtömeggel körülvette és erősitette, s igy III. Béla 54″-nyi pillérének hosszát csaknem megkettőztette, szélességét pedig 50″-ről felvitte 77″-re (145 ábr.).

Béla pillére csaknem tökéletes négyeget képezett, ebből most hosszukás négyszög lett, s igy az alakban semmi haladás nincsen; de van ilyen az egyes és hármas

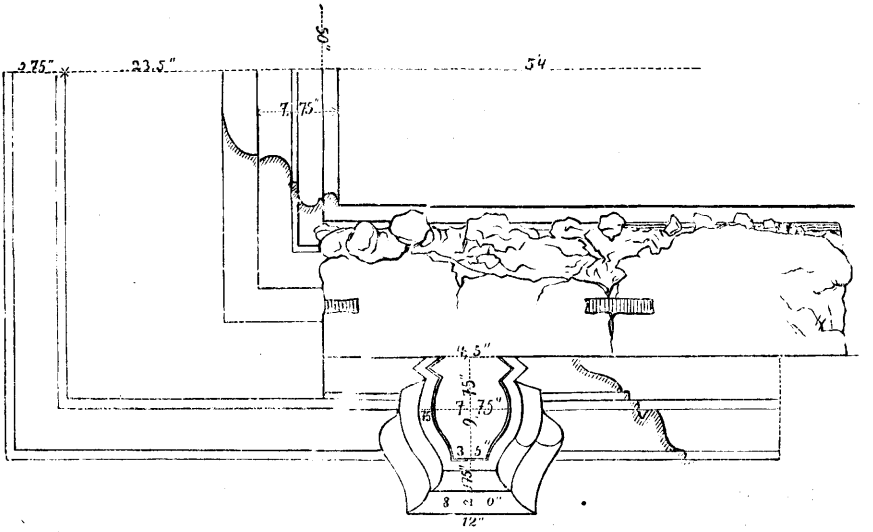

145

körtve alaku függeléken (145 és 146 ábr.) vagyis inkább gerinczhordón, mely az egyszerü pillér hosszoldalából szökik ki, és van ilyen a pillértalap párkányzatában, mely a kora csúcsíves alakzást mutatja (147 ábr.), el levén látva fent karnies taggal, lent az attikai láb egymásba folyó oly tagozatával, melyet kettős karniesnek is tekinthetünk.

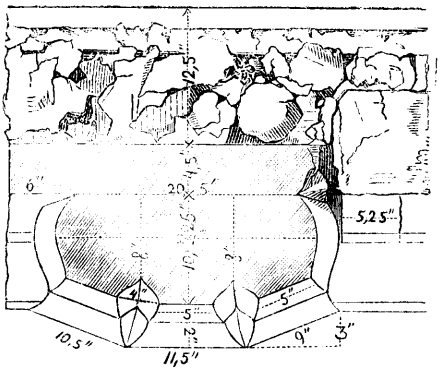

146

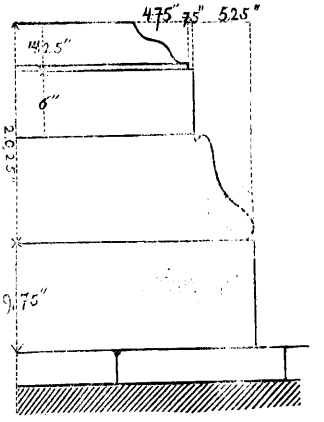

147

Mint az újabb román épitészet pillérei tárgyalásánál láttuk a fehérvári templom újraépitésénél már sokkal elébb is fejlődött a centralis tő, mely a kört ismerte el alapidomául: ilyen volt a lébenyi, a sz. mártoni és jáki tő. Azonban nálunk,

mivel a kifejlett alak nem itt keletkezett, hanem importáltatott, kevésbbé fejledt centraltőt még a XV-ik sőt a XVI-ik században is találunk alkalmazva, igy az 1520 körül épitett beregszászi templom töve nyolczszög alaku, igy a XV-ik századból származó mescheni templom Erdélyországban vagy kivájt nyolczszögü tőt, vagy kivájt négyszög tőt mutat (148, 149 ábr.), az utóbbinak minden kivájásában pedig fél átmérőjével kiszökő oszlopot. E tekintetben megjegyzésre méltó az is, hogy az annyira jeles kassai templom két rendbeli töve is (150, 151 ábra) messziről sem felel meg az épület többi részei jeles alakzásának, és hogy azon talap, melyen áll, sokkal czélszerübb idomzást engedett volna, végre hogy a faltő hasonlíthatlanul ügyesebb mester kezére mutat. A 151-ik számu tőhez igen hasonlót, de mégis jobbat találunk egy salzburgi templomban, melyet Stiftskirchennek hínak.

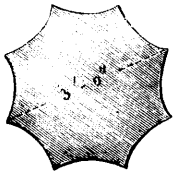

148

149

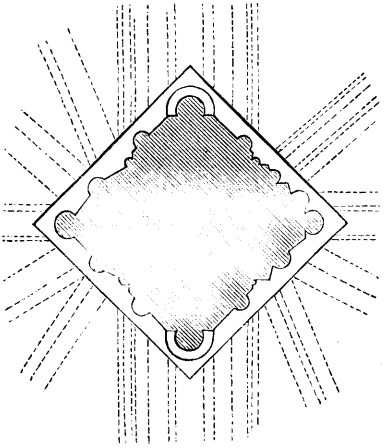

150

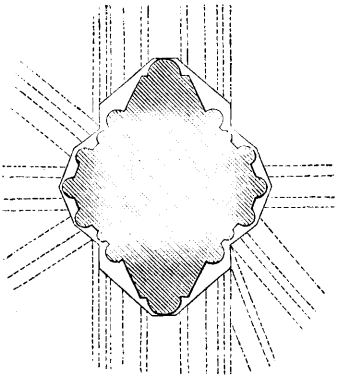

151

Hazánkban a legjelesebb idomu tőt mutatják a sz. benedeki apátsági templom és a zágrábi székesegyház (152, 153 ábra). Az utóbbinak egyik töve nyolcz, másika tizenkét gerinczhordóval van ellátva, mindketteje a kört tartja alapidomául, melyet a német iskola módjára használja magvául: t. i. ahoz ragasztatván a messzire kiszökő, egymástól mély horonnyal elválasztott, gerinczhordót. A nyolczgerinczes tő jobb a tizenkétgerinczesnél azért, mert gerinczhordói jobban eloszthatók a középső kör magva körül, és mert nyolcz gerinczhordó jobban felel meg a tőből eredő négy heveder-ívnek és négy diagonál-gerinczenek. A zágrábi tőnek alja két párkányzatból és két talapból áll (154 ábra), a felső párkányzat megfelel a román pillér attikai lábának, azonban egyes tagjai már is, összhangzatban a többi csúcs íves styl tagozatával, vannak módosítva, mig az alsó párkányzat még inkább hasonlít az attikai lábhoz. A kettős talap, egyaránt, a nyolczszög öt oldalával veszi körül vagy szélesbiti a tő minden gerinczhordóját, és az utóbbi nagyságához képest majd nagyobb, majd kisebb. A zágrábi tő egész felfogásában leginkább hasonlít a

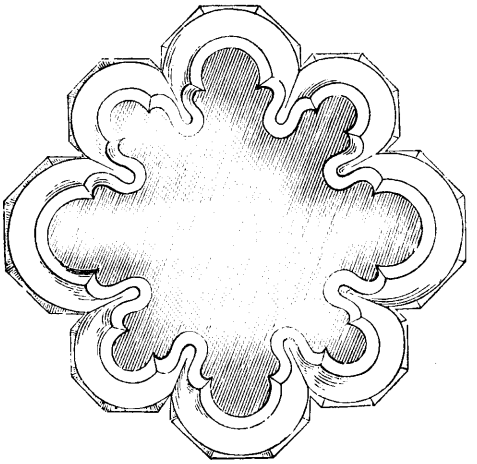

152

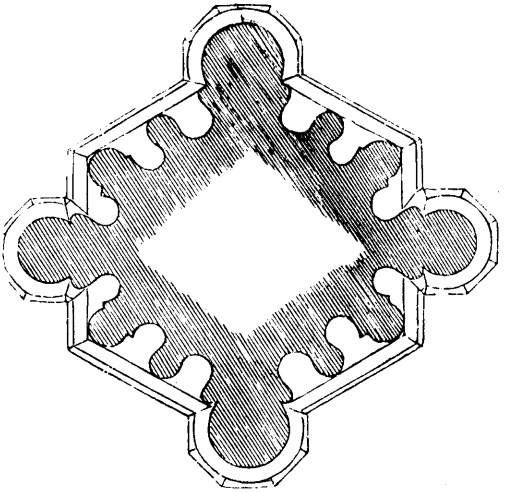

153

marburgi, sz. Erzsébet templomához. A bécsi sz. István egyházának tövét alig utánozták Magyarországon, ámbár ezt a német iskolának legtökéletesebbjének tekinthetni; mivel ez minden tömöttsége mellett a legnagyobbszerü árnyékhatást gyakorol a nézőre.

Visszatérést az induláspontho veszünk észre a szepesváralljai székesegyház úr-test kápolnájának faltövein; mert itt a kör helyett a nyolczszög van megint használva alapidomul, és a nyolczszög sarkai kicsinyes féloszloppal vannak szegélyezve. (155 ábra).

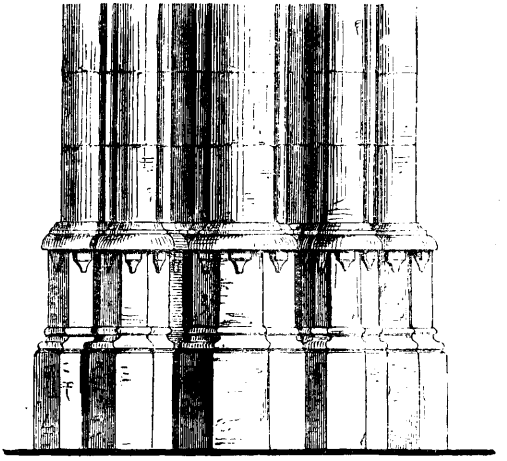

154

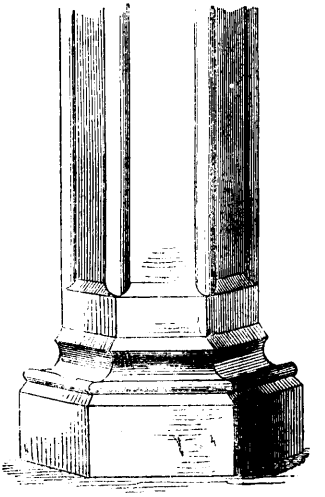

155

Faltőnek, Wandschaft, demi-pilier, wallshaft, nevezzük azon tövet, mely nem áll szabadon, hanem testének csak fél, vagy felénél még kisebb

részével szökik ki a falból. A faltő szemközt állván a szabad tővel ezzel együt hordja maga fölött a bolt-osztályok gerinczezeteit és süvegeit; kell tehát, hogy alkotásában az illetékes szabad tövének megfeleljen, ha t. i. az egész holdosztályt, Joch, travée, jól szerkezettnek mondani akarjuk. Mint a faltő egyik legjobb-

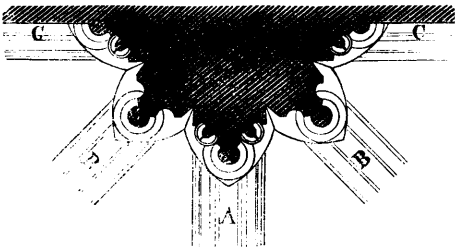

156

példányát adom a kassai sz. Erzsébet templomaénak mását. A a keresztgerincz, Transversalrippe, mely a szemközti szabad tő megfelelő gerinczével az ív csúcsán találkozván az északról délre futó hevedert képezi. *B B* diagonálgerinczek, melyek a szemközti szabad tő megfelelő gerinczeivel a zárkőben találkoznak. *C C* falgerinczek, Wandrippe, arc formeret, hasonnemü falszomszédaik hasonnemü gerinczökkel képezik a falívet, mely a fal ívmezejét, Bogenschild, körülfogja. E falgerincz keskenysége miatt, csak csekély részben felel meg a szabad tő igen vastag váll-ív-hevederének, ezt inkább tevén a zárfal, melyet, mint a falgerincznek folytatását tekinthetni.

Mondtuk, hogy jó szerkezetü épületben a faltő tagozatának meg kell egyezni alakzásában a szabad tőével. Ez nem történik Kassán; mert itt a szabad tő szerkezete egészen el van hibázva, mig a faltőé valóban jelesnek mondható, amaz a boltozat gerinczezetét semmiben sem készíti elő, mig emebben e gerinczezet nemcsak tökéletesen van előkészítve, hanem mondhatni is, hogy a gerinczezet épen a faltő oldalán van folytatva függőleges lefutásában, s a gerinczezet hordójától elválasztva sincsen sem kapitellel sem vállkővel. A styl szabálya tehát, talán tul szigorral is, meg van tartva a faltőben, ellenben nincsen megtartva a szabad tőben, l. 150 és 151 ábr., hol a majdnem semmi kiszökésü gerinczhordók a gerinczek semmi tekintetével nincsenek elosztva. Innen következtethetjük, hogy a két rendbeli tövet nem egy, hanem két mester tervezte, s hogy a faltőnek mestere sokkal értelmesebb volt a szabad tőénél.

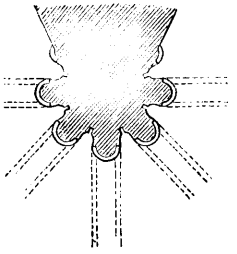
157

Van Kassán még más, régibb tekintetü, faltő is, t.i. az, mely a két-két kápolna alaku épitményt elválasztja egymástól, lásd a templom alaprajzát 109 sz. ábránkon. E faltő a középfalnak végét képezi, áll pedig öt diagonál gerinczhordóból, mely egyenlő vastagságu gerinczet hord, és két, alig kiszökő falgerinczhordóból, melyet a falmezőt körülfogó falgerincz megfekszi.

A harmadik rendbeli faltő Kassán a hosszszentélynek faltöve, ez nem bir a szokásos henger vagy körtve idomu gerinczhordóval, hanem csúcsíves horonyokból és ezek közt tompa véggel kiszökő tagokból van szerkesztve.

Érintém, hogy a tulajdonképi oszlopnak alkalmazása sokkal ritkább a csúcsíves stylben, mint akár az új román, akár az átmenet épitészetében, s igy lassanként elenyészik az oszlopnak még neve is s helyébe áll a tő szó. Következésképen mi hajdan az oszlop teste, s c a p u s, f ů t, volt, immár a régitől egészen különböző alakot ölt, ez nem többé sima vagy legfelebb canelirozott (fluté) henger, hanem különböző gerinczhordók egybeforrása után eredt test: s ez igen természetes; mert egyrészt a csúcsíves styl lényegét a boltozat képezi szükséges gerinczezetével, s igy a tervezést e gerinczezeten kell kezdeni s innen folytatni lefelé; másrészt az oszlop arányai nem engedik testének kiterjedését oly roppant magasságra, minőt a csúcsíves styl követel; ellenben a tő, nem mint fekirányos gerendázatnak támasztója, hanem mint a boltozatnak, szorosan logikailag véve, folytatása, egészen különböző arány törvénynek van alávetve.

A viszonyok, arányok és körülmények e megváltoztatásánál fogva a csúcsíves tőnek, szorosan véve, nincsen többé szüksége az oszlopnak sem lábára, sem kapiteljére, s igy e két tagot igen gyakran egészen elhagyták, kivált Németországban, és még inkább nálunk, hol a styl egész uralkodása alatt kapitel nélküli tő számos példában fordul elő; sőt van eset arra is, hogy alant oszlophengerrel kezdenek, és arra valóságos gerinczhordók összeforrásából szerkezett tövet tesznek, világos bizonyitványul, hogy az oszloppal ugyanazon czélt nem érhetni el, melynek a tő szolgál. Ilyen eset az itt adott zágrábi székesegyház faltőé (158 ábr).

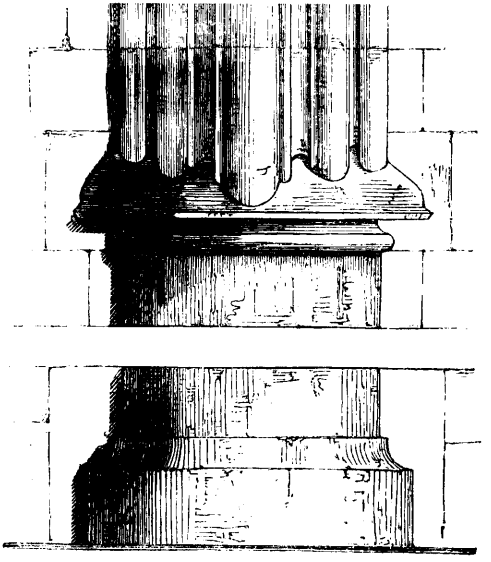

158

Másrészt a régi oszlophagyomány, kivált Franczia országban sokáig még élénken maradt, s igy megtartotta a tő is a kapitelt és lábot is; de hogy itt is a megváltozott viszonyokat tekintetbe vették, bizonyitja azon körülmény, mely szerint sokszor csak is a karcsúbb cső alaku gerinczhordót tekintették az oszlopeszme folytatásaként, s csak is ezt koronázták kapitellel, s a tő zömét egyedül vállkővel látták el, vagy pedig nem egyetlenegy, hanem különféle kapitelt alkalmaztak ugyanazon tőre különféle magasságban.

Egyébiránt a kapitel és láb folytonos alkalmazásának még más oka is vagyon mint az oszlopnak traditiója: t. i. a nagy magasságra felszálló függőleges tővonalát meg akarták szakitani, és a kapitellel azon helyet akarták kijelölni, melyen a tő függőleges teste elválik a boltozat görbe vonalu testétől, az erősebb, vagyis

159

160

a tőnek hatalmasabb megállapodását a földön talapjával szándékozták kifejezni.

Tekintsük most pár kivételes esetet, melyben Magyarországon inkább az oszlop mint a tő eszméjét követték. Mindenek előtt valóságos oszlopkát kisebb mérvű épitkezéseknél, Baulichkeit, látunk alkalmazva, pl. oltárok; szószékek, szentségházaknál s m. cf., még pedig úgy, hogy testöket nem hagyták meg simán, hanem már a román épitészetben szokásos módra több szögbe törték, tekerték, vagy geometriai és növény-díszítménynyel látták el: igy találtam a fehérvári ásatások alkalmával két töredéket (159 és 160 ábr.), melyet Mátyás korából valónak kell tekintenünk, ámbár hasonlókat már a román kor is hozott létre.

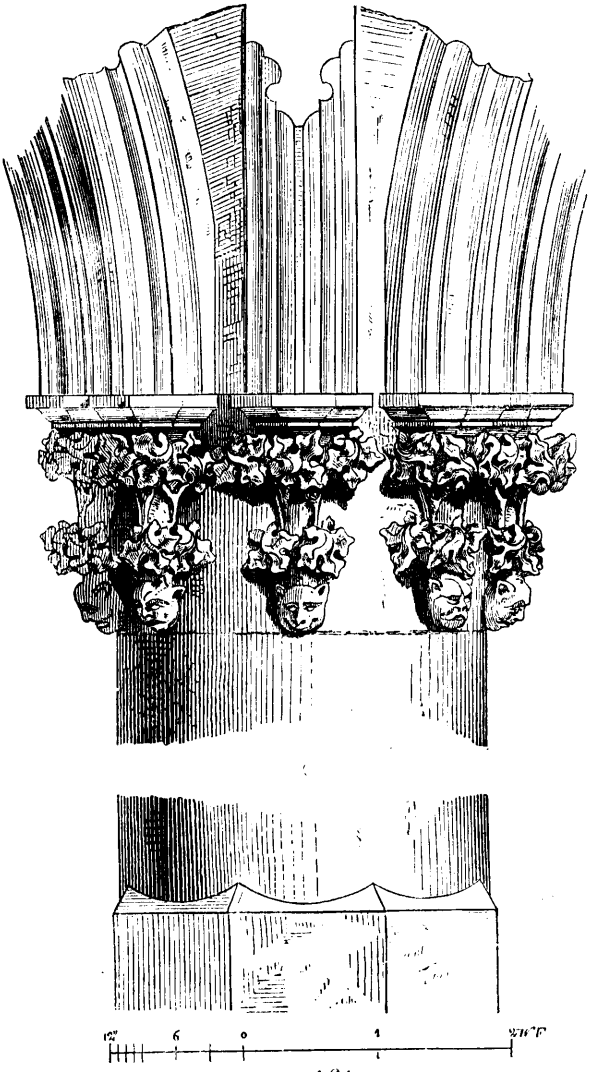

161

A benczések temploma Sopronban, melyet, alkalmasint, már a XIII-dik században kezdtek épiteni, azon kevés számú magyar templomok egyike, mely valóságos oszlopot mutat tő helyett. (hasonl. 120 és 121 ábránkat 161 számúval). Hosszhajójának négy oszlopa nevezetes erővel s vastagsággal bir. Nevezetes ezen négy oszlopnak talapzata is; mert egészen eltér, valamint az oszlopnak régibb attikai lábától, úgy ez átmeneti kor láb alakjától is, sőt más részt durvának is mondható, kivált ha azt a kapitel elegans lombozatával hasonlitjuk. Az oszlophoz igen közel állónak tekinthetjük ugyan e faltövének fő- vagyis leginkább kiszökő gerinczhordóját is. (162 ábr.) Itt látunk tökéletes hengeralaku közép testet,

és az attikai lábnak az átmeneti korban tapasztalt azon átalakitását, mely szerint a két pálcza- vagy hengertag, torus, közti horony, scotia, egészen el van hagyva, és az alsó, tetemesen nagyított torus egyszersmind megváltozott, nem többé hengeres alakban jelenik meg; végre a kapitel és vállköve is magára veszi az átmeneti korszak idomát.

Szepes-várallján a már idézett (122 ábr.), a XV-ik század vége felé épitett kápolnában tövet látunk, melynek függelékét, több tekintetben, oszlopnak nevezhet-

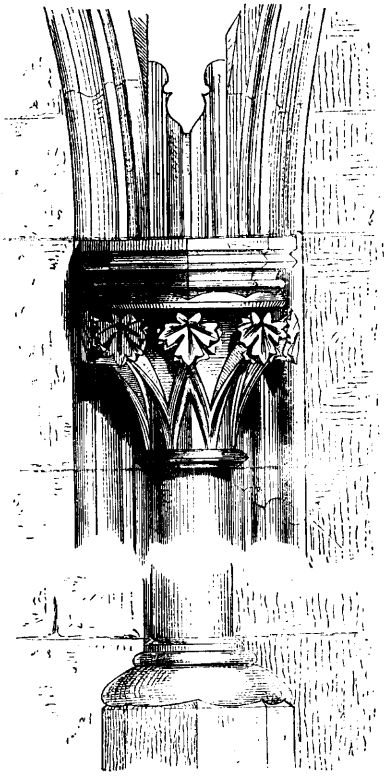

162

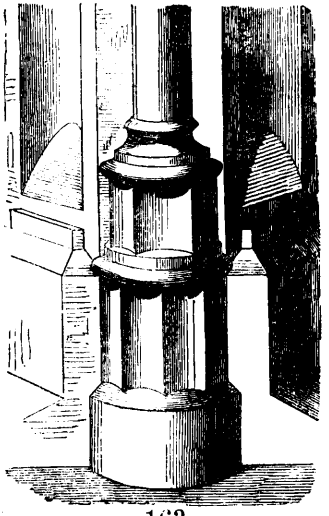

163

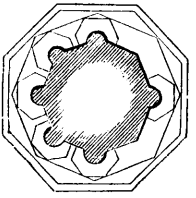

164

jük inkább, sem mint gerinczhordónak (l. 163 ábr.) Ezen fél vagy két harmad testével kiszökő oszlopnál nevezetes, késő idomu ugyan, hanem mégis nagyon csinos hármas talapzatu.

Valóságos oszlopot találunk tő helyett alkalmazva a magyar bányavárosok néhány templomaiban, nevezetesen a tót ajku katholikai hivekéiben Beszterczén. E templom már a styl elkorcsosodása idejében épült.

Az oszlophoz némileg közelebb álló alaku nálunk is a karzatnak, Empore, tribune, támasztója is, csak hogy hosszu teste többnyire nem sima, hanem több oldalu, néha tekert, néha geometriai vagy növényi díszszel ellátott. Ilyen a kassai és lőcsei, az orgona- karzat alatt álló nyolczszögü támasz (164 ábra), melynek hat szö-

gén megint féloszlop áll. Egyszerübb volt e kettőnél a Margit romjaiban talált oszlopmaradék, része azon oszlopoknak, melyeken az apáczák karzata nyugodott.

Már az újabb román kor is, hol tért kimélni kivánt, ó boltozat gerinczeit nem vitte fel pillérei oldalán vagy szögein, hanem azt csak a falnak magasabb helyén kiszökő gyámkőből, Kragstein, Tragstein, console, corbeille, encorbelment, corbeau, cul-de-lampe, modillon, corbel, beccatello, származtatta. Ezen gyakorlatot még inkább kapta fel a cs csives styl, midőn a gyámkövet két irányban fejlesztő tovább, t. i. vagy a gyámkő felső táblájára, abacus, közvetlenül teszi fel a gerinczezetet, vagy pedig a gyámköven kis oszlopka vagy tő nyugszik és ennek vállkövéből eredt a gerinczezet.

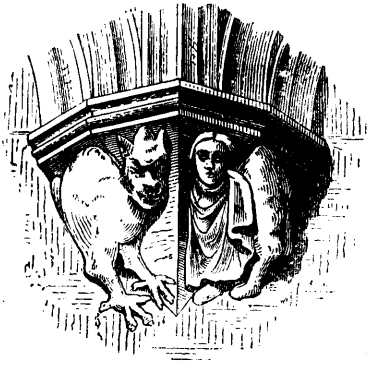

165

Mindkét esetben maga a gyámkő alakzása olyan, hogy épen úgy mint az oszlopfő, felfelé futásában mindinkább tágul, akár állat- (165 ábra lőcsei) vagy ember- (166 ábra), akár növény- (gyula-fehérvári 167 ábr.) alakot vesz fel, akár czimer-paizsot mutat. A benczések templomában sok gyámkő van, mely alól phantastikai állat- vagy emberidommal, vagy mindkettejével kezdődvén, ez utóbbinak hátával hordoztatja a gerinczezet alatti vállkövet. E templom más gyámkövét angyal hordja, ki jobbjában sisakot, baljában czimerpaizsot tart. (l. 170 ábr.) E vállkőből nem gerinczezet eredt, hanem azon alkalmasint kőszobrocska állott a nagy oszlop testéhez támaszkodva.

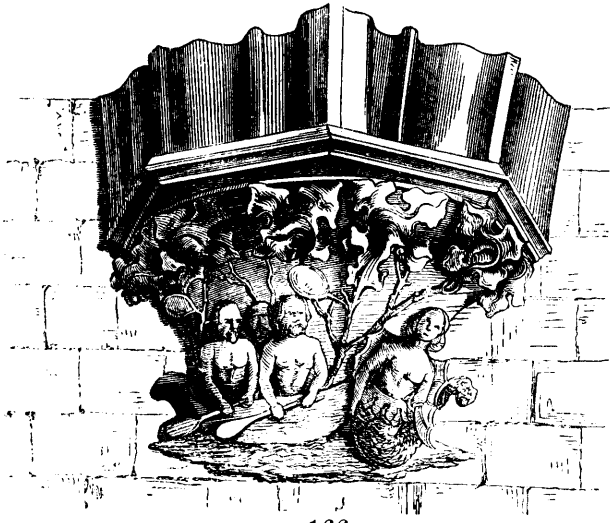

166

A gyula - fehérvári gyámkő vízi növény- levél csomóval kezdődik, melyből rövidke oszlop eredt, fejét öt levélből kinövő rózsavirág diszíti, és a kapitelt végző vállkövéből származik a boltozat gerinczezete.

A zágrábi székesegyházban oly gyámkövet látunk, mely, úgy szólván, kettős, egymásfölötti kapitellel kezdődik, és csak a fensőbb kapitelt födöző vállkövéből származtat mintegy oszloptövet (168 ábr.).

Sz. Mihály templomában Sopronban (169 ábr.) a gyerinczhordó gyámkő emberfővel kezdődik, ez féloszlopot hord, melyen csak vállkő tagozatot látunk, növénydisz nélkül; és ezen vállkő felső részéből veszi eredetét a gerinczezet.

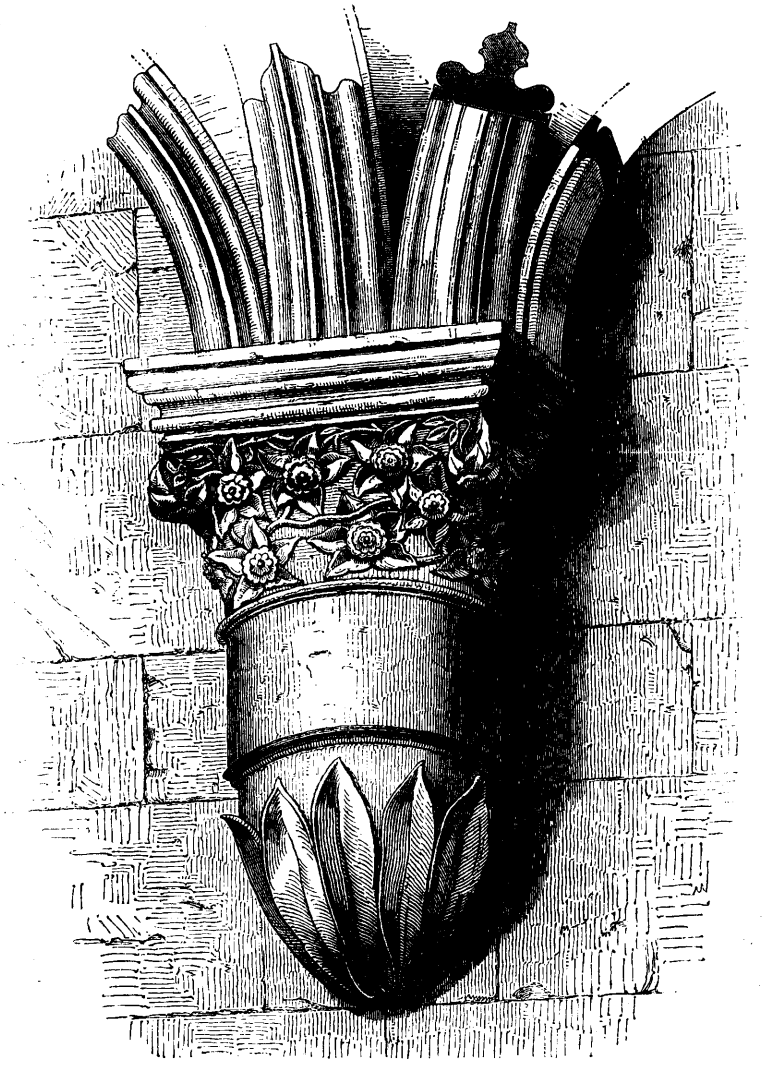

167

A gyámköveknek állat- és ember alaku kezdetei gyakran jelképes jelentéssel birnak; ilyen van a neuburgi templom gyámköveinek (166 ábra). Az itt másolton a keresztyén az egyház hajójában evez, de az éneklő Sirén őt kisértetbe hozza, és az anyagi élvezetre, vagyis a világiasság tengerére csábitani igyekszik. De nemcsak

hogy ezen egyes gyámkőnek volna, csak magában véve, jelképes értelme; hanem a többi gyámkőnek előadásai is együtt véve oly folytonos symbolikai képet adnak,

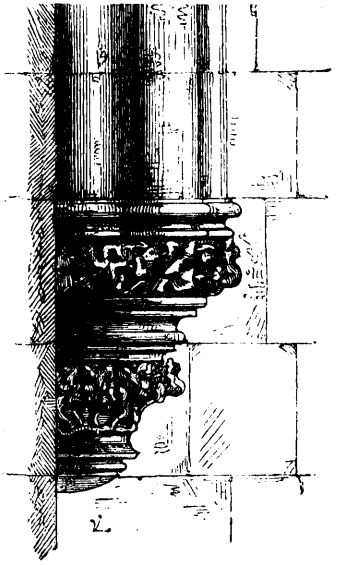

168

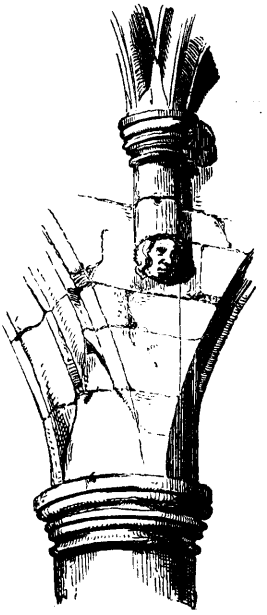

169

170

miszerint a keresztyén figyelmeztetik a világosság és a bűn veszélyére, előadatnak a tisztulás jelképei, végre pedig az üdvözítő feltámadását képező jelekben az erénynek végképi győzedelme adatik elő; itt tehát részletes képeknek egymás után következő, mintegy drámai, suite van előttünk.

A tő és a gyámkő felső részét rendesen az oszloptő, Kapitael, Knauf, chapiteau, capitel, capitello, képezi, mely magyar emlékeken, mint mondtam, gyakran hibázik. A kapitelnek egész alakja, silhouettje, a csúcsíves stylben sokkal kevésbbé változékony mint a román épitészetben. Magva a homoru, felfelé táguló virágkehely vagy kosár, a korinthiai kapitel calathosa; de ezen kosarat rendesen kétsoros virág- vagy levélfüzér veszi körül, melynek felső vastagabb, nagyobb teste inkább kidomborodik mint az alsó, s igy az egész kapitel két daganatot mutat kelyhén, kisebb alsót és nagyobb felsőt, mit az itt adott kapitel körvonal világosan magyaráz (171 ábr.), mely egyszersmind a kapitel alatti gyűrűtagnak, Ring, és a vállkőnek, Kämpfer, imposte, alakzását is szelvényben adja elő.

Ezen alakzási szabálytól kivételt teszen a lőcsei parochialis templomnak némely kapitelje, az itt adott 172-ik számu ábrán még a román kor emberfej díszét

látjuk alkalmazva, de már a csúcsíves szellemben fölfogott levélfüzére tökéletesen elárúlja keletkezését a csúcsíves styl korában. Ezen és a 173 sz. kapitelnél nélkülözzük a vállkövet; de találunk ugyan e templomban még kevésbbé kifejlett kapitelt is, melynek disze egészen emberfőből és állati alakból van szerkesztve. Van ellenben

171

172

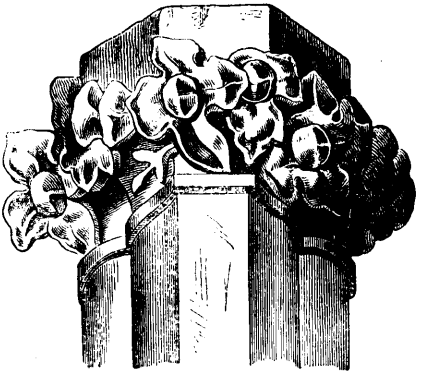

173

ugyan e templomban más kapitel is, mely a fentebbivel megegyezik ugyan a négy osztályu levél alakjában, de attól megint a vállkő jelenlétével, az alsó gyűrű kellő alakzásával, végre azzal tér el, hogy, szintén a csúcsív szellemében, a négy osztályú levélfüzér rendszeres homoru kosarát veszi körül. (174 ábr.)

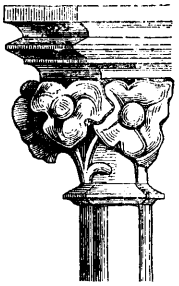

174

Sokkal közelebb mint a két első rendbeli lőcsei kapitel áll a csúcsívesnek jellemehez a sopronyi benczések azon kapitelje, melyet 162 sz. alatt adtam, itt meg van a homoru, felfelé tágúló kosár, a levélnek csak egyetlen egy sora egész alakjában még az átmeneti korszakhoz szít, de ugyan e levelek mély kivágása és hegyes szegélye azt megint a csúcsíves styl korába helyezi.

E templomnak más kapitelje a kora csúcsíves styl jellemét tökéletesen mutatja valamint azzal, hogy levélfüzére már kétsoros, úgy azon levelek szigoruan építészeti elrendezésében is (175 ábr.). Hasonló szigoru elrendezést és két soros levélfüzért látunk a 176-iki ábránkon is.

A zágrábi székesegyházban a soproniakhoz igen hasonló, szinte két levélsoru kapiteleket látunk, sőt a levelek mindkét templom kapiteljeiben is ugyanannyi mély bevágásu osztálylyal, ugyanazon csillagféle alakkal is birnak (177 ábra).

Újabb koru már a zágrábi székesegyháznak azon kapitelje, melyen a levélfüzér egészen el van hagyva, miért is annál jobban látszik rajta a homoru kosárnak alakja (178 ábra).

Még újabb koru a 169 sz. alatt adott sopronyi sz. Mihály kápolnájának kapitelje, hol a homoru kehely igen csekély magassággal bir, úgy hogy az egész kapitel helyét csupa vállkő foglalja el.

Szinte újabb koru az itt adott, 179 számu, szepességi csötörtöki kápolnának

kapitelje, melynek szelvénye mintegy két egymásfölötti vállkövet mutat. Az alsó alatt van aztán a síma homoru kosár.

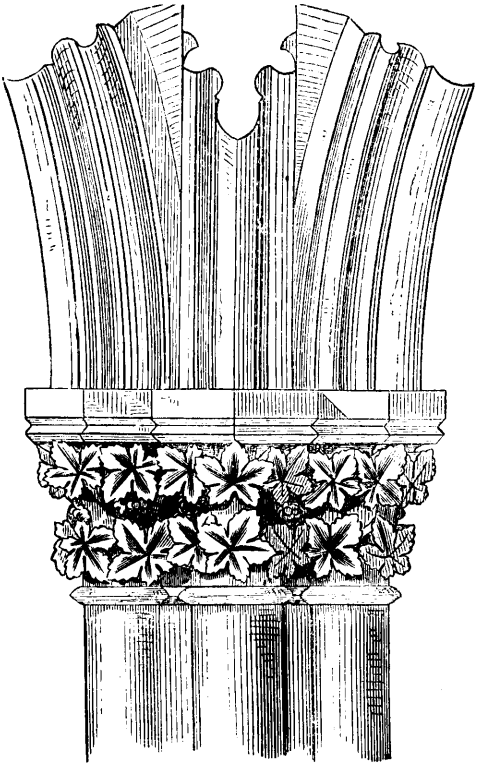

175

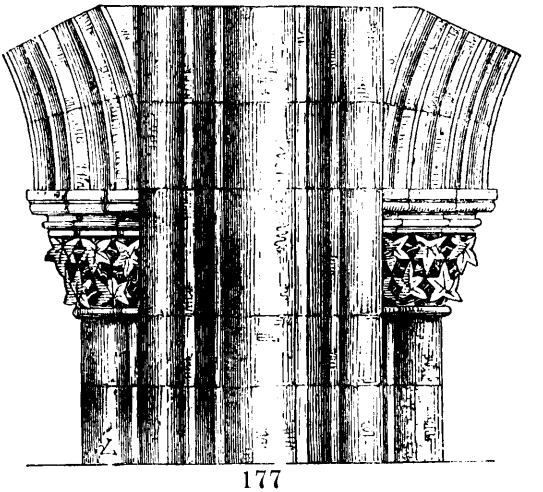

177

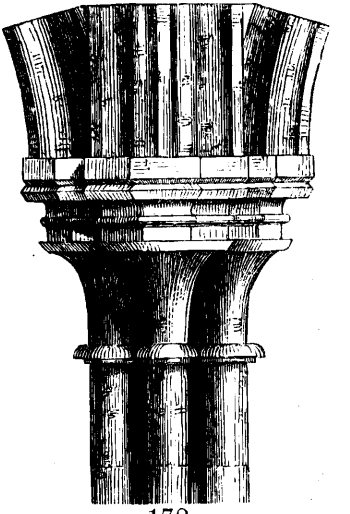

178

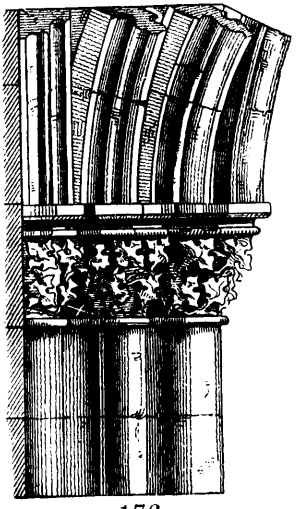

176

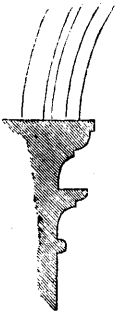

179

Megjegyzésre méltó, hogy az itt adott kapitelek többségén a gerinczezet kiszökik hordozóján, vagyis, hogy a leginkább kiszökő gerincznek folytatott függőleges vonala már kivül esik az azt hordozó féloszlop külső vonalán. Ezen Németországban ritkább, Francziaországban ellenben mindennapi gyakorlat, különös hatalmas tekintetet szerez a kiterjeszkedő boltozat vonalainak. A kiszökés az úgy nevezett encorbelement, Vorkragung, által sok helyt lehet megtakarítani az épület alján.

Későbbi időben, kivált a XIV-ik században, a hol csak lehetett, a gyámköveket oszlopkákra változtatták át kisebb mérvü épitményekben, oltárokon, szentségházakon, s t. e.-ken (180 ábr.). Ilyen oszlopkák kapiteljei nevezetesek aztán leveleik igen szabad mozgásáról, melylyel kiszöknek még vállköveiken is, mi a nagyobb súlyt hordozó, constructiv kapiteleknél ritkán szokott előfordulni.

180

A kapitel vállkövére támaszkodik, vagyis abból származik a boltozatnak, mintegy csontvázát képező gerinczezete, melynek részeit, mint láttuk, teszik: az erősebb hevederívek, a gyöngébb diagonál gerinczek, Diagonalrippe, ogive, és a még gyöngébb falgerincz, Wandrippe, formeret.

A hevederívet, hogy nagy vastagsága miatt idomtalannak ne lássék, már a román- és átmeneti épitészet is mindinkább tagozni törekedte; ezt még tovább folytatta a csúcsíves styl, s'erre leg czélszerűbben használta a henger és épszög tagok felváltását, mély és árnyékával ható horonyokkal; a nagyobb hengertagokat, kivált a legalsóbbat, eleinte épszögű függelékben, Nase, végezte, későbben e függeléket körtve alakra, Birnform, idomította, végre pedig a régi hengertagot egészen cszúcsívessé és metszővé tette.

181

Ezen heveder még annyira egyszerü, hogy ezt az uj román vagy átmeneti korszakba tehetjük.

182

Itt már megjelenik az épszögű függelék, az orr, die Nase; ilyent is találhatni az átmeneti korban.

183

Ez a kassai altemplomból van véve, mely 1260 körül készült, tehát nálunk a kora csúcsíves időbe esik; itt már a körtve alakot vesszük észre.

184

A hengertagnak legkésőbbi változtatása végét egészen metszővé teszi, midőn ezt már nem egy, hanem két fentővel irja körül, s igy kis csúcsívet alakit.

185 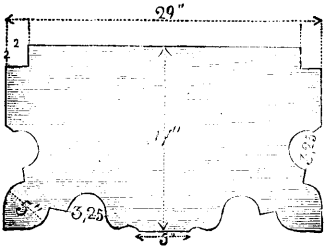

A fehérvári ásatásoknál ily alaku heveder-ív töredékét találtam, mely igen kora és későbbi alakzást egymásmelletti összekötésben foglal magába.

186

Az itt adott lőcsei hevederben a két oldal a háromszög hegye felé fut össze, mi a kifejlődött csúcsíves heveder jellege; két-két épszögü tag fel van váltva két-két horonynyal, s a háromszög hegyén körtve alaku henger végzi az egészet.

Igen diszes és dús a zágrábi székesegyháznak ezen hevedergerinczezete, mely a csúcsíves styl legkifejledtebb korára méltó (187 ábr.). Itt öt körtve alaku, négy épszögü és két kis hengertagot látunk egymástól elválasztva négy-négy horony-

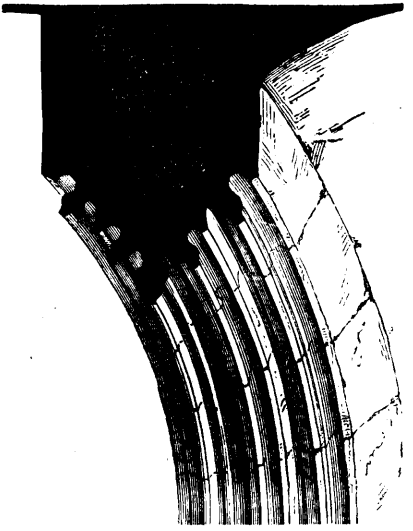

187

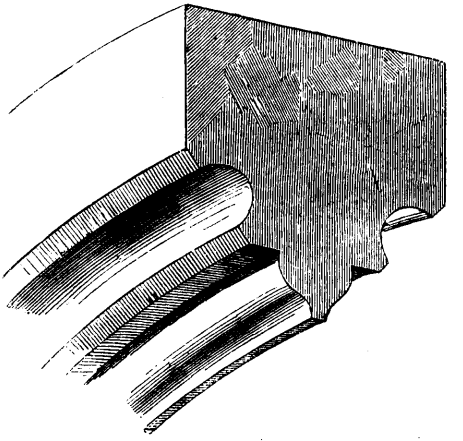

188

nyal. A külföld későbbi korban még gazdagabb tagozást kedvelt, kivált Anglia, hol a hanyatlás korszakában egészen huszonhárom és több henger- és épszög tag választatott el huszonkét horony által. Ez valóságos felaprítása volt a hatásnak és a tagozásnak.

Késő, de azért még jó alakzatu tagozást mutat a szepesváralyai székesegyház és a feltámadási kápolna közt helyezett hevederív, melyen a körtve alaku hengertag és két horony mellett kajácsos tagok is láthatók (188 ábra).

A diagonál gerincz kevésbbé vastag levén, mint a hevedergerincz tagozásának szüksége is sokkal csekélyebb: átalán véve tehát e gerincz egyszerübb; azonban a legalsóbb tag itt is, rendesen, hengertag levén, annak változása szinte azon fokozaton megy keresztül, melyet a hevedergerincz tagja követ.

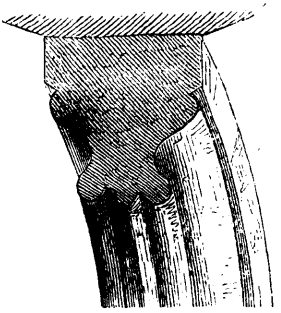

189

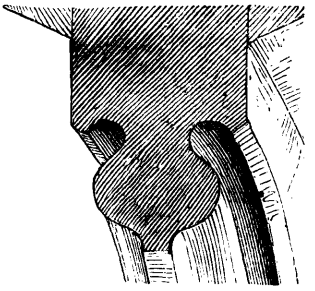

190

E kettő a zágrábi székesegyháznak elég kora csúcsíves diagonál-gerincze, sőt az első még az átmeneti időre is emlékeztet.

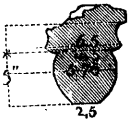

191

192

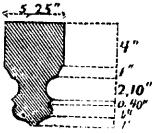

193

E három diagonál gerincz töredéket a fehérvári ásatások alkalmával találtam és Robert Károly templomának tulajdonitom.

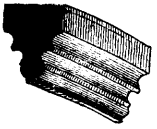

194

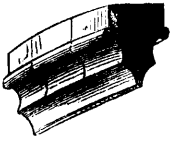

195

E két diagonál-gerincz a szepességi csötörtöki kettős kápolnából van véve, és finom tagozatával igen megegyezik a fentebb adott dúsabb (187 sz.) zágrábi hevederével.

Késő korú gerincztagozat a következő négy:

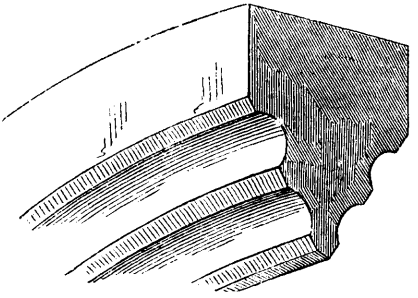

196

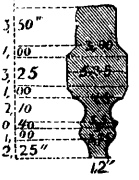

197

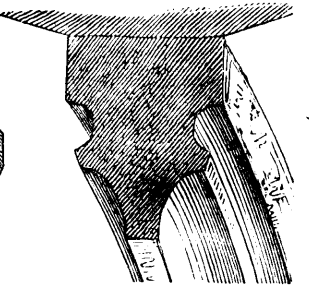

198

199

Az első a szepesvárallyai kápolnából van véve, a második alkalmasint Má-

tyás királynak fehérvári templomából származik, a harmadik a zágrábi székesegyházban, a negyedik a lőcsei templomban látható.

A falgerincz többnyire nem egyéb a diagonál-gerincznek felénél.

A négy diagonál-gerincznek találkozási pontján, a keresztbolt csúcsán, a zárkő jelenik meg, ez vagy egyenlő águ kereszt-idomu, és annak minden ága egy-egy diagonál-gerincznek végét képezi, mint ezt a fehárvári ásatások alkalmával talált ezen két zárkő mutatja (200 201 ábra), vagy az úgy nevezett háló boltozatoknál több, mint négy gerincz pontosul össze, igy hat gerinczest látunk (202 ábr.) melyet szinte a fehérvári ásatások alkalmával találtam, vagy végre a zárkő henger alaku, utóbbi esetben gyakran közepén üres, a templom szellöztetése okából.

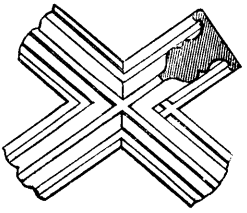

200

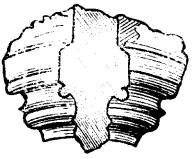

201

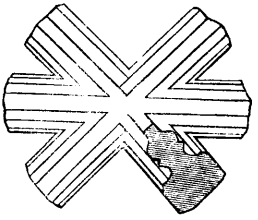

202

A henger alaku zárkő eleinte közepén a vallásra vonatkozó előadást mutat dombor műben: igy Lőcsén a Krisztus fej díszes (203 ábr), a veszprémi úgy nevezett Gizela-kápolnában isten bárányа diszes zárkövet látunk (204 ábr.); Kassán sz. Mihály kápolnája egyik zárkövében ezen angyal a jó és rosz lelkeket mérlegeli, Fehérvárott pedig zárkövet találtak, melyen jelképes griff nyulat tép szét (205 ábr.).

203

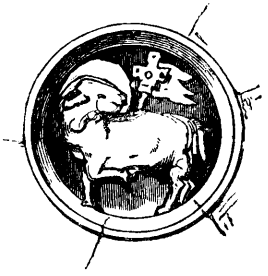

204

205

Később a zárkő is elvesztette symbolikai jelentését és csak is díszként vette fel a domborművet közepén: ilyen az itt adott két zágrábi zárkő, melynek egyike levél-koszoru közepett szakálos emberfőt mutat (206 ábr.), másodika, azonban, csak is öt osztályu levelet vesz fel díszéül (207 álr.). Végre a zárkövet többnyire a templom jóltévő czimerének alkalmazására használták: s ilyen előfordul csaknem

minden egyházban, melynek boltozata a XV-ik század későbbi korában elkészült, vagy még később̂ben újra épült.

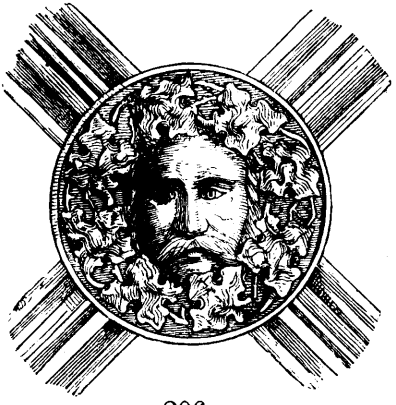

206

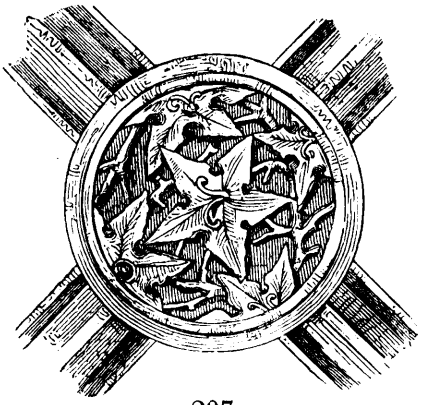

207

A hordozó és hordozott tagokkal közvetlen és szükséges összekötésben áll a támasztó tag a tulajdonképen úgy nevezett tám; ennek alakja, a két nagyobb csúcsives iskola, a német és franczia szerint, mint láttuk, kétféle, t. i. vagy egyszerű tám, Strebe, contrefort, butress, contraforte, sperone, puntello, vagy pedig ívvel összekötött tám, azaz ívtám, Bogenstrebe, arc-boutant, flying butress; az első közvetlen érintkezésben van a mellékhajó faltövével, ezt kivülről kisérvén egész magasságában, sőt túlhaladván e magasságot is kiséri és támasztja a mellékhajó boltozatát is, a másik teszi ugyan ezt, hanem csak alsó részével, felső részével pedig túlemelkedvén a mellékhajón párhuzamosan fut fel a főhajó tövével és ehez s az e fölötti magas boltozathoz hidalja át egyszerü vagy kettős ivét. Fentebb adott alakjainkban a zágrábi, lőcsei, marburgi és soproni egyszerü tám, a rheims-i, kölni és amiens-i pedig ivtám. A zágrábi tám (l. 111, 112, és 113 ábr.) az egyensúly által kivánt apró kődarabokból van rakva, kiszökése csak igen keveset vonul be a talapzaton, felül, és e kiszökésével fel fut a mellékhajó csaknem zárkövének magasságaig, innen aztán kajácsosan (in einer Shraege) vonul vissza a felső test kezdetéig, mely nehezékül szolgál, nehogy a bolt oldalnyomása kifelé feszithesse alsó testét. A lőcsei tám, (l. 114 és115 ábr.) három be- vagy visszavonulással bir, az átmenet az alsó osztálytól a visszavonuló felső szomszéd osztályhoz kajácsos vonalban történik, legnagyobb a legfelsőbb kajácsos vonal, az eső viz lecsapolása végett. A lőcsei tám nem száll fel oly magasra, mint a zágrábi, és nélkülözi a nehezéket is, miért azt kevésbbé fejlődtnek kell mondani. Bár egyszerű, mégis igen jeles szerkezetü a marburgi tám (l. 116 és 117 ábr.). Ugyanazon talapzat képezi az épület és a támtest alját; alsó osztálya megfelel a templom földszinti emeletnek, ezt keskeny párkányzat jelöli a tám homlokzatán, a közepső, az aljával egyenlően kiszökő osztály, a templom felső emeletének mintegy fél magasságaig száll fel, hol kajácsos vonalban szökik be a ne-

hezékig, mely csak is a templom főpárkányzatáig terjed; a talapzat és az alsó emelet fölött a tám ajtóval van áttörve, hogy így a templom körülí közlekedés lehetővé váljék, sőt e folytonos közlekedés a főpárkányzat nagy előszökése által még a tető alatt is hozatott létre. A sopronyi benczések templomának támja (l. 119, 120 és 121 ábráinkat) csak két osztálylyal, és két kajácsesal bir, az osztály magassága nem felel meg a templom benseje valamely meghatározott fekirányos vonalának. A felhozott négy támnál nélkülözzük a támtoronykát, fiale, pinacle; még pedig vagy azért; mert mind a négye a kora csúcsíves styl szüleménye, mely e díszt még nem alkalmazta, vagy azért; mert az épitkezést mind a négyénél kevésbbé költségesnek akarták tenni: későbben az egyszerü támnál is a toronyka különös díszként, költségesebb épitkezésnél pedig rendesen lett alkalmazva; először ugyan a tám tetőpontján, főleg nehezékként, utóbb inkább s inkább leszállván egész a talapzatig, úgy, hogy a tám külseje csak az egymás fölébe emelkedő toronykát mutatta, mely a tám zömök testét egészen elfedte. Ily alkalmazásában a toronyka gyakran felváltva homlokzati és épszög alatti állásban helyeztetett egymás felé. Ezen felváltott állásnak talán legjelesebb példányát birjuk a kassai szentély támjain.

Az ívtám, Bogenstrebe, arc boutant, flying butress legrégibo példányaiban, Francziaországban, szintén még nélkülözte a toronykát, de későbben átalánossá vált annak alkalmazása. A rheims-i székes-egyház ivtámja (l. 106 ábrát), bár korán épült fel a XV-dik században, mégis már igen tökéletes; alsó, a mellékhajó magasságának megfelelő része még nagyon kiszökő és igen tömör, de felső része egyetlen, igen elegáns, toronykából áll, melynek hátsó oldalán egymás fölött a főhajó boltozatához szökő iv veszi eredetét; a támtoronyka szerkesztve van tulajdon talapból, áttört testből, melynek oszlopai közt angyalszobor áll, és tetősisakból, a tulajdonképi nehezék e sisakba van áttéve és a hátsó valóságos tömör test igen ügyesen van elrejtve az előtte álló angyal alakkal. Minő kevés kiterjedése van az átszökő iv és a középhajófal közti érintkezésnek e példa is mutatja világosan. Az amiens-i ívtám (l. 108 ábr.), bár később eredetü a rheims-inél, mégis még egyszerübb; tömör sok osztályú teste fölött, csak egyetlen toronyka van alkalmazva nehezékül, és valamivel későbbi korára csakis a felső rész hátsó részéből eredő kettős ív mutat, mely még gyengébb a rheims-inél. Ezek mellett, vagy inkább ezek ellenében, legdúsabb pompájában díszlik a kölni ívtám (l. 107 ábr.) Itt, a mellékhajó kettős levén a főhajó minden oldalán, kettős támat is látunk emelkedni a mellékhajó teteje fölött, mely két tám egymás közt és a főhajó boltozatával levén összekötve kettős ivvel, négy iv emelésére adott alkalmat. A külső tám teste itt is tömör maradt a mellékhajó egész magasságában, de e fölötti részében több igen diszes toronykából van szerkesztve, úgy, hogy e toronykák a nehezéket megkettőztetik egymás fölött emelkedő sorban. A középső a szélsőnél még magasabb, csupa toronykából álló tám a két mellékhajót elválasztó töven emelkedik, még pedig úgy, hogy teste jóval tömörebb az azt hordozó alsó-tövénél; miből kitetszik a felső kiszökés, Vorkragung, encorbelment, nagy jelentősége, melylyel oly gyakran találkozunk a csúcsíves épitészetben.

A támtoronykák közt hidaló ivek még sokkal gyöngébbek mint akár a rheims-ick, akár az amiens-ick; miért is egyenes vonalu karzat alkalmaztatott hátukra, hogy ezáltal különös feszitésbe részesüljenek; e karzat felső része csatornát képez, melyben az eső vize vezettetik le a középhajó magas tetejéről. Ily csatorna más ivek hátán is fordul elő, és keresztül törvén a tám testét szörnyeteg alakban szokott végződni, mely messzire a tám falától löki ki a vizet. Nevezetes a kölni támnak feltünő csekély kiszökése, ha azt a rheims-ivel hasonlitjuk össze; miből kitetszik, hogy a támtest erőssége mellett főkép a lejtő vonal az, melybe a boltozat oldalnyomásának ellenállása foglaltatik: sem a bolt sem a tám nincsen tehát veszélyeztetve, hacsak ezen lejtő vonal legalsóbb pontja nem esik kivül a tám tömör testén, mit tapasztalva a középkor építészei a tám kiszökését mindinkább kisebbittetik. (l. a lejtö vonalat *cd*-ben 140 ábránkon). Megjegyzendő végre az is, hogy az egyensúly kellő fenntartása végett az ivnek falvége sehol se jöjjön maga közvetlen érintkezésbe a fallal, mert ily esetben könnyen elveszthetné erejét a boltozat oldalnyomása által, ha azonban az ívnek ezen vége és a fal közzé rendes prisma alaku kő alkalmaztatik, nyomásának az ivsoros kő, Keilstein, könnyebben engedhet az épület ülepedésének idejében.

A tám alsó részén közösen birja a többi épülettel a talapzatot, külön párkányzatával; középső testén a támnak saját párkányzata van Brustgesimse, Kaffgesimse, kajácsos részei alatt, mely párkányzat csak néha átmegy az oldalfalakra, végre felső végén szintén többnyire saját párkányzata van a támnak, még pedig alacsonyabb és egyszerübb az épület korona-párkányzatánál. A két útóbbi párkányzat, mely rendesen a kajácsos rész alatt van, többnyire három tagból áll, lefele néző kajács vonalból, kis horonyból és az előbbinek megfelelő kajácsból vagy félhengertagból. Ezen alakzás megmaradt a csúcsives styl csaknem egész alkalmazása alatt. Az épület stylnek sajátos középső párkányzatát, mely egyszerübb valamint a talap-, úgy a korona párkányzatnál is, cordon, string, stringcourse, Brustgesimse, Kaffgesimse, cordone-nek nevezik.

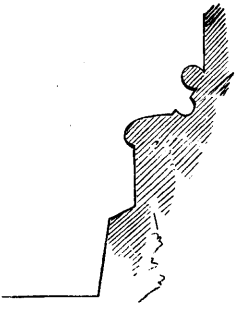
208

A közös talap-párkányzat a styl fejlődése korában elég egyszerü. A kora csúcsives stylben még az attikai lábféle párkányzatot is alkalmazza, 208 sz. példánkban igen kiszökő alsó hengertaggal. Későbben a tagok száma meggyérül, a hengertag helyébe kajács lép, és a horony sekélyebbé válik, hogy az eső-viz abban sokáig ne állapodhassék. Még későbben a tagot újra szaporitani kezdik, a horonyt, semmi tekintettel a tartósságra, inkább s inkább kimélyitik, sőt több horonyt is alkalmaznak, mint ezt mutatja a csütörtöki kápolnán alkalmazott (l. 209 ábr.) talap-párkányzat. Az elkorcsosodás korában végre a tagok száma és különfélesége szerfeletti, mint ezt a 210 ábra mutatja. A csúcsíves építészet legjobb korában a talap kettős szokott lenni: alsó és felső, az alsó sokszor, csak kajácsos vonnallal szökik ki a felső alatt, és a tulajdonképi párkányzat csak a felső talapot disziti, mely, ren-

desen az ablak aljáig emelkedik, és innen átfut a támakhoz. Szabálynak tekinthető, hogy az utóbbiak toronyka- vagy mér-mű, Maasswerk, dísze csak ezen felső talap párkányzata fölött kezdődik: mert a talapzati részekben egyedül az erő, a tömörség eszméjét akarták kifejezni.

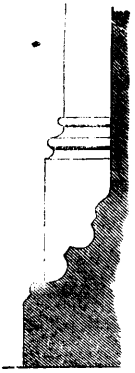

209

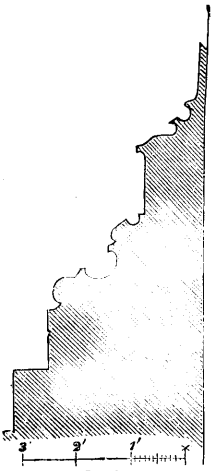

210

A korona-párkányzat, corniche, cornice, Kranz, cornice, mihez még a fő melléknevet is adni szokás, az egész épületet fekirányos vonalban végzi, vagy fejezi be, ez nagy szerepet játszik az építészetben, valamint különös alakzása, úgy azon tiszténél fogva, miszerint annak kell védni a falat a különben azon le futó vagy szivárgó nedvességtől. Alakzása tekintetében, mert az épületet mintegy koronázza, megkivántatik nagyobb gazdagsága, díszesebb tekintete, mely körülmény már magában jelentékenyebb kiszökését tételezi fel, az ez által előidézhető nagyobb árnyék-hatás miatt, más részt pedig, hogy így nagyobb tagmennyiség is alkalmaztathassék azon. A kiszökés összekötésben áll a fő-párkányzat constructiv t. i. védő czéljával is; mert minél inkább szökik ki a korona, annál inkább távolitja el a kövön átszivárgó csekélyebb nedvet is a főfaltól. E kettős czél elérését már a kora csúcsíves koronapárkányzaton is megközelítik, p. o. az itt ábrázolt zágrábi templomén (l. 211 ábra) az eső, a messze kiszökő kajácson lefolyván, kénytelen annak határán lecsöppögni; mert a leszökő épszög vonalán nem folyhat visszafelé, de ha mégis a testhez ragadásánál, adhaesio, fogva ide is beszivárogna, nem szálhat fel többé a horonyba, s így a párkányzat alatti fal ment marad a nedvtől. Későbbi fejlődésében a csúcsíves styl, szabályszerüleg, megtartotta a felső nagy kajácsot, az esvetőt, Wasserschlag, Kranzleiste, larmier, dripstone, water-table, hoodmould, label, gocciolatoio, de egyszersmind szaporította, a hatás végett, az alatta levő tagokat, és azok összes magasságát is, mint ezt itt ábrázolt három példányunk mutatja. (l. 212, 213 és 214 ábr.) A gazdagabb tekintetü templomokban, mint ez már a román építészetben is szokásos volt, főképen a horonytag ki lett diszítve növény-levelekkel vagy virágokkal; az előbbiek felső bimbó-féle

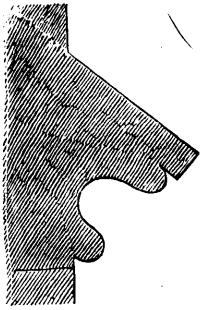

211

212

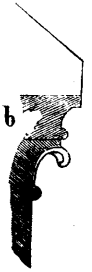

213

214

kihajtása annál erősebb és vastagabb, minél közelebb áll az épület az átmeneti korhoz. Még későbben szokásba jött a tető állványát nem közvetlenül feltünni a koronapárkányzatra, hanem attól belyebb a zárfalon emelkedő külön kőpadra, Mauerbank, mi rendesen a nagyobb egyházaknál történt. Ezen esetben a kőpad és párkányzat közti helyet kőcsatorna foglalja el, melybe a magas tetőről jövő esővíz gyüjtetik, hogy a helyenkint áttört csatorna lyukain keresztül átmehessen ama szöryeteg alakokon, garguille, canon de gouttiere, Ausguss, Wasserspeier, gargoyle, doccia di gronda, melyek ezen lyukak elébe vannak téve és torkukon át, messzire a templom falaitól, kiköpik a falazatnak ártalmas nedvet. A csatornák eleinte kartám nélküliek, de igy is az épületet mindenütt környező közlekedésre használhatók, ez az eset a marburgi templom fő-párkányzatánál (l. 117 ábránkat); de későbben nagyobb biztosság tekintetéből a párkányzat fölébe külön kartámat, Brustwehre, galerie, gallery, galleria, emelnek, melyen igen nevezetesek és változók áttörött alakjai. Legrégebben ezen alak csak tömör vagy legfelebb szögletén leszelt, chanfré, ecorné, abgefast, chamfred, smussato, kő prisma közt emelkedő lóher ív, Kleebogen, mely két negyed- és egy középső félkörívből áll, idővel a középső félkörív helyett csúcsosat alkalmaznak, azután a függőleges prisma helyett diagonál vonalban metszőt alkalmaznak és a ferdények mindegyikébe négylevelü lóhert tesznek, quatre-feuille, Vierblatt, Vierpass, quatrefoil; még későbben e helyet az úgy nevezett halhólyag, Fischblase, foglalja el. Ezen három alak igen nevezetes; mert szembetünőleg jeleli ki a csúcsives styl három fejlődési korát: t.i. a korát, a középsőt, melyet az angol geometriainak, geometrical, nevez, és a későt, a Franeziaországban flamboyant-nak czímezettet. A kartámak ezen teljes áttörését, valamint más teljes vagy fél áttöréseket (az utóbbi csak féltestével emelkedvén a fal lapjából) is a német Maasswerk, az angol tracery-nek hívja, mert alakjai a czirkalom alkalmazásából erednek mérés által, „durch Messen, by tracing, tracer"; miért is erre a mérmü szót ajánljuk. A mező vagyis lap, melyről az egészen át nem tört mérmü kiemelkedik panneau, Füllung, Feld, panel, quadro-nak nevezik. Nálunk a kassai templom igen jeles példáját mutatja a karzat mérművének (l. 120 ábr.). Itt nemcsak a templom felső emelete, hanem alsó osztálya felett is látszik a teljesen áttört karzat, és mindketteje nemcsak kartámból áll, hanem ez csak része egy, valóságos csarnocskának, melynek oszlopkái közt a kartám négylevelü lóher-, feljebb pedig a három levelü lóher-mérmü látható. Az alsó karzatnak alapterve a 215-ik ábráé. Hátúl emelkedik a templom nyugati fala, mintegy fél vastagságában, második vastagságának felét a szűk folyosó foglalván el, mely előtt végig vonúl a kartám.

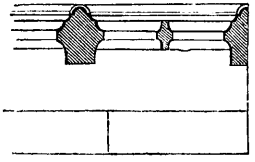

215

A kassai egyház szentélye körül csak nyilt kartám fut, azonban rózsái, vagy négylevelü lóher mérművének díszéhez járul még a főpárkányzat alatt lefüggő lóherív vei is, úgy hogy e templom felső koronázatát a legjelesebbek közzé sorozhatjuk.

A mérmű teljesebb megismerésére szolgál a három következő ábra, melynek két elseje a zágrábi, harmadika a szepesváralljai székesegyházból van véve. Az első a torony földszinti osztályának közép-párkányzata alatt látható; hasonló ehez a kas-

216

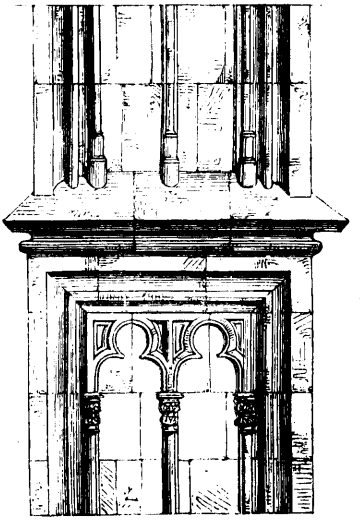

217

sai templom szentélyének koronapárkányzata alatti mérmű. A második zágrábi támról van véve, s ez is hasonlít a kassai táméhez. A harmadik szintén támtól van véve hanem egyszerübb az előbbenieknél.

Az angol régészek, szembetünő egyoldalusággal és egyedül küljelek tekintetbe vételével, a csúcs-

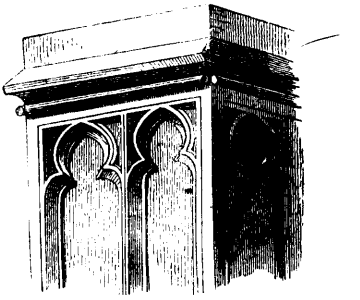

218

ives stylt mérműve változékonysága után osztályozták: 1) kora csúcsivesre, early english, melyben mérmű még alig fordul elő; 2) geometriaira, geometrical, melyben a czirkalommal készitett mérmű még elég egyszerű; 3) diszittetre, decorated, itt a mesterséges, sőt mesterkélt mérmü főszerepet játszik és 4) függőlegesre, perpendicular, melyben a hólyag alaku mérmű, az úgy nevezett franczia flamboyant a kiváló; mások szerint ez utóbbi a Tudorféle styl, Tudorstyle. Ha ezen elosztáshoz még azon három csúcsives styl előtti osztályt adjuk, melyet az angol szász-, saxon, normani-, norman, és átmenetinek, transition, nevez, az angol hét középkori épitészeti stylt ismer el, a helyett hogy négy első osztályát másutt a csúcsives stylben

összefoglalják; a saxont, román előttinek vagy ó keresztyénnek, és a normant románnak nevezik, az átmenetet pedig nem különös osztályba helyezik, hanem a román és csúcsíves építészet közzé felosztják a szerint, miszerint annak szüleménye az előbbi vagy utóbbihoz közelebb áll.

A czirkalommal geometriailag ugyan, de mégis nagy változékonysággal, képzelőtehetséggel és találósággal készült mérmű mellett, melynek első fejlődésével már a román epitészetben is találkozunk, kitünő a csúcsíves stylben a természet növényei mintájára készitett, igen sikerült képzés. Mit már a román müvészet végkorában és az átmenetinek idejében stylisatiónak neveztünk, azt a csúcsíves szobrászat hasonlíthatlanul erélyesebb következetességgel, izléssel, tapintattal és technikai ügyességgel gyakorolta. A természet előmintáinak használata itt az egész építészet korszerinti fejlődésével együtt változik. A kora csúcsíves stylt jellemzi növénydíszeinek értelmes stylisált volta; közép korában a müvész szorosabban ragaszkodik a természet előmintájához, végkorában pedig még mintáin is túl tenni igyekszik, midőn feladatául tüzi ki a legnagyobb nehézségek legyőzését, mesterséges technikája virtuozitásának kitüntetését.

Észrevették, hogy Franczia országban a csúcsíves styl első korában, leginkább az apróbb növényeket vették elő mintául, melyekben a természet csekély téren és legkisebb testben a legnagyobb alakerélyt és erőt fejtette ki, valamint a legkisebb állatokban is, hogy ezek a nagyobbak közt megélhessenek, a szervi alkotás a legerőteljesebb szokott lenni. Midőn ama növények a lehető legkisebb térfoglalatban a legnagyobb tömörséget összpontosítják, ezen összpontosításukkal a legjobb előmintát szolgáltatják a szinte tömörséget és összpontosítást követelő kő-anyagi dísznek. Ily előmintául szolgáló növények, hogy azok csak néhányait emlitsem, voltak: az úti fű, plantago, Wegerich, melyre már az átmeneti korszak kapitel leveleiben ráismerhetni; a kornilla, coronilla, Weiderich, mely ugyanezen kapitel lek kiszökő szögein jelenik meg; a zsázsa csombor, nasturtium, Brunnenkresse, ez erős, görbülékeny szálaival és sűrű, könnyen hajló leveleivel a horonyokban előforduló folytonos füzéreknek, guirlande, előmintájául igen alkalmas; a gódircz, chelidonium, Schellkraut; a sóska, rumex acetosella; a tákajak különféle neme, scrofularia, Braunwurz; a májfű, hepatica, Leberkraut, hármas, szív idomu, levelével ugyanazon czélra szolgált, mely a gódircznek is ki volt jelelve. A virágok használata sokkal csekélyebb a levelekénél, mert a virág gyöngébb alkotásánál fogva a kő tömörségének sokkal kevésbbé felel meg; azonban itt mégis a rózsát, az úgynevezett rosettek előmintáját, és az oroszlánszájat, muffier, Löwenmaul, antirrhinum, idézhetni, mely utóbbi, de csak nagyjában és egészben képezte a kapiteleken és a horonyokban előforduló, bimbó alaku dísztekercseket. Sokkal inkább választották a gyümölcs tömör testeit utánzásúl, és itt különös előszeretettel a gerezdét, Traube, melyet a középkori diszítők még, annak egészen idegen levelek közzé, is növesztik ki. A kora csúcsíves styl az idézett és más, hazájokban kö-

zönséges növények levélalkotását és csoportulását, mint már mondva volt, nem szolgailag, hanem átteremtő szellemmel utánozták, ők rosz füvészek ugyan, de jó művészek voltak, midőn előképök csak átalános jellemét fogták fel nagyban, úgy a levél és szál átalános csoportozási és hajlási törvényét, a szélek fő bemélyesedését vagy kivágását. Hol a kő tömörsége azt megkivánta, ott a levelet és szálat vastagabbá, számosabbá tették, bimbóra kikerekitették, hol a hely betöltése kivánta, gyakran ugyanazon szálból származó több különnemü levelet fűztek egybe, vagy különnemü gyümölcscsel kötöttek össze; de mindebben oly teremtőleg jártak el, hogy a dísznek megvan művészetileg szerves életrevalósága. A csúcsíves styl közép fejlődésében a szobrászat inkább s inkább közeledik a természet utánzásához; most már nagyobb növénynemeket is választván, melyeket műveiben nagyítani többé nem kellett: ily növények levelei a jávorfáé, Ahorn; a czámoly, Akelei, aquilegia; az aranyvirág, chrysanthemum; a tölgyfáé, a szőlőé, a borostyáné, a szulák, Windling, az idegenek közt pedig főkép a figefáé stb. Nevezetes, hogy a díszitő még most is különös tekintettel van tömör anyagára; miért is előmintáit, még a szorosabb utánzás daczára is, még mindig vastagabb testtel, számosabb hajlással és dagadozással ruházza fel, mint minővel a természetben birnak. Ellenben a csúcsíves végkorában e művészeti tekintet csak nem egészen elenyészik, még pedig már az előminták választásánál is; mert itt leginkább igen mély kivágásu vagy nagyon fodros szélű vékony levelet keresnek előmintául, hogy azok nehezen sikerülő képzésében mesterkélt ügyességet minél szembetünőbben ragyogtathassanak. Ilyen levél p.o. a petrezselyemé, a bogács, Distel, a külön káposzta nemnek minél fodrosabb levele, s ezt még ma is Francziaországban egyenesen káposztának, choux, nevezik, végre visszatérnek a román épitészetben, azonban itt mérsékeltebben használt, haraszthoz, filix, Farrenkraut, is, mely szorosabban utánozva, leveleinek tömérdek hajlása, kidomborodása és legmélyebb bevágása miatt, valóságos zavaros képet tüntet fel.

Németországban a csúcsíves styl kezdetén, mely csaknem egész századdal későbben áll be, mint Francziaországban, ritkábban veszik előmintául az apróbb hazai növényeket, így már is ezen ország egyik legrégibb templomának, a marburginak, legkitünőbb növénydiszei nagyobb levelüek, midőn a szőlő-, jávor-, és tölgyfa leveleit használják előképükül, és apróbb levelü növényekre csak a kisebb oszlopkák kapitel díszei emlékeztetnek. E körülmény is tanusítja, hogy a franczia styl már középfejlődése korában származott át a németekhez. Mindazáltal el kell ismerni, hogy, bár a németországi épitészetben az eleinte alkalmazott növénydisz korán sem oly változékony, mint Francziaországban, annak szorosabb határokra szoritott, stylisált alakja még jobban fejlődött ki tekintettel a kőanyag követelésére, mit kivált a levélcsomó, Krabbe, és csúcsvirágra nézve állíthatni. E két alakzat képzésénél még világos a régibb, a román, kornak jelképes hatása és befolyása, midőn mindketteje a kereszt idomából indul ki, sőt az utóbbit még kereszt

virágnak, Kreuzblume, Giebel-Kreuzblume, is nevezik, és ezen minőségében megtartják és alkalmazzák a csúcsíves styl egész uralkodása alatt. Másrészt ugyanezen inkább jelképes nézetből induló fejlődés mellett szóll a németnek azon különös hajlama, mely szerint a növények nagy számmal a b. szüz nevével kötötte össze, nevök elébe a „Frau" szót tevén, és mikép nálunk a boldog szó van összekötve az asszony szóval, úgy a német a kedvest, „liebe" szokta helyezni a Frau elébe. A ‚Frau' szóval szerkesztett növény elnevezései alkalmul szolgáltak azoknak előmintaképi használatra az épitészeti diszitményben is, ilyen előképek pedig: a tikszem, Frauenblume, anagallis arvensis; a bogács, Frauendistel, carduus Marianus, a bokál, Frauenmantel, alchemilla vulgaris, a czipő-czím, Frauenschuh, cipripedium calceolus, az estike, Frauenveilchen, hesperis matronalis, a bazsamit, Frauenmünze, balsamica major stb.

Valamint Francziaországban úgy Németországban is a styl végkorában a növény dísznek elkoresosodása a virtuosítás fitogtatásában mutatkozik, s ezt még annál inkább, mert a német sokkal gyakrabban alkalmazta a fafaragványt, s igy még könnyebben zavarhatta össze a fa anyag kellékét és követelését a kő anyagéval.

Hazánkban, hol a németországi épitészet honosult meg leginkább, annak minden phasisait követték; közös tehát nekünk is a németekkel a nagyobb testü levelek alkalmazása, és a faanyag összetévesztése a kőéval.

A növény dísz fő-nemei az imént érintett levélcsomó- és a végkereszt. virág, Giebelende vagy Kreuzblume.

A levél-csomó igen sok helyen van alkalmazva, feljebb láttuk használva a kapitelen, zárköven, gyámköven, a párkányzat és főivezet, archivolte, horonyán; itt főképen azon levél-csomóról szóllok, mely a csúcsok, Giebel, gable, pignon, gabelle, colma, szög alatt összefutó párkányzatának legfelsőbb tagján látható. A csúcs eleinte csak a templom fő homlokzatán jelenik meg, hol háromszögével a padlást elzárja, későbben a csúcsot, átviszik a kapuzat, és még későben az ablak koronázására is, úgy hogy a kifejlett, kivált német épületekben a párkányzatok fekirányos vonala csaknem elenyészik, vagy legalább is mindenütt az ablak csúcsai által félbe van szakasztva. A csúcs Francziaországban eleinte elég alacsony és tompaszögü, Németországban ellenben magas és éles szögü, későbben a csúcsot az egészhez jobban arányositják, még későbben, kivált Angolországban a csúcsot kanyarvonalban vezetik, és négy, sőt több középpontból szerkesztik. Ha a csúcsot, két alsó végpontjából eredő, toronyka, Fiale követi, német nyelven külön nevet, Wimperg, nyer, és ha az kanyar vonalu szamárhátunak, Eselsrücken, nevezik, sőt ha, az egészben kanyar vonalu, csúcs még le- és kifelé is hajlik, ezt Frauenschuh nak hiják. Ily csúcsnak és toronykáinak kiváló díszét aztán az itt határozottabban mint másutt fellépő, és a styl korát, szelvényes kiszökéseivel, igen szorosan jellemző levél-csomó és végkeresztvirág képezi, s azért mindketteje is külön név után ki van tüntetve: e név Krabbe, Bosse, crochet, crocket, unci-

netto. A legrégibb csúcs-levélcsomó Franeziaországban igen egyszerü, silhouettjénél inkább tekintik az épitészi vonalat, sem mint a növénydisz szabadabb mozgását, a csomó nagyon kiszökik és igen sürü elhelyezéssel bir. Későbben a levél-csomó képzésében a legnagyobb szabadság, a legnagyobb különféleség uralkodik, végre az igen mély, számos, éles vagy fodros kivágású növényeket használják előmintáúl. Németországban ellenben a csúcs-levélcsomó, csaknem kizárólag, a kereszt alakot veszi fel leveleinek elosztásában; még pedig úgy, hogy a csúcs-levél-csomó három, a végvirág pedig négy ágú keresztet képez. A három ágú alakzást igen világosan látjuk a fentebb, 174 sz. alatt adott lőcsei kapitel levél elágazásán, hol egyszersmind a stylisatio, vagyis a természetes levélnek az épitészetnek és az anyag követelése értelmében történt átidomítása könnyen kimutatható: e tekintetben feltünő a kivánt tömörség, a vastagság végett alkalmazott középső gömb alkalmazása és a levelek átalános felemelése és mintegy púpos alakitása. Más, még elég egyszerü hármas ágú kereszt idomítást látunk a következő csúcs-levél csomóban (l. 219 ábr.), melynek látható oldal levele, nem látható ellenkező párjával a csúcs legfelsőbb egyenes vonalu, de két oldal felé lejtő tagját átkarolja, mig a púpos gömb és a harmadik magános levél szabadon emelkedik. Harmadik példányunk meglehetős késő csúcs levél-csomót mutat. (l. 220 ábr.) Ezen, már a régebben összefüggő hármas levél vége, egy-

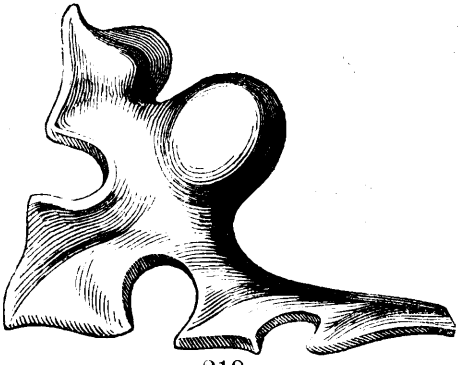

219

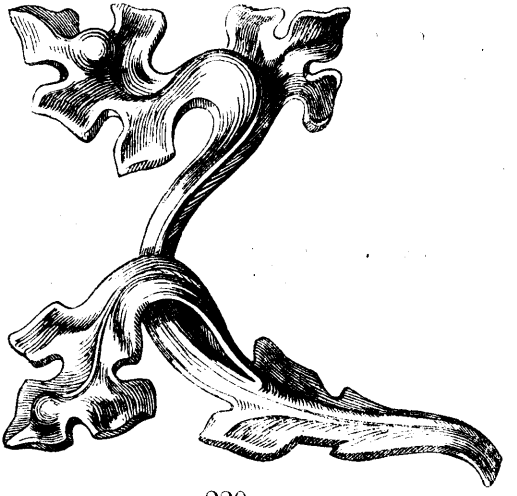

220

mástól egészen el van szakasztva, és az elosztott levélnek minden egyes része újra három osztályra kivágva. Itt az összekötést a csúcs párkányzatával csakis az alsó osztály képezi, itt nincs tulajdonképi átkarolás. A levél-csomónak hármas alkalmazását dísz- vagy fülketetőzeten, Baldachin, dais is látjuk. A baldachint a (l. 221 ábr.) csúcsives épitészet leginkább gyámköveken álló szobrai fölött, azok mintegy felső védelmére alkalmazta, még pedig ott is, p. o. a templom bensejében, hol az alatta levő tárgyat eső nem érhette. Jelen baldachinen a levél-csomó a toronykák három helyén látható, mint gyámkő alól s felmászó és végső levél-dísz a torony-

kák tetőzetén. Itt csak az utóbbival van dolgunk és ez, legalább elvileg, négy ágú kereszt idomában jelenik meg, ámbár a negyedik, benső, ág teljes fejlődését a fal, melyhez támaszkodik, gátolta.

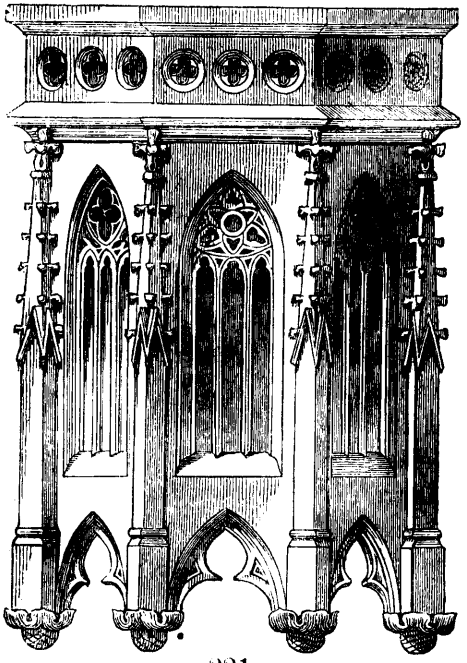

221

Francziaországban a vég- vagy keresztvirág vagy levél-csomó, Giebel-Kreuzblume, Fleuron, panache, bouquet, finial, crope, pomelle, eleinte valóságos levélcsomó volt, mely előmintáját többnyire valamely vizi növénytől vette, sokszor ennek csomójából még ember- vagy állat-fő vagy alak kikandikált, később előmintául vették a növények termékenyitő részeit ugy hogy a pistillum legfelsőbb, a stamina alsó vastagabb részét képezték, még később négy levélcsomóban, kereszt alakban, vették körül a középső, a felfelé véknyodó testet, utóbb az alsó négyes levélcsomó felett, kisebb felsőbbet, néha kettős számmal, alkalmaztuk úgy, hogy a csomók kiszökése felváltva történt, végre itt is a nagyon mélyen bevágott, túlságosan szabad levelek alkalmazása beállott. Németországban, elejétől végig a négyágu keresztes elrendezés uralkodott, eleinte ugyan egy, később kettős egymásfelettí sorban, a levelek silhouettje egészben a fentebb adott maradt, de a részletben mégis igen változékonynyá vált. Mivel a német végvirág négy osztálya, többnyire sokkal inkább szökik ki, azt, súlya kisebbitése végett nevezetesen át kellett törni, e körülmény és az épitészet vonalaihoz szorosabb ragaszkodása elsőbbséget adnak a német levélcsomóknak a francziáké fölött.

Az itt másolt keresztvirág (l. 222 ábr) már az elkoresosodás idejének szüleménye: nemcsak mert a kereszt csak is két keresztágból áll, holott rendesen négy ága van, hanem a levél-csomó mesterkélt alakja miatt, és azért is; mert a középső testet a levél szálak tekercse képezi. Jó korban e középső testnek felfelé keskenyedő nyolczoldalu gula alakja volt, ez tetején gömbbe végződött, nem pedig, mint itt, levelekbe, s a szál e testhez csak is tapadván, annak épitészeti alakját látni lehetett. Nálunk csaknem kizárólag, a német keresztvirág fordul elő.

Valamint a román, úgy a csúcsives épitészetben is a környező falak nyilásai azokat vagy egészen törik keresztül, vagy azokba csak be vannak mélyedve, az első rendbe tartoznak a kapu- és az ablak nyilásai, az utóbbiba a különféle fülke nemei u. m. a szentségtartó- papiszék-fülkei az ugynevezett piscinák stb.

A kapu vagy fő-, disz-, vagy mellékkapu, az előbbit a nyugati homlokzat vagy a kereszthajó közepén találjuk, az utóbbit vagy a két előbbi oldalán, vagy a mellékhajók falaiban, vagy pedig a templom függeleikhez vezetve p. o. a toronyba, a sekrestyébe. A főkapu, különösen nagyobb apátsági vagy székesegyházaknál, az épület többi mérveinek megfelelőleg, mindig diszes és nevezetes kiterjedésű, úgy hogy nagy templomnál, kivált székes-egyháznál, a templom arányaihoz képest készül a kapuzat és az ajtónyilás, melybe ujra kisebb, az ember nagyságához mért, nyilás van kivágva. Az egész tehát több részből van szerkesztve, melyek egyetemesen a kapuzatot porche, portail, Portal, porch, doorway, gate, porta, portico, képezik. A kapuzat előtt van a templom telekéhez tartozó előtér, parvis, Pervisch, ezen elnevezést a basilika előcsarnokától vették át, melyet paradicsomnak, paradisus, hijták. A kapuzat a falnak nem egyszerű áttörése; mert ajtóbéllete, jambage, èbrasement, pied-droit, Gewände, jamb, jambette, stipite, kiszökik a falból mindkét oldalán, és födve levén a főívvel, archivolte, az arra belebb következő fokozatosan kisebbedő ívekkel, voussoir, és az archivolte feletti csúcscsal, pignon, gable, itt csekély mélységü előcsarnok szülemlik, melyet porche-nak hiják. Gyakran az ajtóbéllet még saját tám közt is van foglalva, melynek toronykái a főivezettel együtt az ugynevezett Wimperget képezik. Mindezt láthatni a kassai templom főkapuzatán (l. 120 ábr.), melynek alapterve a következő (l. 223 ábr.) Ezen alapterv a kapuzatnak csak egy részét, csak déli ajtóbélletét adja, legszélső helyen látjuk három toronykából szerkesztett oldaltámát, erre következik két faltő, Halbschaft, közt bemélyedett horonya, azutáu a tulajdonképi falnyilás, melynek visszavonuló szögében találjuk a fa-

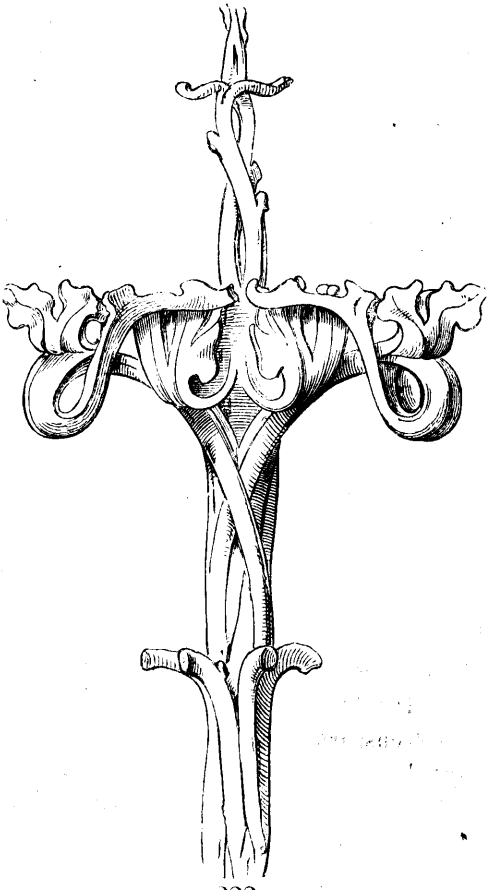

222

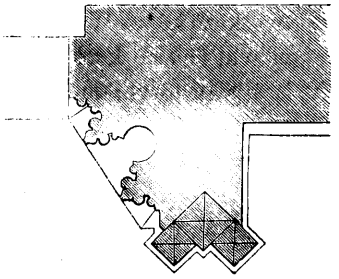

223

ajtó-szárnynak beakasztására szolgáló sarkat, gonds, Angeln, hinges. Főkapuzatnál rendesen az ajtónyilás kettős szokott lenni, ezt ugyan e kapuzatnál nem látjuk; de látjuk a kassai kereszthajó mindkét kapujánál, alaptervünk az éjszakinak keleti ajtóbélletet ábrázolja. (l. 224 ábr.) Ezen és a nyugati páros béllet közt, áll a nyilás kellő közepén az egyenesen felfutó kő-választék, trumeau, Thürpfosten, shaft, pier, fusto, mely az egész nyilást két egyenlő részre osztja. Az egész kapu díszesebb és nagyobb mérvü mint a nyugati homlokzat főkapuja; mert midőn az utóbbi csak egy horonynyal bir, itt kettőt látunk, és e horony mélyebb és magasabb is a főkapuénál, úgy, hogy az abba állitott talapzaton emelkedő szobor magasabb és szélesebb is lehetett. Rajzunk (l. 225 ábr.) a horonyt talapzatával és az azt, egyik

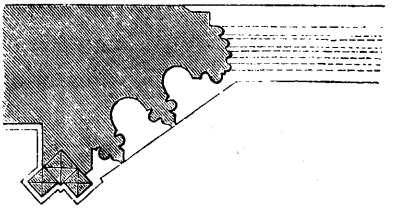

224

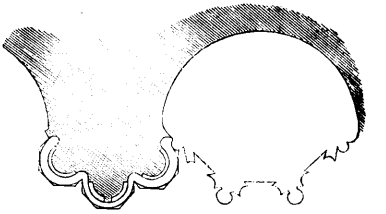

225

oldalán, határzó faltővel adja. A kettős ajtónyilás nálunk elég ritka, birja a kassai templomnak kereszthajója és a bereghszászi templomnak déli kapuja, a zágrábi székes-egyház, ámbár ez nagyobb mérvü, mégis nélkülözi. (l. 113 ábr.) Az ajtóbéllet kifelé csaknem mindig, de gyakran befelé is tágul; a külső tágulás, mint a román épitészetben, rendesen úgy történik, hogy a béllet egyenszárú háromszög hypothenusáján van szerkesztve, néha pedig p. o. a nagybányai kapubélletnél e hypothenusa a köb háromszögnek hypothenusája, s ekkor a bélletnek sokkal tágabb kifejlődése és szélesebb tekintete van, és a templomból kijövő nép is könnyebben szétoszolhatik. Az ajtóbéllet függőleges részét a franczia pied droit-nak nevezi; ez rendesen fekirányos felső küszöbbel, ajtó szemöldökkel, lintel, slab, travi liminari, linteau, Oberschwelle, záratik, melyre következik az ivezettel körülfogott csúcsives mező, tympan, Bogenfeld, tympanum. E mező a kassai északi kapuzaton, a két nyugati mellékkapun és a zágrábi főkapun csúcsives, de a kassai nyugati fő-kapuzaton nem az; mert az a felett következő képes Wimperg ily kifejlődését felfelé nem engedte. Vannak kapuk, melyeken sem felső küszöb, sem ívmező nem létezik, hanem a fal csúcsíves alakban itt is át van törve, más kapunál ily áttörésbe mérmű van alkalmazva, másban ismét ezen áttörés ablaknak használtatik fel, de akkor a szemöldök választja el a kapunak nyilását az ablakétől. Nevezetes a kapuzatok szobrászati kidiszítése; mert ez az épület azon része, melyet leggazdagabb módra szoktak ékesíteni; emlékezetéül annak, hogy az üdvözitő magát mondta azon kapunak, mely által az égbe juthatni. Alant a béllet függőleges oldalán endesen szobor egy, sőt nem ritkán két egymásfeletti sorban áll (az utóbbi az eset a

kassai északi kapunál) ugyan egy szobor áll a választék előtt is; a szemöldök és az ívmező domborművekkel van ékesítve, és az ivezet mélyedéseiben vagy növény-dísz vagy ismét egész szobrok láthatók. — A franczia kapuzat több tekintetben különbözik a némettől, ugyan is az előbbi bélletén ritkán találkozunk mélyebb horonynyal, miért is szobrai nélkülözik azon árnyék hatását, mely a szobor alakját oly erélytelesen tünteti ki a német kapunál; ez utóbbi külön válik környezetétől, és a mellett önállólag lépnek fel az épület szerkezetét kitüntető támak, mig a franczia kapuzat, nem ritkán annyira szökik ki, hogy a támak aljait egészen elfedi, sőt néha, hol három kapu van, az e fölötti hármas csúcs, azokat összekötvén egymással, az egész még a támakon is szökik ki. Különbözik továbbá a franczia kapuzat a némettől szobormű általi túlterhelésével, midőn itt a domborművek nemcsak az emlitett helyeken, hanem még azokon kivül is mindenütt fordulnak elő, hol kiterjedésüknek tért enged a lapos fal; végre különbözik a franczia kapuzat a némettől az azon látható plastikai előadás tárgyai által is. Midőn a csúcsíves styl kezdődött Francziaországban szokássá vált a kapuzatot mintegy naptárrá tenni, így látunk azon rendesen ábrázolva a zodiakot és a tizenkét hónapra szólló mező vagy gazdasági munkát, vagy látjuk előadva a hét halálos bünt és a hét erkölcset, vagy az okos és oktalan szüzeket, amazok égő, ezek olaj nélküli üres, sőt felforditott lámpával, várván vőlegényöket, az üdvözítőt; ugyanezen szellemben pótolja néha a szüzek helyét a zsinagoga és az egyház jelképes előadása, amaz bekötött szemmel és összetört zászlónyéllel, ez szabad szemmel, koronával és magasra emelt díszes zászlóval. Közösen birja a franczia és német kapuzat az előadás több tárgyait, nevezetesen: a béllet oldalán az apostolok, a prophetáik, egyházatyák vagy helybeli szentek szobrait, állva oszlopkán vagy gyámkövön és fent födözve baldachin tetőzettel; az ívmezőn bibliai események előadva domborművekben, u. m. a b. szüz vagy az üdvözitő életéből vett jelenetek, ritkábban legenda események, leggyakrabban pedig az utolsó itélet ábrázolása, de itt megint azon különbséggel, hogy e kép a franczia templom nyugati főkapuján, a német templom északi kereszthajó kapuzatán szokott előfordulni. Az ívezetben, voussoir, hol egész alakok vannak alkalmazva, ezek mindkét kapunemben angyal, vagy apostol, vagy szentek sorokat képeznek, a styl kezdetén jobb felfogás értelmében csak kevéssé kidomborodó müben, de későbben egész szobrokban, melyek a bemenőt csak nem agyonütéssel fenyegetik. Az ívezet feletti csúcs a styl fejlődése korában mindinkább emelkedik Francziaországban, Németországban már kezdetben is igen magas, Francziaországban még e csúcsban is vannak alkalmazva domborművek, mig Németországban itt rendesen csak mérművet látunk. A kassai templom északi kapuzatán, a rendes csúcs helyett, igen ékes épitészeti keretbe foglalt és emelkedésökben lépcső fokozatos csúcsot képező domborműveket látunk, melyek a magyarországi sz. Erzsébet életét adják elő; a nyugati főkapu csúcsa helyett, szinte díszes keretbe foglalt kettős dombormű mutatkozik, az alsóban a b. szüz ölében tartja a holt üdvezitő testét, a felsőben van sz. Veronika keszkenője, melyen Krisztus arcza van lenyomva. E kettős kép alatt a kapu ívmezején az üdvözitő a gethsemani kertben imádkozva

alvó tanítványai közt. A zágrábi főkapuzat ívmezején (l. 113 ábr.) nincs többé domborű, de csúcsában, a jáki templom előképére, külön fülkékben állának az üdvözítő és apostolai.

A kisebb mellék- vagy oldalkapunál a főkapuzat annál több dísze esik el, annál inkább egyszerűsítve van az elrendezés, minél kevesebb jelentékenységet akartak tulajdonítani ily kapunak, és minél alárendeltebb helyen áll az. Legdíszesebbek nálunk a két oldalkapu a kassai nyugati homlokzaton (l. 118 ábra). Van ugyan még itt is horony, de ez nem oly tág, hogy abban szobor elférhetne. (l. 227 ábr.) Akadályozza ezt a tagozat túl gazdag volta; mert elég szük helyen négy faloszlopot látunk egymás mellett. Emelkedésében e faloszlop díszes kidolgozásban jelenik meg; s igen jól van faragva az ívmezőnek, domborművű virágfüzére is, rinceau, Giurlande, e fölött két csúcsból és két támtoronykából álló úgy nevezett Wimperg emelkedik. A pozsoni sz. Anna-kápolnából a székesegyházba vezető kapunak hasonló csúcsíves mezején sz. háromság van kifaragva, oldalán két imádó angyal, s ezek oldalán gazdag lombozat (226 ábr.). Az egész a XV-ik század müve.

226

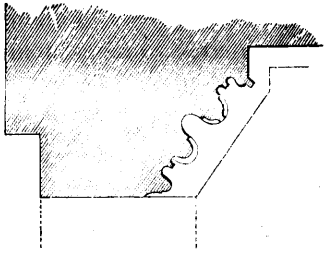

227

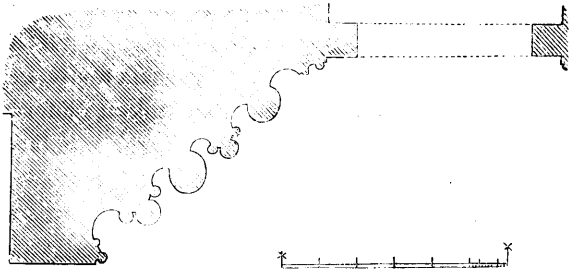

228

Későbbi korból való a lőcsei templomnak déli kapuja, melynek alaptervén a kassai mellékkapuénak némi utánzása, újabb tag szaporítással, látható (228 ábr.).

A legkésőbbi csúcsíves stylnek példányát látjuk az itt adott szegesvári, erdélyi, főkapuzatáhan (229 ábr.). Ez ugyan az egyháznak főkapuzata, de mégis kisebb mérve és egész egyszerübb elrendezése értelmében, inkább a középkori mellék- sem mint főkapuzatok mintájára készült. Nyilása osztatlan, felső küszöbe fekirányos vonala alatt, minden szögén, negyedkör alak látható, nincsen csúcsíves, hanem van háromszög mezeje, mely egyszersmind a csúcsé is; szóval az egész

igen hasonló a kassai déli kettős kapuzat fele részéhez, mely már is a XV-ik század vége felé készült el, sőt az úgy nevezett Wimperg toronykai még inkább elkoresosodott alakban jelennek meg, sem mint a hasonnevü kassaiak.

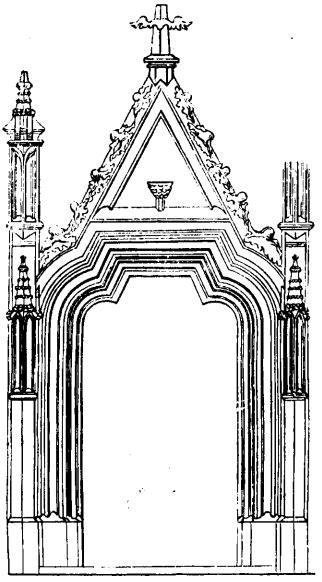

229

A legegyszerübb ajtók, melyek a sekrestyébe vagy a toronyba vezetnek, néha csak épszögüek, és legfelebb bélletei belülről és kivülről le vannak szelve, abgefast, splayed, chanfré, abbatu. Ilyenek a legkisebb falusi templomokban is láthatók.

Az ablakot, Fenster, fénêtre, finestre, vererrière, window, finestra, elrendezése, nagysága és számára nézve a csúcsíves styl mesterei ritka belátással tudták alkalmazni, valamint az épület egészéhez, úgy azon külön helyhez is, melynek világítására ezen nyílás szolgált. Tudva van, hogy a világosság, ha azt nem közvetlen a nap sugarai eszközlik, az ablaknyiláson behatván, gula idomban szűkül, és hogy a tárgyak minél távolabbra esnek ezen világossági gulától, annál kevésbbé határozottan vannak világítva; a nap sugarainak elterjedése párhuzamosnak tekinthető ugyan, s azért, ha a nap süt be a szobába, a gula alak prismatikussá válik; de még a nap sugarai is veszítik erejét azon arányban, melyben mélyebbre terjed a világított belső tér. Innen következik, hogy a világitási tér annál nagyobb leend, minél nagyobb a gula vagy a prisma alapja, vagyis minél tágabb az ablak, s ebből megint következik, hogy nagy benső helyiségeket sokkal jobban világíthatni kevesebb, hanem nagyobb, sem mint több, hanem kisebb ablakkal. E tapasztalás volt oka annak, hogy a középkorban a czélszerüségre inkább ügyelvén, mint a gépies symetriára, és nem tartván a külső eltérés és különféleségtől, ha nagy termeket és kis szobákat egymás mellett kellett helyezniök és világitaniok, az épitész amazokat nagy, emezeket kis ablakokkal látta el; sőt a középkori épületek épen ezen változékonysággal, midőn ez okszerüleg lett alkalmazva, nyerték ama tetsző tekintetet, melyet a mai épitész szabályosan kilyukasztott bérkaszárnyaink falaival teljességgel nem bir elérni, daczára minden symetrikai izadságának. Más elvet, az ablak szerkesztésnél, a csúcsíves styl mesterei már a román épitészektől örököltek; t. i. azon módot, mely szerint a szél, eső és egyéb ártalmas kül behatásnak ablakaik legkisebb érintkező felületet, ellenben a világ sugárainak a legnagyobb behatási tért engedték: s ezt azzal érték el, hogy az ablak bélletét, valamint mindegyik oldalán, úgy kartámát, Brüstung, appui, is kivülről és belülről elszelték; e szerint ez utóbbinál könnyen lefolyhatott az eső vize, belül pedig még nevezetes magasságban alkalmazott templom ablak is megengedte a nap sugárainak, hogy, a leszelésen mintegy lecsúszva, még a középhajó padozatát is érhette el. A román épitészetben, mint láttuk,

a hármas leszelés egyszerű kajácsos vonalból, Schräge, biseau, állott, deezen kajácsosságot a csúcsíves stylben, előbb ugyan faloszlopkával, később pedig faltő-tagozattal és több horonynyal ékesíték és gazdagíták; az utóbbit kivált a német építészetben látjuk alkalmazva; ezen elrendezést a zágrábi templomnak itt adott két ablakbélletének alapterve magyarázza (230 és 231 ábr.); közepén látjuk azon hajlékot, Falz, feuilure, melybe alkalmazva volt a vas keret, Fensterrahmen, châssi, armature en fer; ezt osztályozták aztán kisebb mezőre, Felder, Tafel, panneau, függőleges és fekirányos vas rudakkal, Stange, barre, melyek közzé alkalmazták a festett üvegtáblát, verrière, vitrail, gemalte Glastafel, glazing. Középétől fogva tágult az ablakbéllet befelé, innere Schräge, escoinson, és kifelé, kiszöktetvén oldalából a féloszlopkák vagy faltövecskéket, melyek közt bemélyedtek, az azokat elválasztó horonyok. Ha az ablak szélesebb volt, sem hogy azt egynyílásúnak lehetett volna meghagyni, a nyílás közepére vagy oszlopkát vagy választé-

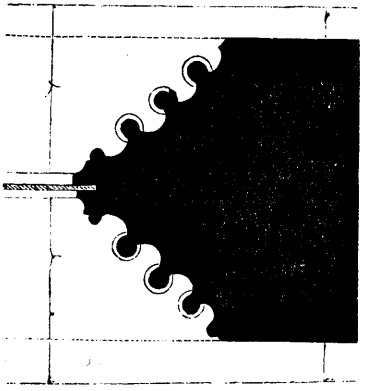

230

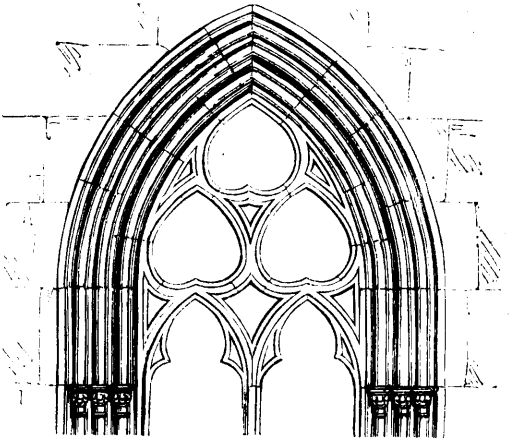

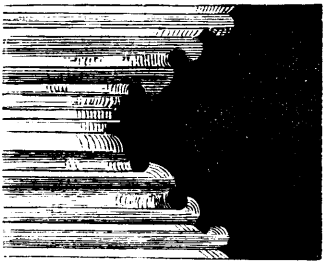

231

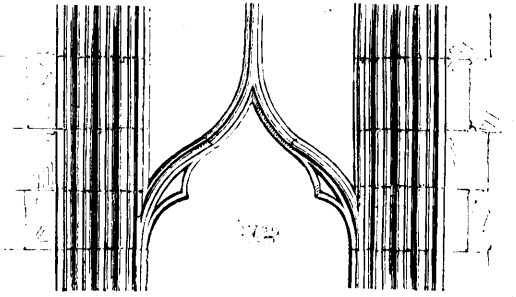

232

kot, Fensterpfosten, piers, meneau, mullion, helyeztek; az itt adott zágrábi ablak (232 ábr.) kő választékkal van ellátva, melynek alapterve a következő, és melyből az ablak csúcsíves mezejében elterjedő mérmű eredt (233 ábra).

A csupa lóherívből szerkezett mérmü meglehetős egyszerű ugyan, egyszerű az ablakbéllet alapterve is, de az egészet még sem tarthatni kora csúcsívesnek, alsó kanyarríve miatt, ha csak ez későbbi kitatarozásnál nem tétetett e helyre. Franczia országban a csúcsíves mező mérmüi ékesítése átalán és sokáig elég egyszerü maradt, állván alant, rendesen, sorban elhelyezett több lóherívből, mely fölött körbe zárt öt, hat, vagy nyolczlevelü rózsa látható; meglehetős későn mutatkozik itt a halhólyagos alak, mig Németországban a mérmű e helyütt igen változékony, és Angolországban oly igen különféle, és e különféleségével oly szembetünő, hogy az angol régészek, leginkább ezen mérmüvet tekintve, annak idomai szerint osztották fel a csúcsíves styl phasisait.

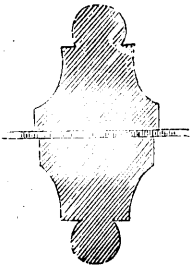

233

Kora csúcsíves alaku az itt ábrázolt (234 ábra), a sopronyi benczés templomból vett ablak; faloszlop áll két oldalán, a nyilást három részre felosztó tag

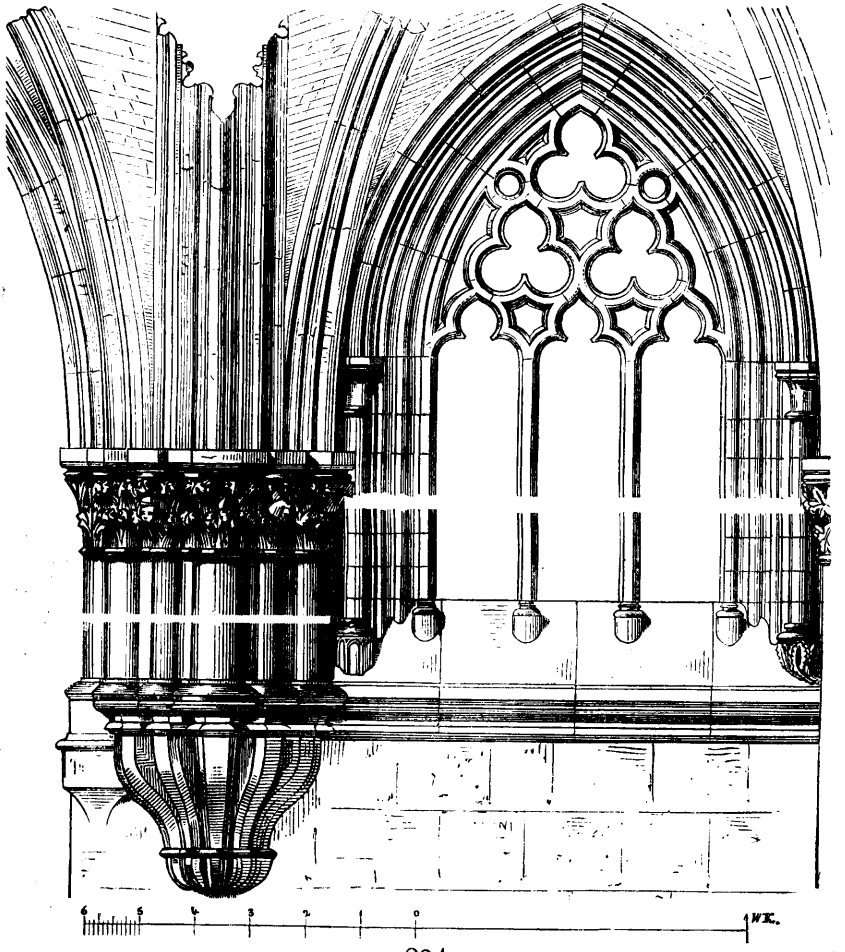

234

csak egyszerű kőválaszték, Fensterpfosten; ívmezejében a lóheralak az uralkodó, alant a falnak kajácsa meredek, s ebből származik a választékok oszloplába. Az ablak jobb oldalán óriási gyámköven emelkedik a templomnak faltöve, kapitelje vállkövén nyugszik a templomnak erős kereszt hevedere, két diagonál- és két falgerincze. Az egész ablakot l. 121 ábránkon, hol észrevehetni, hogy ezen ablak a faltövek közti tért egészen áttöri, a franczia kora csúcsíves styl értelmében.

A lőcsei, sz. Jakabnak szentelt, templom három következő ablak alaptervnek ketteje három, a harmadik, melynek csak felét látjuk, négy osztályos (235, 236 és 237 ábra); egyikénél egyszerü egyenes vonalú kajács, Schräge, mutatkozik külső bélletén, más kettején nagyobb horonyt látunk, minő a kassai ablak rendszert jellemzi.

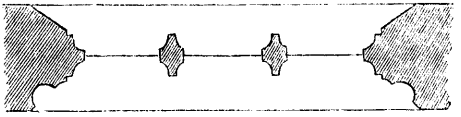

235

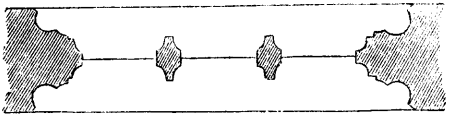

236

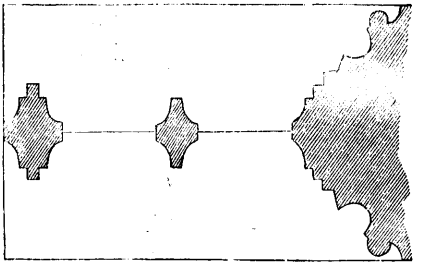

237

Az imént adott alaptervek kettejéből emez emelkedés származik (238 és 239 ábr.), mindkettejében az ívmező ékesebb mérművel van betöltve, mint minő a sopronyi templomé; mert itt a lóherdísz fölött négy levelü rózsa körben jelenik meg, az

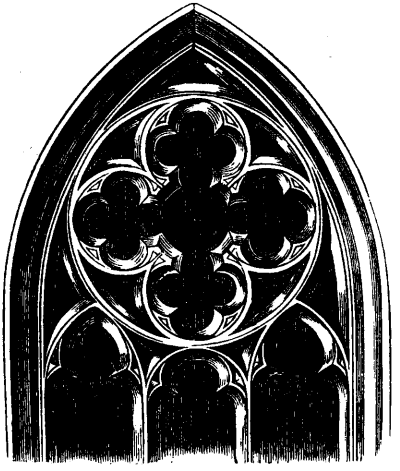

238

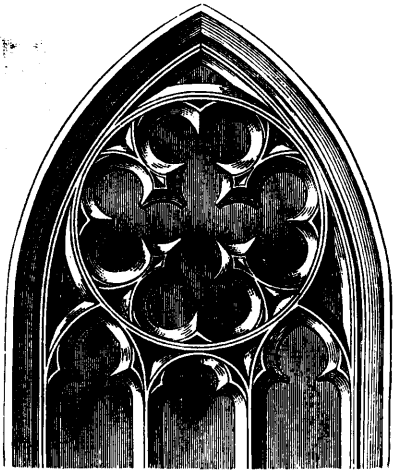

239

egyik rózsa külön-külön levele megint lóher alakot vesz fel, a másikénak minden levele kettős. Franczia nyelven a négy levelü rózsát quatre-feuille-nek vagy quatre-lobée-nek nevezik.

A horonyok fejlődését az ablak bélleten sokkal jobban, mint a lőcsein, látjuk a szepesváralljai ablakokon, melyek inkább közelítik meg a kassai igen mély horonyu szentélyablak szelvényét (240 ábr.).

A csúcsíves styl legújabb, már elkorcsosodott korába való ezen csaknem köríves ablaknyílás, különös szamárhátú díszítményével és oldaltoronykáival, melyek együttvéve Wimperget képeznek. Ezen ablak a mescheni templomból, Erdélyből van véve (241 ábra.).

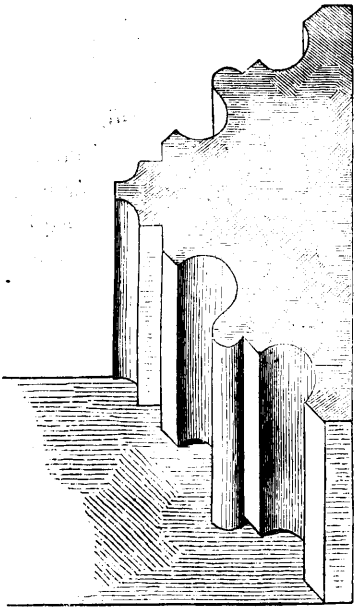

240

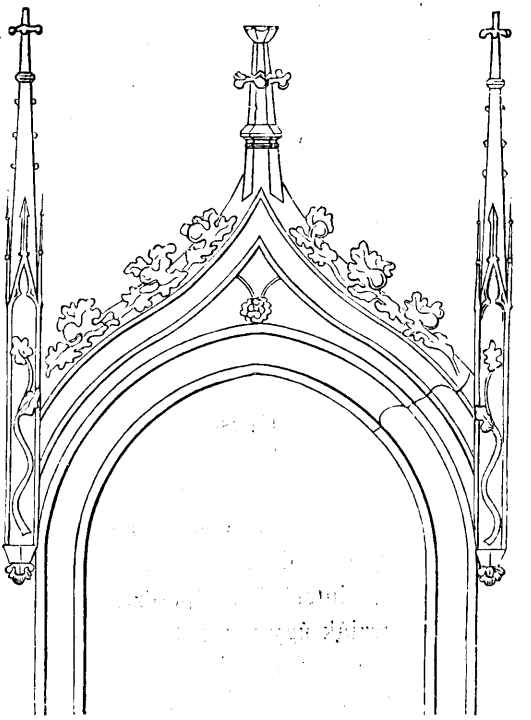

241

A csúcsíves stylben, csúcsíves ablakai mellett, még egész körbe foglaltakat is találunk; ezek többnyire a főkapuzatok fölött, és főképen Franczia- és Angolországban fordulnak elő, hol rosace, rose, rose-window, Rund-Raad-Rosenfenster név alatt ismeretesek; ezek, midőn a román rózsákból erednek, azok küllőit is tartják meg; de a körív nem oly tartós, nem oly erős levén mint a csúcsív, a rózsaablak is könnyebben megtörik felső részében, az azt megfekvő súly alatt; miért is, a legjobban szerkezett épületeknél, p.o. Rheims-ben, a körív fölött még csúcsív is van alkalmazva arc brisé, à décharge. Németországban, a rózsa-ablak helyett, a főkapuzat fölött rendesen sokosztályú, széles és magas csúcsíves ablak fordul elő, mi pedig, leginkább a német épületeket utánozván, következetesen ezen utóbbit is fogadtuk el.

A fekirányos felső küszöbü ablaknyilás templomoknál ritkább, de gyakran fordul elő a polgári építészetben, melyben az emeletek magasságát nem szerfölött kivánták nagyitani.

Nemcsak az ablak, hanem az ajtók, sőt a fülkék nyilásait is átalánosabb kitétellel ivnyilásnak, Bogenöffnung, baie, bay, nevezik; ha ezen nyilás az ablaknál üveg táblával nincsen zárva, a franczia azt claire-voie vagy jour-nak mondja, s innen az áttöréseket à jour-nak nevezi.

A nem teljes áttörések közt, a bemélyedések sorába tartozik a fülke, melynek a csúcsíves styl, részint kényelmessége, részint árnyékos hatása miatt oly sok hasznát veszi. Első nemüek a szentségtartó-, a papiszék-, piscina, másodnemüek a szoborfülkék, Nische, niche. Csinos papiszék fülke példányát látjuk a sopronyi benczések templomának szentélyében (l. 138 ábr.).

A részletekhez tartozik még a lépcső és a lépcsőház is, escalier, case d'escalier, Stiege, Treppenhaus. Az egyes lépcső, marche, gradin, Stufe, az arányozás szabályain kivül esik; mert akár az épület nagy, akár kicsiny, az egyes lépcső magasságának mindig az emberi testhez mértnek kell maradni, és a kényelmes felmenetet már nem engedő magasabb lépcsőt csak a régiek alkalmazták templomaiknál; mivel istenöknek testét nagyobbnak képzelték az emberénél, és erősen hitték, hogy ezen istenek a nekik szentelt templomot valóban és testileg lakják is. A lépcsőház, ha ez látható a templom belsejében, gyakran igen díszesen van alkotva csúcsíves arkádokból, néha elmésen is szerkesztve, minő p.o. a kassai templomban levő. Ékesített lépcsők vezettek a szónoki székre és a szentélyt a hosszhajótól elválasztó díszfalra is, az úgynevezett jubé, Lettner-re, melynek csekély maradványai nálunk csak a nagy szőllősi egyházban fordulnak elő. Kényelmesség tekintetéből a lépcsőzeten külön magasságon nyughelyek fordulnak elő, a franczíák úgy nevezett palier-ei, Ruheplatz; s igy látjuk, hogy a középkor még a legszorosabban vett szükségleti részletet is kényelmesen és egyszersmind díszesen tudta alkotni.

Szobrászat.

Ki az élő alak előadásában egyedül az idom báját és a mozdulat képzésében egyedül a kecset, Grazie, becsüli, ezt a középkori szobrászat felfogása és előadása nem fogja ugyan kielégiteni, az nem menend túl a régiek szobrászatán, és itt is szívesebben a hellen, sem mint a római müvek előtt meg fog állapodni: de van e két, nem tagadom, igen nevezetes plastikai tulajdonon kivül, a müvészetnek más nyilatkozványa is, melyet, ha egyoldalusságról nem akarunk vádoltatni, nem mellőzhetjük el: ez pedig maga az egyediségnek és az egyén változó lelki állapotának előadása, mindkettejét pedig szellemíbb oldaláról birta felfogni a közép- mint sem az ó-kor. Ezen ellentét nem tünik ugyan annyira szembe, midőn a régi plastikát a keresztyénnel,

hanem midőn az antik plastikát és festészetet a keresztyén festészettel hasonlítjuk össze: mert az antik plastika, mindenesetre, sokkal magasabb pólczon áll test-alakzási és idomítási képességére nézve, mint a keresztyén szobrászat szellemi kifejezése tekintetében; mi már annál fogva is természetes, mert a plastika, már magában is inkább anyagi mint a festészet, mely inkább van hivatva a szelleminek felfogására; következőleg a keresztyénség szolgálatára. Igy történik aztán, hogy az antik festészet inkább szobrászati, a keresztyén szobrászat ellenben inkább festészeti, így történik, hogy az antik világban a plastika, a keresztyén korban a festészet fejlődött ki jobban; e viszony pedig már a keresztyén világ első csirájával szülemlik, midőn e világ elveti, anyagisága miatt, a szobrászatot, és e helyett felkarolja előbb ugyan a mosaik- és miniature-, később a fresco-, végre pedig az olaj-festészetet.

Ha már most, mint mondám, megszokott nézetünk és előitéletünk és az idombáj és kecs iránti hajlamunktól elnézve, közeledünk a középkor szobrászati müvekhez; látni fogjuk, hogy azok más, igen nagyon becsülendő tulajdonnal birnak. Az egyéniség felfogását a hellen nézet csaknem egészen zárta ki, ezt a római világ fogta fel, régi korában inkább gépi módon, az eldődök arczainak lemintázásában; a császárok alatt, nevezetesen Trajan óta, pedig már müvészetileg is. De még ezen utolsó korszakban is a római arczkép alig megy túl az egyéni határozott külidomon, mig a keresztyén müvészet, még pedig már a középkorban is, a szellemi bensőséget törekszik kifejezni a mindenkori egyéni külső alakban, és itt megint roppant befolyása van a vallásos bensőség kifejezésének. Ezen új irány és főtekintet következtében természetes, hogy e szobrászat kevésbbé válogatja a bájos alakot, kevésbbé ügyel a mozgás kecsére, mint a hellenszobrászat, ellenben úgy veszi előképül az egyéni idomot mint azt találja, nem ritkán sovány, elaszott, sőt visszataszitó megjelenésében, csakhogy az egyéni alaknak szellemi jelentőségét ne nélkülözze. Hozzá járul, miként a keresztyén nézet a mezítelen test előadását illetlennek tartotta, s igy a müvészet csaknem kizárólag az arcznak tanulmányozására volt szorítva, és midőn a testet magát nem tanulmányozták eléggé, annak ruha redözetét sem birták alkalmazni oly mesterileg mint tették a hellenek. Mielőtt ez utóbbiak a mozgás kecses kifejezését elérték, úgy nevezett archai müveikben nem ritkán az ékesség, Zierlichkeit, előadásának legmagasabb polczára hágtak, s ugyanezen ékesség képezését, az antik kecs helyett, a középkori szobrászati müvekben is van alkalmunk csodálni. Igaz, hogy a XVI-ik század óta uralkodó, csak nem kizáró, előszeretet az antik szobrászati müvek iránt, a legújabb korig nagyban gátolta a középkoriak beható tanulmányozását, igaz, hogy a remek müvek itt sokkal ritkábbak, sem mint az antik világban; mert hiszen a plastika a keresztyénségnek nem kiváló müvészete; igaz, hogy hazánkban középkori plastikai remek müvek épen nem léteznek; mert a müvészetben, fájdalom! soha a kitünőbb nemzetek sorába nem birtunk lépni: mindazáltal mégis megjött annak ideje is, hogy lemondtunk valahára kizárólagos előitéletünkről, és megkezdtünk nem az antik, hanem külön és sajátságos mérvvel mérni a középkori szobrászatot, és ime találtunk abban is nem csekély számú remek müvet, még

pedig talán legtöbbet Francziaországban, a csúcsíves styl első hazájában. Ott állának a rheims-i, chartres-i, amiens-i, párisi és más székesegyházak falain és falai mellett domborművek és szobrok, melyeket, még az idombáj tekintetében is, méltán az antikok mellé helyezhetni, és vannak azok közt olyanok, melyek keletkezését csak is ezen utóbbiak tanulmányozása után származtathatni, ilyen a rheims-i székes-egyház nagyszerü Krisztusa, és pár női alak, mely egyenesen antik Ceres szobor előmintájára emlékeztet; de van olyan is, melyen, minden nagyszerüsége daczára, ily befolyás nem vehető észre, például a st. germer-i oltárrészletnek domborműve a cluny-i muzeumban, Párisban, és több más dombormű a rheims-i székes-egyház bensejében, és a párisi székes-egyház nyugat-északi kapuzatán. Németországban már ritkább hasonló szobrászati remekmű, de találnnk ilyent itt is a székes-egyházakban és, hogy csak egy példányt hozzak fel, emlékeztetem az olvasót a bécsi sz. István templomnak, úgynevezett, püspöki kapuja fölötti domborművére. A tulajdonképi vallásos tárgyu plastikai müveken kivül igen nagy figyelmet érdemelnek a középkori sírkövek, pierre-tombale, Grabstein, sepulcral-, tumb-stone, melyeken az arczképes előadást már a XIII-ik században megkisérték. E sírkövekkel már igen korán, Francziaországban roppant pazarlást üzik, midőn azokat még drága kövekkel is ékesítik, és az utóbbiak megőrzése végett a sírt vagy külön köröskörül futó rácsozattal, grille, Gitter, vették körül, vagy ily vasrácsot, herse még a kő fölébe is helyeztek. Vannak a valódi szobros vagy domborműves sírkövecken kivül, kivált Angliában, roppant számú fémtáblák, brasse, Erzplatte, melyekbe a megholtnak arczképes alakját bévésték, s igy inkább körvonalú rajz, mint plastikai mü eredt; néha hasonló történt kőanyagban is, gyakrabban pedig igen csekély mélyedésből, en creux, emelkedik ki, elég laposra, az alak, melybe főrészei csak is a vésüvel vannak bekarczolva. Ily sírkövet, mint nagy ritkaságot láttam Erdélyben, a szamos-újvár-némethi templomban, nem messze Szamos-Ujvártól. Hogy az olvasónak némi fogalmat szerezhessek, mint fejlődött a középkori szobrászat a sírköveken, azoknak következő példányait adom: (l. 242, 243 és 244 ábr.)

Az első a XIII-dik századból való (az itt képezett gurki választott püspök Otto, 1214-ben halt meg), az egész alak, ruha redözetével együtt, igen feszes, de arczán mégis már világos törekvés látszik az egyéniség ábrázolása irányában. A másodikban ezen törekvés már sokkal inkább sikerültnek mondható, valamint a ruházat előadásában nagyobb szabadság mutatkozik; az itt előadott lovag 1403-ban halt meg. A harmadik már remeknek mondható, valamint a személy, úgy ruházata és melléktárgyai felfogásában és előadásában. Az itt ábrázolt Uberagker nevü seckaui püspök, 1477-ben halt meg.

Nálunk a szobrászat csak is a XV-ik században tudott némileg magasabb pólczra vergődni, még pedig nem annyira kőmüvekben, sem mint fa-faragványokban, melyek fenmaradt régi oltárainkon még meglehetős számmal megvannak; de ezen fa-faragványokat sem készité magyar, hanem többnyire idegen müvész; igy jelesen a szepesi, a bártfai és a beszterczе-bányai oltárok fa-faragványait a Krakóból

hazánkba jött Stossnak és tanitványainak kell tulajdonitani, igy a kassai főoltár há-

242

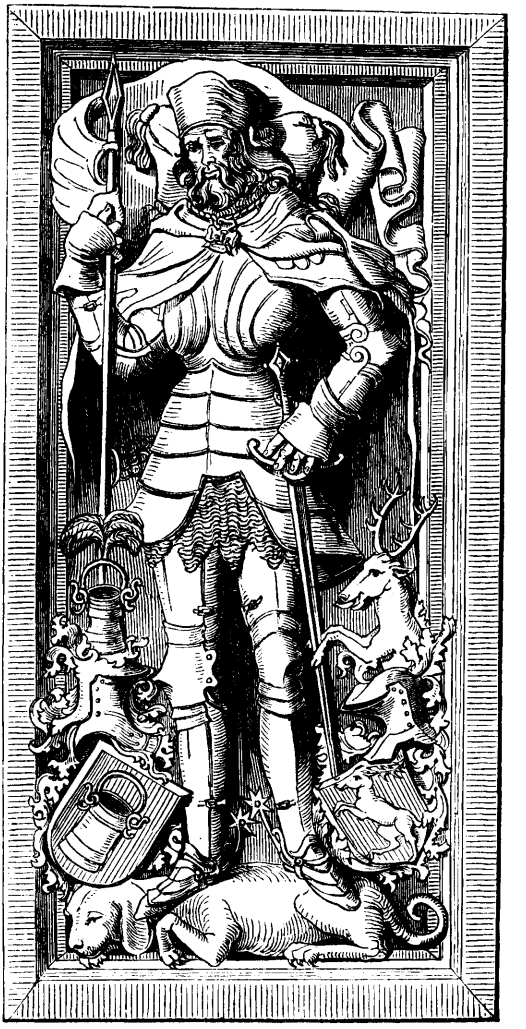

243

rom remek faszobrát Nürnbergben készité, hihetőleg, Riemenschneider János. Az oltárokon kivül a fa-faragásnak nagyobb tér jutott a papi széken az ugynevezett stallumon, melynek több csúcsíves koru példánya még látható hazánk felföldi templomaiban.

A szobrászat szülményei közzé tartoznak a padolatnak dombormü előadásokkal ellátott téglái is, Fliesse, carreaux, tuiles, dalles, tiles, te-

goli, embrici, mind az itt adott, mely a cseh czimer oroszlányát ábrázolja. Még ezekben is néha feltünő müvészeti felfogás nyilatkozik, annak tanuságául, hogy a középkor müvészei még a legcsekélyebbnek látszó tárgyakat sem hanyagolták el.

245

Festészet.

A festészet a csúcsíves épitészetben, főképen két téren nyilvánult, mint falfestészet a falakon, és mint üvegfestészet az ablak-táblákon. A templom falai rendesen festve voltak, és ha valamely kisebb község, szegénysége miatt, nem birt történeti képet előállítani, színes alapon legalább a kőválasztékot jelelte ki, és minden kő közepére egy-egy apró virágot festetett, s ez elkerülhetlen szükséges volt, nehogy a festett üvegtáblák kiríjanak, ha a melletök levő fallapok festetlen maradtak volna. De más részt a színes üvegtáblák tündöklő átlátszatukkal mégis túltevén ezen tündöklést nélkülöző falszíneken, a csúcsíves épitészet törekvése oda volt irányozva, hogy a falfestményeket minél csekélyebb térre szoritsa, s igy következett aztán az ablak kitöréseknek mint inkábbi tér-nagyitása. Midőn a középkori festészet diszesit, rendesen, nem törekszik szemcsalódás után, hanem sokkal nagyobb ügyekezete a szini összhangzást, Harmonie, elérni; ilyenkor tehát az árnyéklati mintázás többnyire el van hanyagolva, s alárendelve a részletes festészeti hatás is az épitészeti közhatásnak: ezen tekintet főképen szükségessé válik az ablak festményeknél, hol az átlátszóság nem engedte józan módon az árnyéklati mintázást, mely zavart és a templom bensejében homályosságot idézett volna elő; az ablak-festmények módja át lett származtatva nemcsak a díszek, hanem az élő alak szineire is, s igy a falfestmények birálásában sem szabad alkalmaznunk azon mérvet, melylyel a mai önállólag fellépő

képeket, Staffeleibilder, mérünk: hanem meg kell állapodnunk azon összes hatásnál, melyet az épület építészeti, szobrászati és festészeti részeivel, együttvéve, ránk gyakorol. És ugyan ezen tekintet az, mely a régiekkel, még pedig nemcsak a középkoriakkal, hanem még az egyptomi, assiriai és hellenekkel is befestette, aranyoztatta és ezüsteztette valamennyi szobrászati müveit. Midőn ez történt a középkorban, még az egyes és külön helyiségre is voltak ügyelettel, úgy, hogy például a szentélybe, mint főhelybe, a legtündöklőbb színeket ragyogtatták, mig a hosszhajóban mérsékeltebb vala a festék csillogása, így bölcsen hangoztatták alá a szín tüzét a faszobrok befestésénél, így az üvegtáblát, midőn kevésbbé tündöklő hatást akartak előidézni, nem tüntették ki eleven színekben, hanem azok helyett csak szürke mezőn alkalmaztak fekete vonalu rajzot, mit grau in grau, vagy grisaille-nak neveznek.

A szín alkalmazása történik tekintettel a festék minémüségére és mennyiségére, az előbbi alatt a festék különféleségét, erejét, tüzét vagy ragyogását, az utóbbi alatt a különféle egymásmelletti festéknek egymáshozi aránylagos színes tér elfoglalását kell értenünk; mindkettejéből eredt a színhangulat, melyet a franczia gamme-nak vagy tonalité-nek nevez. Erre nézve Violet-le-Duc építészeti szótárában (article peinture 80 l.) a következőt megjegyzi. „A középkori festész mindenek előtt színhangulatot választ, melyről ugyan azon helyiség képeiben többé nem tér el. E színhangulat csekély számú, ugyan is a színek összeállitása csak háromféle: 1. a sárga és vörösnek, e mellett a világosság és homálynak, azaz a fehér és feketének alkalmazása; 2. a sárga, vörös és kéknek, mely megkivánja a közbülső zöld, viola és narancs szineket, úgy szintén a világosságot és homályt, vagy egyedül a feketét; 3. minden szín összeállitását, de a fehér festék helyett az arany alkalmazását, megmaradván árnyékozásra a fekete. — Tegyük fel már most, hogy a sárgának értéke 1, a vörösé 2, a kéké 3; lesz, midőn a sárgát vegyítjük a vörössel, az innen eredt narancs szinnek értéke 3, a sárga és kékből eredt zöldé 4, és a vörös és kékből származó bíbor vagy viola szín értéke 5. Ebből következik, hogy, midőn lapot sárgával és vörössel befestünk, hogy összhangzat létesüljön, a sárgával födött térnek kétszer akkorának kell lenni, sem mint a vörössel födöttnek. De midőn még kéket is adunk az előbbi két festékhez, akkor az összhangzat már sokkal bonyolódottabbá válik; a kéknek jelenléte már magában megkivánván, vagy a sárga és vörös területek nevezetes nagyobbitását, vagy a zöld és biborszin egyúttali bevezetését, azonban úgy, hogy a zöld ne foglalja el többet mint a térnek negyedét, a biborszín ne többet ötödénél. Ezek a középkori festészeti összhangzatnak elemi szabályai. Miért is, az azzal járó nehézség okánál fogva, a középkori mesterek ritkán alkalmaztak minden szint egyetemesen."

„Az egyetemes szinek alkalmazásánál elkerülhetlen az aranynak hozzáadása, mivel ez által újra helyre áll az összhangzat. — A vörös és sárga oker a két egyedüli festék, melyet összhangzatba tehetni, más szín használata nélkül."

Ha ezen elméletet a régi festészetre alkalmazzuk, látandjuk tökéletes érvé-

nyét: mert nemcsak a középkori, hanem az egyptomi, etruriai, és hellen befestés is e két szinnel, t. i. a vörös és sárga okerrel kezdi pályáját, hozzáadván még a fehéret és feketét, mely tulajdonképen nem szín. Csak későbben áll a fentebbi két színhez a többi, előbb a kék, utóbb a vegyitésből származó közbülsők. Érvényes továbbá az is, hogy az arany minden eredeti és vegyes színhez illik, úgy szintén az ezüst is: de nem áll a physika tanai szerint, hogy a sárga és a vörös összhangzatos szín; mert ilyennek csak a magát kiegészitő, complementaire, színeketismerhetjük el: u. m. a sárga és viola szint, a vörösöt és a zöldet, a narancs és a sötét kék szint. Ha tehát a régiek és a középkoriak pályájukat a sárgával és vörössel kezdték, ezt másnak, mint épen ezen színnek legkönnyebb előállitásának, nem tulajdonithatjuk.

Mint láttuk, hazánk nem bővelkedik különös szobrászati művekben, ellenben templomait még valóban gazdagoknak mondhatni falképekre nézve, melyeknek nagyobb számát csak imént födözték fel. A következő falképet (l. 246 ábr.) a XIV. század elején (1317-ben) festette annak prépostja a szepes váralljai templomba, Robert király győzedelmének emlékezetére. Mivel nálunk a művészet átalán hátra maradt, ha haladását a nyugati europai népekével hasonlitsuk, itt az arczképezés még csak első csirájával, t. i. a hajazat egyéni elrendezésével találkozunk.

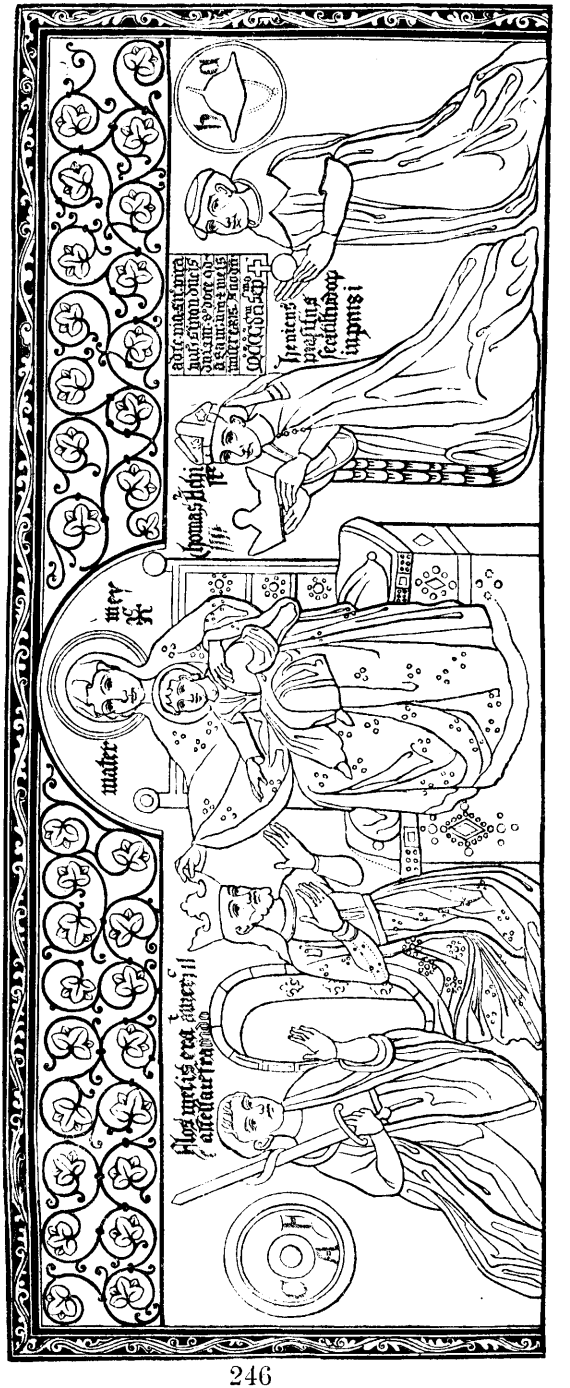

246

Ugyan ezen század későbbi korából való a következő lőcsei falkép, mely egy ismeretlen szent nő legendájának egyik jelenetét ábrázolja. Itt némely fejeken

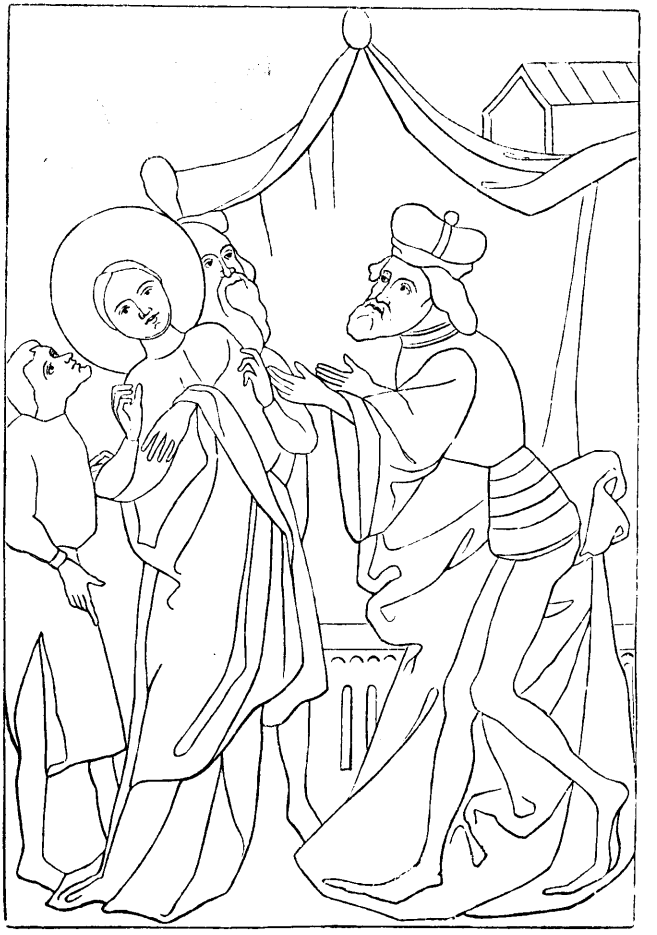

247

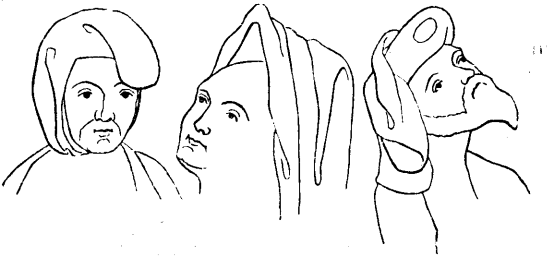

248

már az egyénesités utáni törekvés is látható, sőt ennek jelét külsőleg is árulja el az ábrázolt főtakaró sok s különféle neme. Egyébiránt még itt is a stylizálás, az elvo-

nás a természettől szemhetünő. Különösen dicsérik a női nemnek gyöngéd felfogását.

Az ide tartozó festészet második neme az üvegfestészeté, mely a szín minéműségével összeköti annak, az átható nap sugárai által létrehozott, különös ragyogását: az utóbbi, mint mondva volt, még inkább tiltja el itt az árnyékkali mintázást, sem mint a falképen; azért is a festészet e nemében, eleinte inkább csak lapos, festett, vagy illuminált rajzot látunk, mely csaknem egyedül színes díszként hat az épület összegében, és ennek annál inkább kellett történie, minél nagyobb nehézséggel

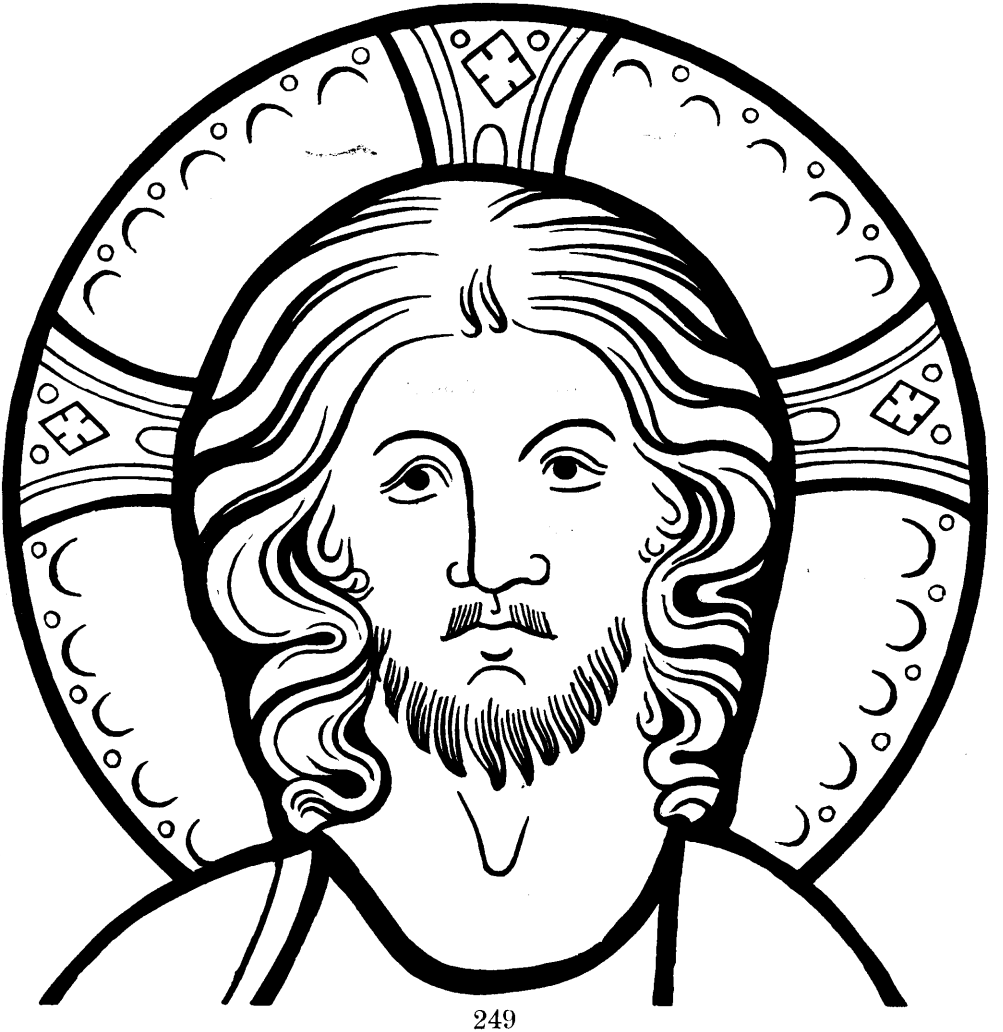

249

jár a festéket az üvegbe égetni; azért is arra ügyeltek, hogy egy-egy üvegdarab minél kevesebb külön festéket fogadjon magába; a darabokat aztán a körrajz követelése szerint vágták, égették és foglalták ólomba. Az ólomkeretet aztán erősebb vasrudak

közzé illesztették, melyeknek megint nem szabad volt messzire távozni egymástól. E keretelésnek könnyebb megérthetése végett itt áll két üveg-tábla festmény (l. 249 és 250 ábr.)

250

Mindketteje a klosterneuburgi templomból van véve; mert hazánkban festett üveg-tábla nem maradt fel. A vastagabb fekete vonalak az ólom keretet ábrázolják, a véknyabbak a benső rajzot jelölik, külön árnyékolás által eszközölt mintázás, vagy alak kikerekités itt még hibázik.

E körülmény és mi fentebb mondva volt, tanúja annak, hogy a tulajdonképi épületen alkalmazott szobrászati és festészeti müveket a középkorban átalánosan böles mérséklettel alárendelték a fő-, az épitészeti hatásnak, mit tehát nekünk is kell szem előtt tartanunk, ha a középkornak épitészetében alkalmazott szobrászati és festészeti müveket igazságosan akarjuk megbirálni.

Épitészeti műszók.

N. német, F. franczia, A. angol, L. latin, O. olasz nyelven; a szám azon lapé, melyen a szó előfordul.

Ablak. N. Fenster, F. fenètre, carreau, verriére, baie. A. window, bay. O. finestra. 13, 42, 43, 127.

Ablak-béllet. l. béllet.

Ablak- vagy kapuivezet. F. voussoir. 125.

Ablak-keret (vasból). N. Fensterrahmen. F. châssi, armature en fer. 128.

Ablak- vagy ajtómező. N. Bogenfeld, F. és A. tympan. 17, 43, 44.

Ablakos-emelet. N. Lichtgaden. F. claire étage, cleristère. A. clear-story. O. chiaro piano. 64.

Ajtó, N. Thüre, Thor. F. porte. A. door. L. janua, ostium, fores, porta. 13.

Ajtó- vagy kapubéllet. l. béllet.

Ajtó-sark. N. Angeln. F. gonds. A. hinges. 124.

Ajtó-szemöldök. l. felső-küszöb.

Alakos-kapitel. N. Kapitael mit Thiergestalten. F. chapiteau historié. 36.

Alsó-szentély. N. Unterchor, unteres Sanctuarium. 4.

Altemplom. N. Gruft- Unterkirche, Krypte. F. és A. crypte. L. és O. cripta. 4. 7. 8. 34. 38. 62.

Apátsági templom. N. Abteikirche. F. abbatiale. A. abbey-church. 66.

Apsis, félkörü szentélyzárás. N. Kring, Abside, Apside. F. apside, chevet, rondpoint. L. absida, tribuna, concha. O. apside.
Kisebb apsis a mellékhajón F. absidiole. 2. 3. 6. 23.

Arány. N. F. A. Proportion. 10. 31. 62. 63. 92.

Áthajó. l. keresztházó.

Átmeneti épitészet. N. Übergangsstyl. F. style de transition. A. transition style. 15. 117.

Attikai oszloplább. N. attischer Säulen fuss. F. base attique. 12. 18. 33. 36. 37. 38. 40.

Basilika, oszlopsoros ó-keresztyén templom N. Basilika. F. basìlique. A. basilika. L. és O. basilica. 3. sk.

Béllet. Ajtó és ablak-keret. N. Gewände. F. jambage, pied droit. A. jamb. O. stipite. 14. 42 sk. 124 sk.

Beltemplom, a byzanti épitészetben. 3.

Bolt, bolthajtás, boltozat. N. Gewölbe, Wölbung. F. voûte, arceau. A. vault. O. volta. 8. 15 sk. 39 sk. 97 sk.

Bolt-kezdet. N. Gewölbanfang. F. naissance de voûte, retombée. A. spring. 39.

Boltsüveg. A gerincz közti kitöltés N. Gewölbkappe. F. lunette, triangle de voûte. A. vaulting cells, compartments. 30.

Byzanti épitészet. N. byzantinische, Kuppel-Arch. F. arch. byzantine. 1. 2. 3.

Csarnok. N. Halle. A. hall. F. porche. L. porticus. v. ö. csarnok templom, torony-csarnok, stb.

Csarnok-templom. N. Hallenkirche. A német iskolának sajatsagos temploma. 69. 70. 71 72. 73.

Csillag (diszítmény). N. Stern. F. étoile. A star, astorite. 47.

Csillag-bolt. N. Sterngewölbe. A. star-vault. 57.

Csontház. N. Beinhaus, Karner. L. ossuarium, carnarium. F. ossuaire, charnier. A. charnel-house, carnerie-chapel, 83.

Csőr diszítmény. N. Schnabelspitzen-verzierung. F. bec. A. beak head. Hasonló a fürészfoghoz.

Csúcs. N. Giebel. F. gable pignon, gabelle. A. gable. O. colma. 25. 120. 123.

Csúcsív. N. Spitzbogen. F. arc brisé, en tiers point, aigu. A. pointed arch. O. arco acuto, terzo acuto. 89. —

Csúcsíves-építészet. N. gothische, Spitzbogen. Arch. F. Arch. gothique, à tiers-point, ogival, A. pointed arch. 1. 54-től végig.

Csúcsíves mező. N. Bogenfeld. F. és A. tympan. L. tympanum. 124.

Csúcs-öszlet. Erre külön szava van a németnek „Wimperg", mely az ívmezőt, a csúcsot s a támtoronykákat együtt véve jelenti. 80. 120. 126.

Csokordísz. N. Schleifen-, Schlingen-verzierung. 48.

Csürök. N. Kegel. F. és A. cone. v. ö. kettős csürök.

Diadalív, a szentély és hosszhajó közti heveder. N. Triumphbogen. F. arc triomphal L. arcus triumphalis. O. arco triomfale. A. triumphal arch. 5.

Diagonal-gerincz. N. Diagonalrippe. F. ogive. A. diagonal rib. 31. 61.

Díszfödélke. N. Baldachin. F. dais. A. canopy, dais, ciborium. O. baldacchino. 78. 121. 122.

Diszített csúcsíves styl. Az angolok decorated styl-je. 117.

Díszkapu vagy fő kapu. N. Hauptportal. F. porte principale. 123.

Dongabolt. N. Tonnengewölbe F. voûte en berceau, cylindrique. A. cylindrical-barrel-, wagon vault. 10.

Dült négyszög (diszítmény). N. Raute. F. és A. lozange O. ammandorlato. 47.

Egyház. N. Kirche. F. église. A. church. L. templum, ecclesia. O. chiesa.

Egység. N. Einheit. F. unité. A templomok alapmértéke. 10. 11. 94.

Ék-kő. N. Keilstein. F claveau. A. voussoir. O. peduccio. 28. 34. 35. 44.

Előcsarnok, a hosszhajó előtti. N. Vorhalle. L. narthex. A. porch. F. porche. O. portico. 2. 3.

Előudvar, az előcsarnok előtti. N. Vorhaus F. vestibule. L. és A. atrium. O. atrio. 3.

Elszelés, leszelés. N. Abfasung, Abkantung. F. chanfrain, encornure. A. chamfer. O. smusso. 11. 32.

Énekesek pada. N. Sängerbank. F. forme, stalle. A. stall. L. formula psallentium. 2. 3. 62.

Ereklyetartó. N. Reliquienschrein. F. reliquiaire, châsse. A. reliqnary, shrine. 86.

Erős gerincz-hordó. N. alter Dienst, Pfeife. F. colonne. 33. 61.

Erősített templom. N. befestigte, Vertheidigungs Kirche. 68.

Esvető. N. Wasserschlag, Kranzleiste. F. larmier. A. dripstone, watertable, hoodmould, label. O. gocciolatoio. 115.

Fa illesztés a falban. N. Holzkettung. F. chaînage. 10.

Falfestészet. N. Wandmalerei. F. peinture murale. A. mural painting. 52. 137.

Falgerincz. N. Wandrippe. F. arc formeret. A. wallrib. 64.

Fal-lap vagy falmező. N. Feld, Füllung. F. paneau. A. pannel. O. quadro. 116.

Fal-pillér. N. Wandpfeiler. F. pilastre, dosseret, respond. A. pilaster. O. pilastro. 33.

Falszallag. N. Lisene. O. lesina. F. pilastres. A. pilaster-strips. 14. 29. 30.

Faltő, N. Wandschaft. F. pilier engagé, demi-pilier. A. wallshaft. 33. 98. 99.

Famennyezet, látható. N. sichtbare Holzdecke. F. plafond en bois A. ceiling. 5.10.23.

Felemelkedő-ív. N. überhöhter, gestelzter Bogen. F. arc surhaussé. A. straight arch. 40. 73.

Felfelé forditott pártázat. N. Zinne, Mauerzacke. F. battlement, créneau, merlon. A. merlet, bretesse. O. merlo. 47.

Félfödél. N. Pultdach. F. comble en potence, en appentis. A. shed-roof. 31.

Félkoríves fries. N. Rundbogen-Fries. F. redents, arc semi-circulaire. A. semicircular arch. 14. 24. 26. 47.

Félkúp. N. Halbkuppel. F. demi-calotte, demicoupole. 2. 18. 23.

Féloszlop. N. Halbsäule. F. colonne engagée. v. ö. oszlop.

Felső-küszöb. N. Oberschwelle, Sturz. F. linteau A. lintel, slab. O. travi liminari. 43. 124.

Felső-szentély. N. Oberchor, oberes Sanctuarium. L. bema, solea. 4.

Fémtábla (halotti). N. Erzplatte, Metallgrabplatte. F. plaque tumulaire. A. sepulcral brass. 134.

Festészet. N. Malerei. F. peinture. A. painting. L. pictura. O. pittura. 52. 53. 54. 137 — 142.

Ödeles oltár, oltársátor. L. tabernaculum, baldachinnm. 4.

Fő-énekes állomanya. L. pulpitum. 4. 62.

Főhajó. középhajó. N. Hauptschiff. F. nef principale. A central nave. L. navis principalis. 2. 3 56.

Fő-ívezet. N. Archivolte. F. és A. archivolte. 29.

Főkapu l. kapuzat.

Főoltár. N. Fron-Haupt-Hochaltar. F. maitre autel, autel principal. A. high altar. 27. 86. —

Főpárkányzat, korona-párkányzat. N. Haupt-Kranzgesimse F. corniche principale. A. cornish. O. cornice. 14. 40. 115.

Fogas. l. fürészfog. N. gezahnt. Kälber-Sägezähne. F. denté. A. indented. 46.

Fogrovat, l. lefelé fordított pártázat. N. Zahnschnitt. F. denticules. A. dentels. O dentelli. 47.

Fonott dísz. N. Flechtwerk. F. natte, treillis A. mat-work. Hasonló a rácsozat-díszhez, különbözik ettől kikerekített szögeivel. 48.

Fresco-festészet N. Frescomalerei. F. peinture à fresque. A. fresco-painting. O. al fresco 52.

Fries, a doriai gerendázat középső része. N. Fries. F. frise A. frieze. L. zophorus O. freggio. 14.

Függőleges csúcsíves styl. Az angolok perpendicular styl-je. 117.

Függő zárkő. N. hängender Schlussstein. F. clef pendante. A. pendant semicones 64.

Fülke. N. Nische, Blende. F. és A. niche. O. nicchia 46. 84.

Fürészfog, (diszítmény) N. gezahnt, Sägezähne. F. denté, dents de scie. A. indented, trowel-point. 46.

Fürészfries, többnyire téglából van szerkesztve. 24. 40. 42.

Geometriai csúcsíves styl. Az angolok geometrical styl-je 117.

Gerincz. N. Rippe. F. nervure, arceau. A. rib. O. costola. 39.

Gerinczhordó. N. Dienst, Dinst. F. demi colonne, colonette, perche. A. vaulting shaft 33. 61.

Gömbdísz. N. Kugelfries. F. perles, besant. A jáki templom ablakán. 42.

Gömb szelvényes kapitel. N. Würfel kapitael. F. chapiteau cubique. 8.

Guache festészet. N. Malerei mit Deck-Wasserfarben. O. guazzo. 52.

Gyámkő. N. Console, Kragstein, Tragstein. F. console, corbeau, modillon, cul-de-lampe. A. corbel.. O beccatello. 42. 103.

Gyönge gerinczhordó. N. junger Dienst F. colonette 33. 61.

Habmaeander (diszítmény). N. Wellenmaeander, laufender Hund. 48.

Hajlék. N. Falz. F. feillure. 128.

Hajókötél (diszítmény.) N. Schiffstau. F. tore tordu, torsade. A. cable. 48.

Halgerinczezet. N. Fischgrätenwerk. F. appareil en arète de poisson. A. herring bones. Falösszekötés, melyet nem kell összetéveszteni az antik „opus spicatum"-mal az „Aehren verband"-al. F. appareil en épi 10.

Halhólyagos csúcsíves styl. Az angolok perpendicular, vagy Tudor styl-je. 117.

Halhólyagos mérmű N. Fischblasenmaasswerk F. réseau flamboyant. A. flamboyant tracery. 82. 116.

Háló-boltozat. N. Netzgewölbe. A network. A dölt négyszögü boltozatot is híják hálósnak. 82. 83.

Halotti világ. N. Todtenleuchte, Fanal. Kirchhoflaterne F. fanal. 84.

Hangvető. N. Kanzelhaube. Schalldeckel. F. abat sons, abat-voix. A sounding-board. A szónokszék feletti tetőzet. 27.

Háromszög maeander. N. Dreieck-maeander. A. triangular fret, dove tail, frette. (Diszítmény). 46

Henger-dob. N. Laterne, Trommel. F. lanterne. A. lantern. 84.

Henger- vagy pálcza-tag. Rundstab, Stabglied, Pfühl. F. boudin, tore, demi-, quart de rond, baguette. A. roundel, tore. L. torus. 12. 18, 33, 36, 37, 38, 40, 42.

Hengertekercs (diszítmény). N. Rolle. F. billette cylindrique, moulure hachée. A. rollbillet. 47.

Hold, Holdosztály, osztály. N. Bogenstellung Joch, Arkadenjoch, Arkade. F. travée. A. arcade, archway. O. arcatura. 11, 63.

Horony. N. Kehle, Hohlkehle. F. gorge, scotie, cymaise. A. casement. O. és L. scotia. 12.

Hosszhajó. N. Langhaus, Kirchenschiff. F. nef. A. nave. O. nave di chiesa. 56.

Hosszsoros kő. N. Laufer. F. carreau A. strecher. 28.

Hosszszentély. N. Langchor. F. choeur. L. sanctuarium, chorus. A. choir, quire, O. coro. 2, 6, 57.

Iker-torony. N. Zwillingsthurm, Doppelthurm. Kettős torony a nyugati homlokzaton, vagy a szentély két oldalán. 24, 65.

Imola annyi mint kápolna.

Ívmező. N. Bogenfeld. L. tympanum. F. és A. tympan. Főkép a kapu fölötti csúcs- vagy félkörives mező, 17, 78, 132.

Ívnyilás. N. Bogenöffnung. F. baie. A. bay. 132.

Ívtám. N. Bogenstrebe, Fluchtstrebe. F. arcboutant. A. flying butress, arch-butress. 59. 89, 112. —

Jelviesség. N. Symbolismus. F. symbolisme. 1, 27.

Kajács. N. Schrage, Schmiege. F. biseau, escoinson. A. cant, bevel, weathering. 11, 40, 128.

Kápitel, azaz oszlopfő. N. Kapitael, Knauf. F. chapiteau. A. capital. O. capitello. L. capitulum. 12, 105. —

Kapitel-gyürü. N. Kapitaelring. F. astragale, baguette, petit-baton. A. astragal. L. astragalus. O. astragalo, tondino, bastonico. 37.

Kapitelkosár. N. Kapitaelkorb. L. calathus. F. corbeille, vase, cloche. A. bell. 35.

Kapitel-tábla. N. F. A. és L. abacus.

Kápolna. N. Kapelle. F. chapelle, oratoire. L. oratorium. A. chapel. O. capella. 26. 82.

Kapu-előtér. N. Pervisch. F. parvis. L. paradisus. 123.

Kapuzat. N. Portal. F. porche, portail. A. doorway, gate. L. porta. O. portico. 17, 42, 74, 123.

Kartám. N. Brustwehr, Geländer, Armlehne. F. parapet, gardefou, balustrade, accoudoire. A. parapet. O. parapetto. 64. 87. 116, 127.

Karton Az ez után készítendő fresco képek előrajza. 52.

Karzat. N. F. és A. Tribune. N. Empore. A, loft. L. solarium. 64. 102.

Keletelés, N. F. és A. Orientation. 1.

Kerék ablak, rózsa. N. Rund-Raad-Rosenfenster. F. rose, rosace. A. rose-window. 131

Kereszt. András ker. 2.
görög ker. 1. 2.
kettős ker. 3.
latin ker. 1, 2, 6.

Keresztelési kápolna. N. Taufkapelle. F. chapelle baptismale. 26, 72.

Keresztelési kút, medencze. N. Taufbecken-Stein. F. fonts baptismaux. A font. O. fonte. 26.

Keresztelő medencze. N. Taufstein. F. fonts baptismaux. A. font. O. fonte. 88.

Keresztfolyosó. N. Kreuzgang. F. cloître. A. cloister. O. chiostro. A kolostorok templomaihoz épitett csarnok, mely szabad udvart vagy kertet körülkerít. 8, 76.

Keresztházó v. áthajó. N. Querschiff. F. és A. transept. 2, 6, 56.

Keresztházó ága v. kara. N. Querschiff-arm. F. croisillon 19.

Keresztházó, torony. A keresztházó ága végén áll, lebet négy ily torony is. 24.

Kereszt-heveder. N. Transversalbogen, Quergurt. F. arc dobleau. A. subarches, transverse ribs. 29. 61.

Keresztkarzat. N. Querempore. Hasonló ahoz, melyen mai orgonánk áll. 76, 78.

Keresztvirág. N. Kaepfer, Giebel-Kreuzblume. F. panache, bouquet, fleuron. A. finial crope. O. pomelle. 120, 122.

Kettős csürök (diszítmény.) N. Doppelkegel. F. és A. double cone. 47.

Kettős szónokszék. N. és L. ambo. F. ambon. 4. 5.

Kettőzött, kettős pártázat. N. doppelt gezahnt. F. bretesse. A. square billet 47.

Királyi ajtó az ó keresztyén templomban. 4. 5.

Királyok karzata. F. galerie des rois, a franczia székes egyházon. 66.

Kis-gerinczhordó. N. junger Dienst. l. gerinczhordó. 33.

Kiszökés. N. Vorkragung. F. encorbelment. 113.

Kőhenger, fő- és láb nélküli oszlop. 8.

Kőpad. N. Mauerbank. Erre a fedelet fektették. 116.

Körtve idomu gerinczhordó és gerincz. N. Birnförmiger Dienst u. Rippe. F. piriforme, tore en soufflet. 96. 108.

Körültekert páleza (diszitm.) N. Umwundener Stab. A. turning stern. 48.

Kötél dísz. N. Riemenverschlingung, Gerinsel. 48.

Kő,ő-kő. N. Binder, Strecker. F. parpaing, boutisse, pierre de refend. A. perpent-stone, header, bonder, bond-stone, binding-stone 28

Közép-emelet. N. Zwerggallerie. F. galerie d' église. N. F. és A. triforium. 64.

Közép folyosó. N. Arkadengallerie, Triforium, Zwerggallerie. F. galerie d' église. A. triforium. 64.

Középhajó. l. főhajó.

Közép párkányzat, az épület közép testén. N. Brust-Kaffgesimse. F. cordon. A. string, string-course. O. cordone 25, 40, 63, 114.

Középponti épület. N. Zentralbau. Közös középpontból kiinduló elrendezéssel. 68.

Közép torony-csarnok. N. Zwischenthurmhalle. 10.

Községi-templom. N. Gemeinde-, Pfarrkirche. F. église paroissiale. A. parish-church 70. 79.

Kolostor-templom. N. Klosterkirche. F. église des religieux. A. monastery-church 75.

Kora csúcsíves styl. N. Früh gothisch, A. early english. 117.

Koronapárkányzat. l. Fő-párkányzat.

Kosár, l. kapitel-kosár.

Kristály, l szögfej.

Külső. N. Speiche. A kerék ablak választéka. 17, 42, 47, 131.

Kültemplom, a byzanti épitészetben. 3.

Kúp. N. Kuppel. F. calotte, dôme. A. dome L. trulla. O. cupola. 2, 3.

Küszöb, l. felső küszöb.

Láb-oszlop-pillér-tő-láb. N. Fuss. F. base. A. foot, basis L. basis. 37.

Labyrinth, a padozaton. 54.

Lereszkedő-ív. N. gedrückter, unterhöhter Bogen. F. arc abaissé, en anse de panier. A. depressed. 78.

Lefelé fordított pártázat v. fogrovat. N. Zahnschnitt. F. denticules. A. dentels O. dentelli 47.

Lemez. N. Platte, Plättchen. F. filet. A. fillet. O. listello. 12.

Lépcső, lépcsőház. N. Stiege, Treppenhaus. F. escalier, case d'escalier. A. stair, staircase. 132.

Lépcső fok, N. Stufe. F. marche, gradin, degré. A. step, stair. 132.

Lépcső-nyughely. N. Treppenruheplatz F. palier. 132.

Levélcsomó. N. Krabbe, Bosse. F. crochet A. crocket. O. uncinetto 119, 120, 121.

Lóher ívesdísz. N. Kleebogen, Dreipass. F. trilobe. A. trefoil. 47, 116.

Mäander, l. háromszög- és habmäander. N. és F. meandre, grecque A. fret. 46, 48, 52.

Mellékapsis. v. ö. Apsis. 16.

Mellék-oldalhajó. N. Neben-Seitenschiff. F. bas-côté, nef laterale. A. aisle, aile. O. ala. 2, 3, 56.

Mellék- vagy oldalkapu. N. Seitenthüre. F. porte laterale. 74, 126.

Mérmű. N. Maasswerk. F. réseau, tracé. A. tracery. 80, 116.

Mesterkő. N. Schlussstein. F. clef. A. Keystone. O. seraglio 29.

Metszett ív (diszitmény). N. durchkreuzte Bogen, Kreuzungsbogen. A. intersected arches. F. arcatures entre-croisées. 48.

Mosaik festészet. N. Mosaik. L. musivum, tesselatum. F. mosaique. A. mosaic. 52.

Négy levelü rózsa N. Vierblatt, Vierpass. F. quatre feuille, quatre lobé. A. quatrefoil. 17, 116, 130.

Négyzet. N. Vierung, Kreuzmittel. F. croi-

sée. A kereszthajó közép négyeges osztálya. 3, 6, 19, 57.

Négyzet-torony. N. Vierungsthurm, Zentralthurm. F. tour centrale. A central tower 24, 57.

Norman-épitészet. Az angolok norman styl-je. 117.

Nyeregfödél. N. Satteldach. F. comble à deux ègouts, en batière. A. saddle-roof, span roof. 31.

Nyilt szív (diszítm.) N, Herzblatt. F. rais de coeur. A. open heart. 48.

Övező. N. Umgang. F. charolle. A szentélyzárás körül vezető csarnok. 57, 69.

Oldalhajó, l. mellékhajó.

Ó-keresztyén épitészet. N. altchristliche, Basiliken Arch. F. arch. latine, de basilique. 1, 3—6.

Oltár. N. Altar. F. autel. L. altare. A. altar. O. ara. 3, 27. 86.

Oltár-előlap. L. antipendium. F. le devant d'autel. 86.

Oltár-hátlap. N. Rücktafel. F. retable. A. altar-piece, table O. predella. 27, 86.

Oltár-rakvány. N. Altaraufsatz. 87.

Oltár-sátor. L. ciborium, baldachinum. 4, 5, 27, 86.

Oltár-szekrény. N Altarschrein. F. écrin A. shrine. O. scrigno. 87.

Orgona. N. Orgel. F. orgues. A. organ. O. organa. 62. 88.

Orom. N. Grat. F. arrète. A. groin. 30.

Ostyatartó. N. Monstranz. L. monstrantia, pixis, ostensorium. peristerium, artophorium, F. monstrance, ostensoir. A. expository, ciboir, bread box. L. O. custode. 4, 27, 62. 85.

Oszlop. N. Säule. F. colonne. A. columna. O. és L. columna. 11, 34.

Oszlopcsarnokos karzat. N. Arkadengallerie. F. arcature. A. arcade. O. arcata. 25

Oszlophenger, test. N. Säulenschaft. F. fût. A. fust. O. fusto. L. scapus. 100.

Oszlopláb. N. Säulenfuss. A. és F. base O. basa. 37.

Oszlopláb-tábla. N. Platte, Plinthe. F. plinthe A. plint. O. plinto. 37, 39, 43.

Oszloptő-gyűrű N. Schaftring, Säulenring. F. bague, baguette 37.

Padolat-téglák. N. Fliesse. F. carreaux tuiles, dalles. A. tiles. O. tegoli, embrici. 136

Pálha. N. Gewölbzwickel. F. pendentif. A. pendentive. O. pendenza. 22, 30.

Papiszék. N. Stuhl, Chorstuhl. F. stalle. A. stall. L. formula. O. stallo. 28, 61, 87, 135.

Papi-templom. 3, 4, 5.

Paradicsom, l. Kapu-előtér, N. Pervisch. F. parvis.

Parochialis templom, l. községi templom.

Pártázat, l. felfelé és lefelé fordított és kettőzött pártázat.

Pillér, N. Pfeiler, F. pillier, A. pillar, L. pilarius. 6, 11, 32, 33.

Püspökiszék, N. Bischofsitz, Thron, L. cathedra, thronos. 5, 62.

Rácsozat (diszítm.) N. Gitterwerk, F. treille, grille, A. trellis, O. grata.

Rácsozat mint kerítés, N. Gitter, F. treillis, grille, A. trellis, herse, L. kynklides, cancelli, O grata, 4, 5, 47, 134.

Ragaszték, N Mörtel, F. mortier, A. mortar, L. maltha. Vakolatnak is nevezik, 10.

Román-épitészet. N. romanische Arch. F. arch. romane, l. 6—51-ig.

Rosette (diszítm.) N. Rosette, A. és F. rosace, 47.

Rózsa-ablak N. Rose, Radfenster. F. rosace, A. rose window. Hat egész huszonnégy küllővel ellátott kerek ablak a román és csúcsíves épit. 17, 25, 131.

Saktábla (diszítm.) N. Schachbrett, F. echiquier, damier. A. chesstable, O. scacchi, 47.

Sarklevél, N. Eckblatt, Eckknolle, Eckknorren, Eckknagge, Eckwarze, Eckverbindung. F. patte, griffe, 32, 37, 38, 43.

Sarktorony, ilyen a templom mind a négy szögletén állhat, 7.

Sátorfödél, N. Walmdach, F. comble en croupe, A. hipped roof.

Sekrestye, N. Sakristey, Tres-Gerkammer F. Sacristie, A. sacristry, vestry, O. sagrestia, 26

Sírkő, N. Grabstein, F. pierre-tombale, A. sepulcral, tumb-stone, 134.

Stylizálás, N. Stylisiren v. ö. Szobrászat, 49, 51.

Sugárkápolnák, N. Kapellenkranz, Strahlenkapellen, F. chapelles rayonantes 57.

Szamárhátu csúcs öszlet N. Eselsrücken. F. arc en talon, en accolade. A. ogee arch, four centred arch. 120.

Szárnyas oltár, N. Flügelaltar, F. autel à volets, a vanteaux, A. altar with side wings. 86.

Szász-épitészet. Az angolok saxon styljc, 117.

Székes-egyház, N. Kathedral-Diöcösan-Kirche. F. cathédrale. A. cathedral. 55—69.

Szentelt viztartó, N. Weihbrunnen, 26.

Szentély. N. Chor, Sanctuarium, F. choeur, sanctuaire, A. choir, quoire. L. presbyterium. 2. 20.

Szentélyfő, N. Chorhaupt, F. chevet, A. apse, 57.

Szentély-rekesztő, N. Lettner, Doral, F. jubé, A. jub, 62, 68, 132.

Szentélyzárás, N. Chorschluss, F. clôture du choeur. 20, 57.

Szentséghász. N. Sakramenthaus, L. tabernaculum. F. és A. tabernacle. O. tabernacolo 62, 85.

Szíj-dísz, l. kötéldísz.

Színes-tégla, N. Farbenziegel. E. tuille. A. tile. A padozat diszitésére való. 53.

Szívlevél. N. Herzblatt. F. és A. rais de coeur. 48.

Szoborfülke. N. Statuen-Figuren Nische. F. és A. niche. 132.

Szögfej vagy kristály (diszítm.) N. Nagelkopf. F. tête de clou. A. nail-head. Ezt szinte híják gyémánt dísznek. N. Diamanten. F. pointe de diamant. A. diamond moulding. 47.

Szöglet lap, l. sarklevél. 13.

Szobrászat. N. Bildhauerkunst, Plastik. F. statuaire, plastique. A. plastic. 50, 51, 132—137.

Szónokszék. N. Kanzel, Predigerstuhl. F. chaire. A. pulpit. L. pulpitum. O. pulpito, pergamo. 27, 88.

Tábla, oszlop-pillér-tő-tábla. L. plinthus. F. plinthe. A. plinth. O. plinto. 37, 39.

Tágfeszítés. N. Spannweite, Spannung. F. portée. A. span. A bolt kezdet közti (üres) távolság. 51, 60.

Talap. N. Sockel. F. és A. socle. O. zocle 14.

Talap-, talaj-párkányzat. N. Fusssockelgesimse. F. moulure de socle. A. socle-moulding. 40, 114.

Tám. N. Strebe, Strebepfeiler. F. contrefort. éperon, buttée. A. butress. O. contraforte. sperone, puntello. 58, 89, 112 —

Támtoronyka. N. Fiale. F. pinacle, faite, aiguille, finoison. A. pinnacle. O. pinacolo, aguglia. 58, 60.

Tárcsa, (diszítm.) N. Scheibe. F. besant, moulure discoide. A. pellet, stud. 47.

Temetési kápolna. N. Todtenkapelle. F. chapelle mortuaire. 26, 72.

Termés-kő-épités. N. Stein-Rohbau. 28.

Termésttégla épités. N. Ziegel-Rohbau 28.

Tő. N. Schaft. A. shaft. F. la pile. A gerincz-hordókkal összeforrt pillér. 13, 20, 61. 95—

Tő-gyűrü. N. Schaftring. F. bague. 37.

Törött-kő. N. Bruchstein. F. moellon. A. rag-stone, rubble work. 10.

Tornyos szentély. N. Thurmchor. Szentély, melynek hosszoldalain torony emelkedik. 24.

Torony. N. Thurm. F. tour, clocher. beffroi. A. belfry, spire, tower. O. torre, campanile. L. monasterium, turris. 3, 6, 24, 65.

Toronycsarnok. N. Thurmhalle. A torony alatti. 10. 15.

Toronygula, l. toronysisak.

Toronypillér. N. Thurmpfeiler. A torony benső szögletén álló pillér. 15.

Torony-sisak. N. Helm, Riese, Nadel. F. Flèche, épier, aiguille. A. spire. O. guglia. 25, 66.

Torony-tő. N. Thurmschaft. A torony benső szögletén álló tő. 65.

Typologia. N. és F. Typologie. A. typology. 50.

Üvegfestészet, ablakfestészet. N. Glasfenstermalerei. F. peinture sur verre. A. glass painting. 137.

Választék. N. Fuge, Steinfuge. F. joint, commissures. A. joints, stone-cutting. 28, 53.

Választék, ablak és ajtónál. N. Fenster-Thürpfosten. F. trumeau, meneau. A. shaft, piers, mullion. O. fusto. 124, 128, 130.

Vállív. N. Scheidebogen. F. és A. archivolte

A hajókat egymástól elválasztó heveder-ív. 18, 29, 61.

Vállkő. N. Kämpfer. F. imposte. A. ímpost. O. imposta. 8, 11.

Vállkő-tábla. N. Kämpfer-platte. Abacus. 8.

Vakolat, l. ragaszték. A vakolat mint a fresco festészet alapja. 52.

Végvirág, l. keresztvirág.

Vízokádó. N. Wasserspeier, Kandeln. F. gargouille, canon de gouttiere, A. gargoyle. O. doccia di gronda, 65, 116.

Viztartó. N. Wasserbecken. F. piscine. A. és O. piscina. 26.

Zárkő. N. Schlussstein. F. clef. A. keystone. O. seraglio. 29, 64, 111.

Zigzag (diszítmény), szigszeg (?) .N. Zickzack, Kallenschnitt. F. zigzag, batons-rompus, chevron. A. zigzag, chevron. 42. 46.

Értelemzavaró nyomtatási hibák.

6. l. 4. sor	alólr.	„r ó m a i“	helyett	olv.	román.
113. l. 22. „	„	„XV. században“	„	„	XIV. században.
116. l. 2. „	felülr.	„feltünni“	„	„	feltenni.

KÖNYV-TÁRA

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1866